

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO. : 202

АБАЗЭ Албэч

АдыгэбзэмкІэ практикэ курс

Albek ABAZOV

Kabardey-Çerkes Dili Uygulamalı Ders

Çeviren

Özlem GÜNGÖR

KAYSERİ - 2015

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO. : 202

АБАЗЭ Албэч

АдыгэбзэмкIэ практикэ курс

Albek ABAZOV

Kabardey-Çerkes Dili Uygulamalı Ders

Çeviren

Özlem GÜNGÖR

Kapak & Mizanpaj

Aytaç BAŞOK

2015 – 123 sayfa

Çerkes Dili ve Kültürü, Çerkes Dili ve Edebiyatı Öğrencileri İçin
Ders Kitabı. Adıgeyce (Kabardey-Çerkesçe) ve Türkçe.

KAYSERİ-2015

Bu kitabın ilk baskısı Erciyes Üniversitesi Yayını olarak 500 adet basılmıştır.

Telif hakkı Erciyes Üniversitesine ait olup, tamamen veya kısmen yayınlanamaz.

“Bu kitapta yer alan her türlü tablo, şekil, grafik, resim gibi görsel öge ve bilimsel düşünce veya ifadelerle ilgili alıntıların sorumluluğu yazar/yazarlara aittir. Erciyes Üniversitesi bu ve benzeri iddialarla ilgili herhangi bir hukuki sorumluluk üstlenmez.”

978 - 975 - 6478 - 83 - 7

**İsteme Adresi :
Erciyes Üniversitesi
Tel : (352) 207 66 66-10401 38039 - KAYSERİ**

***Baskı : Erciyes Üniversitesi Matbaası
Kayseri - 2015***

ПСАЛЪАЩХЬЭХЭР

Адыгэбзэр, абы и лъапсэгъухэр, зыщыщ бзэ быныр, а бзэ гупыр агглютинативнэ бзэуэ зэрыщытыр.	1
ГРАФИКЭ.1.1 Алфавитыр. Бзэм и фонетикэ системэр	2
1.2. ФОНЕТИКЭ.....	5
Макъ дэкIуашэ: <i>б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ</i> – хэр. Мы макъхэр урысыбзэми адыгэбзэми щызэтохуэ. Ауэ мыр зыгурыгъэIуапхъэщ: адыгэбзэм макъ дэкIуашэр зэ пхъашэу, зэ щабэу къакIуэ хабзэщ. Ахэр урысыбзэ макъ пхъашэм ещхьщ: <i>бажэ, вы, адыгэ, дэнэ, жэм, зэ, кино, Налшык</i> (адыгэбзэм къишта урыс псалъэхэрщ ущрихьэлIэр).	7
1.3. Макъ дэкIуашэ пIытIахэр	8
1.4. Аффрикатэ макъхэу: <i>дз, ц, цI, дж, ч</i> – хэр егъэцIыхун.	10
1.5. Лабиализованнэ макъ дэкIуашэхэр егъэцIыхун, зэхагъэкIыфу егъэсэн. Макъ <i>гу, гъу, ху, ку, кIу, къу, кхъу, хъу, Iу</i> -хэм яIэхэщ гуэгъу – <i>г-гу, гъу-гъ, к-ку, х-ху, кI-кIу, къ-къу, кхъ-кхъу, хъ-хъу, I-Iу. Гу, гъу, ку, кIу, къу, кхъу, ху, хъу, Iу</i> -хэр псори макъ дэкIуашэхэщ, Iупэр хъурей хъууэ къапсэль.	11
1.6. ПЫЧЫГЪУЭ, УДАРЕНЭ	13
1.7. Текст къегъэджен, къикIыр урысыбзэкIэ тырку-бзэкIэ, хъэрышыбзэкIэ зэрадзэкIыурэ (Адыгэ-урыс псалъалъэр къагъэсэбпурэ).	15
1.8. Адыгэбзэм и псалъэхэр (лексикэр).....	16
1.9. Бзэм и псалъэхэр: синонимхэр, омонимхэр, жьы хъуа псалъэхэр, фразеологизмхэр, IэщIагъэм ехьэлIа псалъэхэр (профессионализмхэр)	18
1.10. Адыгэ литературэбзэр, абы и диалектхэр.....	20
1.11. Псалъэ къэхъукIэр. Псалъэ зэхъуэкIыкIэмрэ псалъэ къэхъукIэмрэ. КъызытехъукI псалъэпкъыр. Псалъэ къызэрыхъу префикс, суффиксхэр.	21
ПСАЛЪЭ ЛЪЭПКЪЫГЪУЭХЭР.....	23
1.12. Псалъэм и лексическэ мыхъэнэмрэ и грамматическэ мыхъэнэмрэ	23
ПСАЛЪЭ ЛЪЭПКЪЫГЪУЭХЭМКIЭ ГУРЫПУЭГЪУЭ	23
1.13. ЩЫПЭЦIЭ	24
1.14. СклоненэмкIэ гурыIуэгъуэ етын, падежхэр, падеж формэхэр егъэцIыхун, псалъэхэр падежкIэ, бжыгъэкIэ зэрегъэхъуэкIын. Гъэтхэн, падеж формэхэр къагъэсэбпурэ гъэпсэльэн.	26
Закъуэ бжыгъэ	26

Куэд бжыгъэ	26
1.15. ПлъыфэцІэмкІэ гурыІуэгъуэ етын, ахэр щыІэцІэм зэрыбгъэдэувэ, зэрэпха щІыкІэр егъэщІэн. ЩытыкІэ, зыщыщ къэзыгъэлъагъуэ плъыфэцІэхэр зэхагъэкІыфу егъэсэн.....	27
1.16. ЩыІэцІэмрэ плъыфэцІэмрэ бжыгъэкІэ, падежкІэ зэхъуэкІа зэрыхъур егъэлъагъун, къегъэджэн, гъэтхэн, гъэпсэлъэн.....	29
1.17. Лэжыгъэ.....	30
1.18. БжыгъэцІэхэр.....	31
1.19. Зэрабж, зэрызэкІэлъыкІуэ бжыгъэцІэхэр егъэцІыхун (егъэщІэн).....	32
1.20. ЩыІэцІэмрэ бжыгъэцІэмрэ зэрызэбгъэдэувэми гу лъегъэтэн, егъэщІэн. Щапхъэ къегъэхъын. Тхыгъэ лэжыгъэ егъэтхыжын.	34
1.21. Лэжыгъэ.....	35
1.22. ЦІэпапщІэхэр.....	35
Закъуэ бжыгъэ	36
Куэд бжыгъэ	36
1.23. ЗэрыупщІэ, еигъэ цІэпапщІэхэмкІэ гурыІуэгъуэ етын.....	37
1.24. Мыхъуныгъэ цІэпапщІэхэр егъэцІыхун.....	38
1.25. ЩыІэныгъэ къэзыгъэлъагъуэ суффиксхэу диІэщ <i>-и, -т</i> , префиксу <i>о-</i> , псалъэ <i>нтІэ, араиц</i> – жыхуэтІэхэр.	39
1.26. Зыгъэлъагъуэ цІэпапщІэ мы, мо, а-хэмрэ абыхэм я склоненэмрэ егъэщІэн.	43
Зыгъэлъагъуэ цІэпапщІэхэм я склоненэм и таблицэ	44
Закъуэ бжыгъэ	44
Куэд бжыгъэ	44
Къалэ	45
1.27. Белджылыгъэ цІэпапщІэхэу (езы, псо-хэр) псалъэухам зэрыхэувэмрэ абыхэм я склоненэмрэ егъэщІэн.	45
1.28. Лэжыгъэ.....	46
ЩІымахуэ.....	46
1.29. Лэжыгъэ.....	46
Закъуэ бжыгъэ	47
Куэд бжыгъэ	47
1.30. Глаголым грамматическэ мыхъэнэуэ иІэщ мыхэр:.....	47
1.31. Глаголыр егъэцІыхун, сказуемэр щхъэкІэ, бжыгъэкІэ зэхъуэкІа зэрыхъум гу лъегъэтэн.....	48
1.32. Причастием щыгъуазэ щІын. Текст къегъэджэн, гъэтхэн.....	49
1.33. Деепричастием щыгъуазэ щІын.....	52
1.34. Наречиер егъэцІыхун, ахэр къагъэсэбпурэ псалъэ зэпха, псалъэуха, текст дунейм и щытыкІэм теухуауэ зэхегъэлъхъэн, къегъэджэжын.	53
1.35. ЗИ ЩХЪЭ ХУЩЫМЫТ ПСАЛЪЭ ЛЪЭПКЪЫГЪУЭХЭР.	56
ПОСЛЕЛОГХЭР.	56

1.36. СОЮЗХЭР.....	57
1.37. ЧАСТИЦЭ.....	58
1.38. МЕЖДОМЕТИЕХЭР.....	58
1.39. АЛФАВИТ.....	59

Хэзыгъэгъуазэ

Адыгэбзэр, абы и лъапсэгъухэр, зыщыщ бзэ быныр, а бзэ гупыр агглютинативнэ бзэуэ зэрыщытыр.

Иберие бзэхэм хохъэ Куржым щызекIуэ лъэпкъыбзэхэр: грузиныбзэр, заныбзэр, мингрел – чан бзэр, сваныбзэ къэзыгъэлягъуэхэр. Кавказ бзэхэм хохъэ: абхъаз (абазэ)-адыгэ; нахъ-дагъыстэн бзэ гупхэр. Дагъыстэн бзэ гупхэм дагъыстэныбзэхэр псори къызэщIеубыдэ, къумыкъубзэм нэмышI.

Адыгэбзэр хохъэ абхъаз (абазэ)-адыгэ бзэ гупым.

Абхъаз-адыгэ бзэ гупым хохъэ: абхъазыбзэр, абазэбзэр, адыгэбзэр (къэбэрдей-шэрджэсыбзэр), адыгейбзэр, убыхыбзэр.

Иберие-кавказ бзэхэр 37 мэхъу, абыхэм ящыщу тхыгъэ зиIэр 12-ращ.

Мы бзэхэм фонетикэкIи, лексикэкIи, морфологиекIи, синтаксискIи, зэхуэдэ, зэщхь зыбжанэ яIэщ.

П.п. фонетикэм – абруптивнэ макъ дэкIуашэхэр (пIытIахэр) – *пI, тI, цI, лI, кI, иI*; иррациональнэ макъ – *ы*-р. Адыгэбзэм и нэщэнэхэм фонетикэмкIэ – лабиализованнэ макъ дэкIуашэхэр.

Морфологием – глаголыр, абы и ухуэкIэр; лексикэм – псалъэр зэрызэхэтыр, нэгъуэщIхэри.

АдыгэбзэкIэ псалъэхэр зыщыпсэу къэралхэр. Адыгэбзэ зыIурыль лъэпкъхэр щопсэу Урысей Федерацэм хыхъэ Къэбэрдей – Балъкъэр, Къэрэшей-Шэрджэс, Адыгей Республикэхэм.

Адыгэбзэр тIууэ зэгуокIыж: къэбэрдей – шэрджэсыбзэрэ адыгейбзэрэ. Къэбэрдей – шэрджэсыбзэм ирипсалъэхэр щопсэу: КъБР-м, Мэздэгъу къалэм, (РСО - Аланием), Мэздэгъу районым хыхъэ къуажэхэм дэсхэр, Адыгей, Къэрэшей-Шэрджэс республикэхэм щыпсэу адыгэхэр.

Къэбэрдей – шэрджэсыбзэм диалекту плIырэ, говору щырэ иIэщ.

Диалектхэр: Бахъсэн, Беслъэней, Кубань, Мэздэгъу.

Бахъсэн диалектыр къэбэрдей – шэрджэс литераутрэбзэм и лъабжьэщ.

Говорхэр: Малкэ, Къэбэрдей цIыкIу, Кубань – Зеленчук.

Адыгейбзэм ирисалъэхэр нэхъыбэу щопсэу Адыгей республикэм, Туапсинскэ, Лазаревскэ, Новокубанскэ районхэу Краснодарскэ крайм хыхьэхэм. Ди къэралым нэмышцIкIэ, адыгейхэр щопсэухэр хамэ къэралхэу: Тыркум, Сирием, Иорданием, Израилым, нэгъущI къэралхэми. Адыгейбзэм езы адыгейхэм нэмышцI иропсалъэ Армавир дэс ермэлыхэр (черкес-гай-армянхэр), Бжъэдыгъухьэблэ дэс грекхэр.

Адыгейбзэм диалекту плIы, иIэщ: абазэх, бжъэдыгъу, кIэмыргуей, шапсыгъ. Языныкъуэ диалектхэм говор яIэжщ.

П.п. шапсыгъ диалектым хьэкъучын говор иIэщ.

Адыгей литературэбзэм лъабжьэ хуэхъуар кIэмыргуей диалектырщ.

ГРАФИКЭ.1.1 Алфавитыр. Бзэм и фонетикэ системэр

Иджы дызэрытхэ ди алфавитыр 1936 гъэм зэхалъхьауэ щытащ. Адыгэбзэ алфавитым и лъабжьэр урыс графикэрщ, урыс алфавитым тету зэхалъхьащ. Адыгэбзэм фонемэу 57 иIэщ. Алфавитыр щызэхалъхьэкIэ макъ фонемэу бзэм иIэр хьэрфкIэ къэгъэлыгъауэ щытын хуейщ.

А а	Э э	Б б	В в	Г г	Гу гу	Гъ гъ	Гъу гъу
Д д	Дж дж	Дз дз	Е е	Ё ё	Ж ж	Жъ жъ	
З з	И и	Й й	К к	Ку ку	КI кI	КIу кIу	Къ къ
Къу къу	Кхъ кхъ	Кхъу кхъу	Л л	Лъ лъ	ЛI лI	М м	
Н н	О о	П п	ПI пI	Р р	С с	Т т	ТI тI
У у	Ф ф	ФI фI	Х х	Ху ху	Хъ хъ	Хъ хъ	Хъу хъу
Ц ц	ЦI цI	Ч ч	Ш ш	Щ щ	ЩI щI	Ы ы	Ъ ъ
Ю ю	Я я	І	Іу				

Ди алфавитым макъ – фонемэ иIэхэр къэгъэлыгъауэ хьэрф зырызкIэ. Мис ахэр: а, б, в, г, д, е, ё, ж, з, и, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ы, э, ю, я, І – (32-рэ мэхъу).

ХьэрфитІкІэ кьэгьэльэгьуаш: (19 мэхьу) гу, гь, дж, дз, жь, ку, кІ, кь, лъ, лІ, тІ, фІ, ху, хь, хь, цІ, щІ, Іу.

ХьэрфищкІэ кьэгьэльэгьуауэ: (5 мэхьу) гьу, кІу, кьу, кхь, хьу.

ХьэрфиплІкІэ: (зэрыхьур зыщ 1) кхьу.

Адыгэбзэ макъхэр гупитІу егуэш: макъ зешэрэ макъ дэкІуашэрэ.

ХЬЭРФ ЗАКЪУЭКІЭ КЪЭГЬЭЛЪЭГЬУА МАКЪХЭР

Адыгэбзэ алфавитым хьэрфхэм я зэкІэлъыкІуэкІэр ещхьщ урыс алфавитым, ахэр зэрызэкІэлъыкІуэм, урысыбзэм хэмыт адыгэ макъ кьэзыгьэлягьуэ хьэрфхэр дагьэувауэ. Ар кьызытещІыкІа хьэрфым кІэлъыкІуэу: псалъэм папщІэ, макъ [г]-м иужькІэ[гу], [гь], [гьу] – хэр кьыкІэлъокІуэхэр; [д]-м иужькІэ – [дж], [дз]; [ж]-м иужькІэ – [жь]; [к]-м иужькІэ – [ку], [кІ], [кІу], [кь], [кьу], [кхь], [кхьу]; [л]-м иужькІэ – [лъ], [лІ]; [т]-м иужькІэ – [тІ]; [ф]-м иужькІэ – [фІ]; [х]-м иужькІэ – [ху], [хь], [хь], [хьу]; [ц]-м иужькІэ – [цІ]; [щ]-м иужькІэ – [щІ]; [І]-м иужькІэ – [Іу]. Урыс, адыгэ алфавитхэм зэщхьу хэт хьэрфхэм кьагьэлягьуэ макъхэр зэхуэдэщ, щІагьуэкІэ зэщхьэщымыкІыу. Мис ахэр: [а], [э], [б], [в], [г], [д], [ж], [з], [и], [й], [к], [л], [м], [н], [о], [п], [р], [с], [т], [у], [ф], [х], [ц], [ч], [щ].

ФыкьедаІуэ, кьыжыфІэж, зэвгьащІэ.

Псалъэм папщІэ: *абзац, абонент, август, хадэ, ботинкэ, батальон, врач, вагон, градус, газет, гараж, дачэ, доклад, договор, жанр, жакет, мээ, завод, завхоз, инженер, институт, километр, кино, киоск, лаборант, лагер, маевка, мамэ, народ, нарзан, порт, ручкэ, стІол, темэ, птулькІэ, фабрикэ, факультативнэ, хамут, халат, шпилькэ, шприц, чемпион, цирк, цивилизацэ.*

Рим (Урым алфавитым кьыхэха) І зыхэт хьэрфхэр. Мыбыхэм кьагьэлягьуэ кавказыбзэм я макъ пІытІахэр

(абруптив). Мис ахэр: [ɪ], [кɪ], [лɪ], [тɪ], [пɪ], [шɪ], [фɪ], [цɪ].
П.п. *кIэлoш, пIастэ, стIол, тIу, цIылэ, унэцIэ, мафIэ, Iэ, Iэнэ, н.къ.*

«У» зыхэт хьэрфхэр: гу, гъу, ку, кIу, къу, кхъу, ху, хъу, Iу.
Мыбыхэм къагъэлыагъуэ Iупэхэр зыхэлэжъыхъ макъхэр –
лабиализованэхэр. П.п. *Iэгy, гъуэгy, куэбжэ, кIуэ, къуэ, кхъуей, хуэм, нэху, хъумакIуэ, Iуэху, н.къ.*

«Ъ» зыбгъэдэт хьэрфхэр: жъ, хъ, зыпыувэ хьэрфхэмрэ
езыхэмрэ щыздэщIыгъум зы псалъэ гуэр къагъэлыагъуэу
мэхъу. П.п. *жъы, жьэ, жъа, хъы, хъэ.*

«Ь» зыбгъэдэт хьэрфхэр: лъ, гъ, къ, хъ зыпыувэ хьэрфхэмрэ
езыхэмрэ щыздэщIыгъум зы макъ гуэр къагъэлыагъуэу
мэхъу. П.п. *гъэ, лъэ, лъанэ, хъы, хъыдан, къаз, макъ.*
Урысыбзэм и кIуэцIкIэ «Э» - м макъыу иIэр адыгэбзэм щыIэ
макъым хуэдэкъым. Урысыбзэм щыщү «Э» зыхэт псалъэу
адыгэбзэм къыхыхахэм «Э» - р урысыбзэм
къызэрыщапсэлъым хуэдэу къыдопсэлъ (*электро, аэроплан,*
аэродром), ар урыс псалъэхэм я кIэуххэм я пIэкIэ къахъауэ
щытмэ, адыгэбзэм къызэрыщытпсэлъым хуэдэу къапсэлъ:
рабочий-рабочэ, культурная-культурнэ.

ХьэрфитIкIэ къагъэлыагъуэ макъхэу: дж, дз-хэр макъитIу
зэхэлъщ дж (д-ж), дз (д-з). П.п. *джэ, дзэ, н.къ.*

Лэжыгъэ. адыгэ псалъэ, псалъэ зэпха, псалъэуха кIэщхэр
егъэщIэн.

зэрылажъэ Iэрытхыр егъэщыхун (кирил хьэрфхэр пэжу
зэрытхыным ухуэзыгъэсэ Iэпэрытх(ь)э), абы
зэрырилэжъэнур яжеIэн.

Фыкъеджэ, кыжыфIэж, зэвгъащIэ.

Сэ, уэ, ар, фэ, дэ, ахэр, махуэ, пцэдджыжэ, пцыхъэцхъэ, шэджагъуэ, сэ соджэ, фэ фоджэ, дэ доплъ, ар мажэ, ахэр мэджэгу.

Уузыниэм! Дыузыниэц! Уи махуэ фIыуэ! Уэри фIыуэ! Дауэ уицт? Тхъэм уигъэпсэу! Хъарзынэц. Махуэр цIыIэц. Аудиториер иниц, н.къ.

1.2. ФОНЕТИКЭ

МАКЪЗЕШЭ: а, э, ы, у, е, о, и – хэр (7 мэхъу).

Макъыр кыщапсэлтым и деж хъэуар жьэ кIуэцIым хуиту кыжъэдэкIмэ, макъзешэкIэ йоджэ. Макъзешэхэр щIэжыуэ къудейуэ зэхэтщ. Ахэр кыщапсэлтым и деж Iэуэлыауэ хэтктым. Абы кыхэкIкIэ, ахэр тыншу кьапсэлъ. Урысыбзэми адыгэбзэми хэт хьэрфзешэхэм кьагъэлыагъуэ макъхэр зэхуэдэщ. Алфавитым щыщу хьэрфищIым хьэрфзешэкIэ йоджэ: а, э, о, и, у, ы, е, ё, ю, я (10).

Фыкъеджэ, кыжыфIэж, зэвгъащIэ.

Й-р хьэрфзешэ ныкъуэщ. Хьэрфхэм щыщу а –мрэ э-мрэ я макъыр зыщ, ауэ а-р укъуэдияуэ, э-р кIэщIу кьапсэлъу аращ. Макъзешэ а-р хуэдэщ урысыбзэ ударенэ а-м: бажэ, хадэ, банэ, нанэ, дадэ, сабэ, дамэ, пагэ, танэ.

Адыгэбзэм макъ э-р ещхыщ урысыбзэ макъзешэ а-м, ударенэ зытемылтым: мамэ, малинэ, машинэ.

Хьэрф э-р псалъэпэм щатхырктым, атIэ макъ э-кыгъэлыагъуэ псалъэкIэм щатх: адэ, анэ, адыгэ н.къ. Урысыбзэм э-м макъу иIэр адыгэбзэм щиIэ мактым хуэдэктым. Урысыбзэм щыщу э-зыхэт псалъэу адыгэбзэм щиIэ мактым хуэдэктым. Урысыбзэм щыщу э-зэхэт псалъэу адыгэбзэм кыхыхьахэм э-р урысыбзэм кызырыщапсэлтым

хуэдэу кыщапсэлъ: *электро, аэродром, аэрофлот*. Ар урыс псалъэхэм я кІәуххэм я пІәкІә кыахыауэ щытмэ; ауэ абыхэм я пІәкІә кыахыауэ щытмэ, адыгэбзэм кыызэрыщапсэлыым хуэдэу кыапсэлъ: рабочий-рабочэ н.къ.

Макъзешэ *е, э, и, о* – хэр кыщыкІуэр хэрф дэкІуашэм иужькІэщ: мес, мэш, шинэ, дуней, мин, тумэн.

У-р хэрфзешэу кыщыкІуэр: *у-нэ, у-жыэ* н.къ.

Хэрф *ы*-м кыегъэлыагъуэ макъитІ: адыгэ макъ *ы*, макъзешэ кІэщІ: *вы, зы, мы, быдэ*. Ар псалъэкумрэ псалъэкІэумрэ кыщыкІуэ хабзэщ. Урысыбзэ псалъэу адыгэбзэм кыищта хэрф *ы*-м кыегъэлыагъуэ урыс «*ы*»: *промышленность, опыт*.

Макъзешэхэм нэмыщІкІә адыгэбзэм дифтонги иІэщ. Дифтонгыу плІы диІэщ: *я, е, ё, ю*. Мыбыхэм макъитІ кыагъэлыагъуэ:

Я-йа, ю-йу, ё-йо, е-йэ. Адыгэбзэм урыс хэрфзешэ ё -м ипІәкІә адыгэ псалъэхэм (нэхыбэу глаголырщ) *Ш* – нэ щхэм щитым деж ятхыр: *йоджэ, йопль, йодауэ*. ДифтонгкІә зэджэр пычыгъуэ хъууэ щыт макъзешэрэ пычыгъуэ мыхъу макъзешэ ныкыуэрэ зы пычыгъуэу зэрихъэлІэныр арщ. «*Я*»- хэрфымрэ «*Ю*» хэрфымрэ адыгэбзэ псалъэхэми, урысыбзэм щыщу адыгэбзэм кыыхыхахэми зэщхъу щатх: *яжъэ; яслъэ; Ю-рэ. «Ё» хэрфыр урысыбзэм щыщ псалъэу адыгэбзэм кыыхыха псалъэхэр мыхъумэ адыгэбзэ псалъэхэм щатхыркъым: ёлкэ.*

Фыкъеджэ, кыжыфІәж, зэвгъащІә.

А-е-э-ы-у-о-и

И-о-е-у-ы-э-а

Мамэ, папэ, класс, ручкэ, партэ, кукулэ, нанэ, шы, напэ, хадэ, экзамен, экскурс, н.къ.

Щапхъэ кыегъэхын, кыегъэпсэлын.

Макъ дэкIуашэ: *б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ* – хэр. Мы макъхэр урысыбзэми адыгэбзэми щызэтохуэ. Ауэ мыр зыгурыгъэIуапхъэщ: адыгэбзэм макъ дэкIуашэр зэ пхъашэу, зэ щабэу къакIуэ хабзэщ. Ахэр урысыбзэ макъ пхъашэм ещхъщ: *бажэ, вы, адыгэ, дэнэ, жэм, зэ, кино, Налишук* (адыгэбзэм къищта урыс псалъэхэрщ ущрихъэлIэр).

Макъ л-р адыгэбзэм щабэу щытш: *лы, лэн, ла*. Адыгэбзэми макъ дэкIуашэхэр жыгъыжъ-дэгүү зэщхъэщокI.

Макъ дэкIуашэ жыгъыжъгъхъщ: *б, в, г, д, ж, з, л, м, н, р*-хэр.

Макъ дэкIуашэ дэгухъщ: *к, п, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ* – хэр.

Фыкъеджэ, кыжыфIэж, зэвгъащIэ.

Ма-мэ, па-пэ, ручкэ, класс, портфель этаж, газ, га-зет, што-рэ, школ, Нал-шык, ки-но, ра-ке-тэ, стэ-кан, кол-хоз, кос-мос, кар-тэ, трак-тор, сад, ёлкэ, шо-фер, лёт-чик (йоджэ), тет-радъ, медаль, письмо, сентябрь, октябрь, ноябрь, декабрь, январь, февраль, март, апрель, май, июнь, июль, август, экран, экс-курс, э-та-жер-кэ, а-э-ро-дром, шоссе, завод, фабрикэ, курорт, парк, борщ, почтэ.

Мы макъ дэкIуашэхэри адыгэбзэм диIэщ

Псалъэм папщIэ: *ба-жэ, бэв, вэ, бгы, дэ, жэ, зэ, лы, мэш, нэ, пэ, сэ, сыт, танэ, фо, фэ, фэ, сэх, уэшх, цы, чы, шы, жэщ*.

Лэжыгъэ (СурэткIэ гъэлэжьэн).

ЖыдывгъэIэт мы сурэтым кыщыгъэлъэгъуахэм я цIэхэр (япэ щIыкIэ урысыбзэкIэ, итIанэ адыгэбзэкIэ). *Ручка – ручкэ, майка-маикэ, пальто-бэльтэ, стакан-стэчан, ракета-ракетэ, самовар – сэмэвар, карандаш-къэрэндащ, трактор-трактыр, бутылка-птулъкIэ*.

Фыкъеджэ, кыжыфIэж, зэвгъащIэ.

Шы, дэ, тол, уанэ, пыл, бру, бзу, жызум, бабыщ, шэнт, сэмб, пышынэ, лэныстэ, н.къ.

Урыс – адыгэ псалъалъэхэр кыагъэсэбэпкIэрэ, мы пычыгъуэхэм хэт псалъэхэр урысыбзэкIэ, тыркубзэкIэ, хъэрыпыбзэкIэ зэрегъэдзэкIын.

«УИ НЭМ КЪЕIЭМ И ПСЭМ ЕIЭ!»

Граждан зауэр иухри илгъэс 20-м илIуагъуагъуа мамыру псэуащ ди цIыхухэр. А зэманым къриубыдэу лэжыгъэишхуэ зэфIагъэкIащ абыхэм. Яухуащ заводхэмрэ фабрикэхэмрэ, колхозхэмрэ совхозхэмрэ, псы кIэнауэхэмрэ гъуащI гъуэгухэмрэ. Яухуащ абыхэм еджанIэхэри, сымаджэишхэри, псэупIэ унэхэри куэдэу.

Ди хэкур дунейпсом и кIуэцIкIэ нэхъ къэрал лъэщ дыдэхэм ящыщ. Ауэ ди гъащIэ мамыр насыпфIэр бийм кызэпиудащ. Ди къэралым зэрымыщIэкIэ нэмыцэ фашистхэр кытеуащ. Хэку зауэишхуэм илIидзащ. Ар кыищыхуар 1941-гъэм июным и 22-махуэри.

1.3. Макъ дэкIуашэ пIытIахэр

пI, фI, тI, кI, кIу, цI, иI, лI, I.(къ, къу, Iу)

Мыхэр абруптивнэ макъхэщ. Иберие, кавказ бзэхэм хэт макъхэщ, нэгъуэщIыбзэхэм дащыхуэмызэу. Мыхэр абыхэм я артикуляцэ нэхъыщхьэм зэрыщIыгъумкIэ голосовой связкэхэм деж кыищыщI IуцIапIэр кыищиуду къэхуэ макъщ.

Щапхъэхэр: *на-тIэ, па-иIэ, иIы-пIэ.*

Фыкъеджэ, кыжыфIэж, зэвгъащIэ.

П(ы): Iупэхэм деж кыищыхуэ макъ пIытIащ (абруптивщ). Макъ дэкIуашэ п-м мыр кыищхьэщокI голосовой связкэхэм кыищыщI IуцIапIэм кыищыхуэ кыищиуд макъыр хэту къэхуэу зэрыщытымкIэ.

П.п. Щапхъэхэр: *егъэпицанIэ, нанIэ, нIас-тэ дынIэ, нIа-рэ-нанIа-рэ*. Хэт кыхьын нэгъуэщI псалъэ мы макъыр хэту?

ФI(ы): Iупэ-дзэхэм кышыхъу абруптивнэ-спирант (макъ укъуэдиящ). Макъ дэкIуашэ дэгу *ф*-м мыр кышхъэщокI голосовой связкэхэм кышищI макъыр хэту къэхъуу зэрыщытымкIэ.

Щапхъэхэр: *фIы, фIын, фIей, уэфI, унэфI, фIанэ*.

Хэт кыхьын нэгъуэщI псалъэ мы макъыр хэту?

TI(ы): бзэгупэ макъ (смычнэ) кышиудщ, абруптивщ. Макъ дэкIуашэ дэгу *T*-м кышхъэщокI голосовой связкэхэм кышищI IуцIапIэм кыгъэхъу макъыр хэту къэхъуу зэрыщытымкIэ. Щапхъэхэр: *тIы, тIу, нитI, нситI, нIэтирон, тIэтиэн, тIысын*.

кI(ы): бзэгупэ шипящэ-абруптивнэ макъщ (аффрикатщ) мыр кышхъэщокI и къэпсэлъыкIэмкIэ голосовой связкэхэм деж кышищI IуцIэм къагъэхъу макъыр хэту къэпсэлъу зэрыщытымкIэ. Щапхъэхэр: *кIэ, кIыщ, кIапсэ, кIэнфет, кIэ, уанэ, кIэнауэ, кIэпIейкIэ, кIэртоф*.

Хэт кыхьын нэгъуэщI псалъэ, мы макъыр хэту?

цI(ы): бзэгупэ свистящэ абруптивнэ макъщ (аффрикатщ). Мыр кышхъэщокI и къэпсэлъыкIэкIэ голосовой связкэхэм кышищI IуцIапIэм кыгъэхъу макъыр хэту къэпсэлъу зэрыщытымкIэ. Щапхъэхэр: *цIэ, унэ-цIэ, адэ-цIэ, фIы-цIэ, нцIанэ, нцIы*.

Хэт кыхьын нэгъуэщI псалъэ мы макъыр хэту?

цI(ы): бзэгупэ шипящэ-свистящэ (абруптивщ), макъ пIытащ. Макъ дэкIуашэ *Щ*-м мыр кышхъэщокI голосовой связкэхэм кышищI IуцIапIэм кыгъэхъу макъыр хэту къэхъуу зэрыщытымкIэ.

Щапхъэхэр: *цIыIэ, унэ-цIэ, столыцIэ, цIанIэ, цIакIуэ, цIы-нIэ*. Хэт кыхьын нэгъуэщI псалъэ мы макъыр хэту?

лI(ы): бзэгупэ латеральнэ макъ пIытIащ (абруптивщ). Макъ дэкIуашэ *Л*-м мыр кышхъэщокI голосовой связкэхэм кышищI IуцIапIэм кыгъэхъу макъыр хэту къэхъуу зэрыщытымкIэ. Щапхъэхэр: *лIы, нлIэ, лIы-кIуэ, цIа-кIуэ*.

Хэт кыхьын нэгъуэщI псалъэ, мы макъыр хэту?

Л(ы): макъ дэкІуашэ дэгу пІытІащ, жыгыжыгъ гуэгъу зимыІэщ (ларингальнэ макъщ). Тэмакъ щІыІум кыщыхъу даущ щІэтщ. Щапхъэхэр: *Іэ, Іэнэ, Іэнэ, Іэ-дэ*.

1.4. Аффрикатэ макъхэу: *дз, ц, цІ, дж, ч* – хэр егъэцІыхун.

Дз(ы): макъ дэкІуашэ жыгыжыгъ *дз* (свистящэ аффрикатэщ) бзэгупэм кыщыхъу макъщ. МакъитІу зэхэтщ: *д-з, дзэ, дзы, дзы-хэ, бадзэ, дзэл, удз*. Мыпхуэдэ макъ урысыбзэм хэмытми нэгъуэщІ лъэпкъ унэцІэ, цІэхэм хэту щатх урысыбзэми. Егъапщэ: *Орджоникидзе...*

Ц(ы): урысыбзэм хэт *Ц*-м хуэдэщ, бзэгупэ макъщ. Адыгэбзэми ар зэхэтщ макъитІу: (т-с). Щапхъэхэр: *бацэ, чыцэ, Цоцэ, уарцэ, бэлацэ*.

ЦІ(ы): урок кІуам щаджащ. Макъищыр зы рядым тетщ: *дз, ц, цІ*. Жыгыжыгъ, дэгу, абруптив (пІытІа). Мыбыхэм щыщу урысыбзэм иІэр макъ *Ц-ц*.

Макъ **Дж(ы):** бзэгупэ макъ жыгыжыгъщ, *Дж*-р макъитІу зэхэтщ (д-ж). Урысыбзэм и фонетикэ системэм хэмытми нэгъуэщІыбзэ псалъэхэм хэту кыагъэсэбэп: *джэм, Орджоникидзе, джаз*.

«Дж»-р «Ч» макъ шабэм и гуэгъуш
Зэгъапщэ *Дж* – *Ч* макъхэр. Макъ **Ч**-р урысыбзэми, адыгэбзэми зэхэтщ-(**т-щ**).

Зэгъапщэ: *д-т, ж-ш*.

Щапхъэхэр: *джэд, джанэ, джэдыгу, джэш, чы, фоч, чэзу, чылисэ, чыцІ*.

Макъ **Ч(ы):** урысыбзэхэм хэт *Ч*-м хуэдэщ, бзэгупэ макъщ. Адыгэбзэми ар хэтщ макъитІу: (т-ш).

Щапхъэхэр: *чын, чылисэ, фоч, дэнлэч, чырэ*.

ФыкъедаIуэ, кыжыфIэж, зэвгъащIэ.

Дзасэ, цыджанэ, унэцIэ, пцIащхъуэ, джыдэ.

Лэжыгъэ: АдыгэбзэкIэ тха текстым къегъэджэн. Адыгэ – урыс псалъалъэр къагъэсэбэпкIэрэ урысыбзэкIэ, тыркубзэкIэ, хъэрыпыбзэкIэ зэрегъэдзэкIын.

1.5. Лабиализованнэ макъ дэкIуашэхэр егъэцIыхун, зэхагъэкIыфу егъэсэн. Макъ *гу, гъу, ху, ку, кIу, къу, кхъу, хъу, Iу*-хэм яIэхэщ гуэгъу – *г-гу, гъу-гъ, к-ку, х-ху, кI-кIу, къ-къу, кхъ-кхъу, хъ-хъу, I-Iу. Гу, гъу, ку, кIу, къу, кхъу, ху, хъу, Iу*-хэр псори макъ дэкIуашэхэщ, Iупэр хъурей хъууэ къапсэль.

ФыкъедаIуэ, фыкъеджэ, кыжыфIэж.

Гу(ы). Бзэгу лъэдакъэ, смычнэ лабиализованнэ макъщ, жыгъыжыгъщ. Iупэр хъурей хъууэ къапсэль, макъ дэгу гуэгъу (ку) иIэщ: *гуахъуэ, гу, Iэгу, дэгу, выгу, шыгу*. Хэт кыхьын нэгъуэщI псалъэ мы макъыр хэту?

Гъу(ы). Увулярнэ лабиализованнэ макъщ. Iупэр хъурей хъууэ къапсэль. Макъ дэкIуашэ, дэгу гуэгъу (хъу) иIэщ: *гъусэ, ныбжсэгъу, гъуэгъу, бгъу, бгъущI, бжэгъу, щибгъу, гъубжэ, гъунэгъу, гъуцэ, гъэгъун, гъубж*. Хэт кыхьын нэгъуэщI псалъэ мы макъыр хэту?

Ку(ы). Бзэгулъэдакъэ смычнэ лабиализованнэ макъ дэгущ. Iупэр хъурей хъууэ къапсэль макъщ: *ку, кумб, хъэку, куэбжэ*. Хэт кыхьын нэгъуэщI псалъэ мы макъыр хэту?

КIу(ы). Бзэгулъэдакъэ смычнэ лабиализованнэ макъщ. Iупэр хъурей хъууэ къапсэль макъщ: *кIуэ, макIуэ, нэкIу, кIуэкIэ, щакIуэ*. Хэт кыхьын нэгъуэщI щапхъэ мы макъыр хэту?

Кхъу(ы). Фарингальнэ смычнэ лабиализованнэ макъ дэгущ. Iупэр хъурей хъууэ къапсэль: *кхъужь, цIакхъуэ, кхъуей, кхъухьлъатэ, кхъуэ, кхъуафэжсэей*. Хэт кыхьын нэгъуэщI псалъэ мы макъыр хэту?

Ху(ы). Бзэгульэдакъя лабиализованнэ спирант дэгуш. Іупэр хъурей хъууэ кѡапсэлъ: *хужь, хугу, Іэху, нэху, хуит, хуэмышу, хуабэ, хуабжъу, хуэлэн, щІэхуэн, тху, щитху*. Хэт кѡихьын нэгъуэщІ псалъэ мы макъыр хэту?

Хъу(ы). Увулярнэ, лабиализованнэ вибрант дэгуш. Іупэр хъурей хъууэ кѡапсэлъ: *хъумэн, хъумакІуэ, хъуа, Іэхъуэ, хуицхъуэ, хэхъуэн, хъурей, бжъахъуэ*. Хэт кѡихьын нэгъуэщІ псалъэ, мы макъыр хэту?

Іу(ы). Ларингальнэ, лабиализованнэ абруптивш. Іупэр хъурей хъууэ кѡапсэлъ: *Іуданэ, Іупэ, Іуаицхъэ, маІуэ, бжэІулъэ, бжэІупэ, Іуэн, ІункІыбзэ*. Хэт кѡихьын нэгъуэщІ псалъэ мы макъыр хэту?

Лэжыгъэ: Псалъэуха кІэщІ зыхэлъхъэн мы макъхэр хэту. П.п. *Іуаицхъэмахуэ нэхърэ нэхъ бгы лъагэ Европэм иткъым. Махуэр хуабэщ. Ди кѡуажэр дахэщ. Куэбжэр иниц. Мы гъубжэр жаниц.*

Текстым кѡегъэджен, макъхэр нэІуасэ яхуэщІын. Къызэджар урысыбзэкІэ зэрегъэджекІын (Адыгэ-урыс псалъалъэхэр кѡагъэсэбпурэ). МагнитофонкІэ макъхэр пэжу къызэрапсалъу щытыр егъэтхауэ егъэдэІуэн. Зэрылажъэ ІэрытхымкІэ ящІа лэжыгъэхэр кѡыхэхыжын. Псалъэ ятхам я мыхъэнэр кѡагурыгъэІуэн.

ФыкъедаІуэ, фыкъеджэ, кѡыжыфІэж.

«Ъ» зыбгъэдэт хърфхэр: жь, хь зыпыувэ хърфхэмрэ езыхэмрэ зэдэщІыгъум зы псалъэ гуэр кѡагъэлъагъуэу мэхъу.

Жь(ы) – ветер, старый (акъужь, лыжъ).

Хь(ы) – нести (хъэблэ, кѡуажэхъ).

Лэжыгъэ: Псалъэуха, псалъэ зэпха щапхъэу кѡегъэхьын мы макъхэр хэту. Псалъэм папщІэ: *нэхъыжъ здэщымыІэм нэхъыщІи щыІэкъым; Жьым тесу псым йопыдж; Жьыицхъэ махуэ; Бжъыхъэр гъавэ кѡехъэлІэжыгъуэщ, н.къ.*

Фыкъедауэ, фыкъеджэ, кыжыфIэж.

«Ъ» зыбгъэдэт хьэрфхэр: гъ, къ, лъ, хъ зыпыувэ хьэрфхэмрэ езыхэмрэ зэдэщIыгъум зы макъ гуэр къагъэлъагъуэу мэхъу.

Гъ(ы) – плач; (магъ, щыгъын, гъыринэ).

Къ(ы) – къалэ, къан, Балъкъ.

Лъ(ы) – кровь; (лъакъуэ, тхылъылъэ).

Хъ(ы) – макъ дэкIуашэ дэгущ, увулярнэ вибрантщ, тэмакыщIэ макыщ. Макъ хъ-р урыс псалъэхэми къащагъэсэбэпынкIи хъунуш. Макъ х-р зэгъэкIуауэ къапсэлъу. П.п. «хорошо» -м и пIэкIэ «хъэрошо» жаIэу.

Щапхъэхэр: бохъшэ, хъэуан, хъарбыз, хъыдан, хъыджэбз, Хъаний, Бахъсэн (Баксан).

Лэжыгъэ: псалъэуха, псалъэ зэпха кIэщI щапхъэу къегъэхъын мы псалъэхэр хэту.

1.6. ПЫЧЫГЪУЭ, УДАРЕНЭ

Псалъэхэр пычыгъуэкIэ зэпаудыфу егъэсэн, ударенэмкIэ гурыIуэгъуэ етын. Къегъэджэн, гъэтхэн.

Урысыбзэми ещхъу, адыгэбзэм и псалъэхэр пычыгъуэурэ зэпоуд, щапхъэ: *а-да-къэ, йо-дэ-ха-щIэ, ду-дакъ, уэл-ба-нэ, джа-нэ, алэ-рыбгъу*. Адыгэ псалъэхэр макъзешэу хэтым хуэдиз пычыгъуэу мэхъу.

Щапхъэ къегъэхъын, доскам щыгъэлэжъэн: *пцэ-дджыжъ, но-бэ, ха-дэ*. Урысыбзэми ещхъу адыгэбзэми и псалъэхэри пычыгъуитI е нэхъыбэ хъумэ, пычыгъуэхэм ящыщ гуэрыр нэхъ хэкъузауэ къапсэлъ. П.п. *ба-быщ, ма-фIэ, джэ-дыгу*.

Псалъэр зэрызэхэт пычыгъуэм ящыщ гуэрыр нэхъ хэкъузауэ къапсэлъыным *ударенэкIэ* йоджэ.

Щапхъэ къегъэхъын, доскам щыгъэлэжъэн.

Лэжыгъэ 1. Псалъэхэр зэхэфтхыкI. Зы хьэрфзешэ фIэкIа зыхэмыт макъхэр япэ къехыгъуэу, хьэрфзешитI зыхэт псалъэхэр етIуанэ къехыгъуэу фтхы. *Жэщ, махуэ, тетрадь,*

тхылъ, бзу, къанжэ, псы, пылэ, псалъэ, фалъэ, гьуклэ, гушэ, жьауэ.

Лэжыгыгъэ 2. Пычыгыуэ къэзыгыгъэху хьэрфзешэр щлэфтхъэ.

Лэжыгыгъэ 3. Псалъэхэр пычыгыуэклэ зэпывуд.

Текстыр егъэтхын, къахуеджээрэ. Жьэрылуатэу зрегъэдзэклын, жалээрэ (ямытхыу).

а) *Гъатхэм нэхъ щлэращлэ гъэм и пкъыгыуипллым хэткъым.*

Гъатхэм бзу цлыклухэр мэбзэрабзэ, шыр цлыклу къраш.

Щынэхэр мэджэгу. Дунейр цхъуантэ мэху.

1. Псалъэхэр пычыгыуэклэ зэхэтхыклын.

2. Хьэрфышхуэхэр щлэгъэтхъэн.

б) Щыгынхэм я цлэхэр егъэтхын, ударенэр трагыуувээрэ:

джанэ, гьуэнишэдж, лъэпэд, вакъэ, бгырых, клэгуэ, щлаклуэ,

пылэ, н.къ.

Адыгэбзэ ударенэм и хабзэхэр яжелэн: ударенэр псалъэклэмклэ щылэщ, псалъэпкъыр э-клэ иухмэ, иужь ит пычыгыуэм и пэ къит пычыгыуэм тохуэ: *мазэ, дыгъэ, мэраклуэ, мылэрысэ.*

Макъ дэклуашэклэ иухмэ, иужь ит пычыгыуэм тохуэ: *лъэпэд, бгырых, гуэгуш, бабыш.*

Куэд бжыгъэм, щылэныгъэ – щымылэныгъэм, наклоненэм и суффиксхэм, падеж клэуххэм ударенэ техуэркъым – ахэр пычыгыуэклэ, къанэ псалъэпкъым и клэр зэлытар.

Щапхъэ: *къуажэхэм- къуажэ, сыкъеджащ – сыкъоджэ, укъаклуэмэ-укъаклуэ, сыхуэзэнукъым – сыхуэзэну.*

Гу лыитэн: Блэкла, къэклуэну зэманхэм я суффиксхэм сыт щыгыуи къашэ ударенэ: *къэклуаш, сынэклуэнуш.*

Урыс псалъэу адыгэбзэм къиштэхэм ударенэр къызэтонэж, урысыбзэм зэрыщытым хуэдэу: завод, фабрикэ, колхоз.

1.7. Текст кьегъэджен, кыкIыр урысыбзэкIэ тырку-бзэкIэ, хьэрыпыбзэкIэ зэрадзэкIыурэ (Адыгэ-урыс псалъальэр кьагъэсэбэурэ).

1. Фыкъеджэ текст «Налшык» жыхуиIэм

Налшык Къэбэрдей-Балъкъэр республикэм и къалашхьэщ. "НалщIэч" жыхуиIэ псалъэпкытI зэхэжыхьам кытекIащ. Языныкъуэм нал+цIыкIу хуэдэу ябжыр. Къапщтэмэ, НалщIэч къалэ нал цIыкIум ику итым ещхьщ. Къалэм и дамыгъэ нэхъыщхьэр налщ.

2. Псалъальэхэр къэвгъэсэбэурэ мы тхыгъэр урысыбзэкIэ, тыркубзэкIэ, хьэрыпыбзэкIэ зэвдзэкI.

3. «Русско-кабардинско-балкарский разговорнымкIэ» гъэлэжъэн.

4. ФIэхъус сэлам ехыныгъэу адыгэбзэм иIэмкIэ гурыIуэгъуэ етын.

ФIэхъус сэламхэр:

*Уи (фи) махуэ фIыуэ!
фIыуэ!*

Уи пицыхъэщхъэ

Уи (фи) пицэдджыжъ, махуэ Гуп махуэ апиций!

(пицыхъэщхъэ) фIыуэ!

Уузынишэм! Фыузынишэм!

Шхошх – бохъу апиций!

Дауэ фыщытхэ?

ФIэхъус апиций!

Гъуэгъу махуэ!

Къеблагъэ!

ТхылькIэ гъэлэжъэн: Адыгэ IуэрыIуатэм щыщ кьагъэсэбэпкIэрэ, зыхуэгъэзэныгъэ, зэрыцIыхуныгъэ псалъэхэр егъэщIэн, псалъэухам хэту кьахьыфу егъэсэн.

1.8. Адыгэбзэм и псалъэхэр (лексикэр)

Адыгэбзэм езым и лексикэр. НэгъуэщIыбзэм щыщу кyiщта псалъэхэр ахэр зэпха IэхугъуэхэмкIэ гурыIуэгъуэ етын.

Дэтхэнэ зы бзэри псалъэхэу зэхэтщ. Зы бзэ гуэрым псалъэу хэтым а бзэм и лексикэкIэ йоджэ. Псалъэ къэс езым и мыхьэнэ иIэщ. Псалъэухам хэт *Мэжид*, *унэ щIын* псалъэхэм мыпхуэдэу мыхьэнэ яIэщ.

Мэжид – цIыхуцIэщ;

Унэ – псэуальэ, цIыхум и псэупIэ;

ЩIын – гъэзэщIэн, ухуэн.

Адыгэбзэм хэт псалъэ куэдым мыхьэнэу тIу, нэхьыбэ яIэщ, щапхъэ: *Iэнэ*, *сэ*, *дэ*, *шхын*, *жъы*, *бгы*, н.къ.

Iэнэ псалъэм и мыхьэнэр:

ПхъащIэм Iэнэ лъакъуищ тхуищIащ.

Мы псалъэухам Iэнэ псалъэм кыигъэлыагъуэр унэлыащIэм щыщу зытешхыкI хьэпшыпш.

ХьэщIэхэр кыызэрысу Iэнэ кыыхуащтащ.

Мы псалъэухам Iэнэ псалъэм ерыскъы, шхын мыхьэнэ иIэщ.

Урысыбзэми ещхьу адыгэбзэми и кIуэцIкIэ псалъэхэм я мыхьэнэр зэхьэкIауи къагъэсэбэп: *анэ дыщэ*.

Адыгэбзэми хэт псалъэхэм я нэхьыбапIэр бзэм ирипсалъэ псоми къагуроIуэ, къагъэсэбэп. Аращ апхуэдэхэм щIеджэр *псоми къагъэсэбэп псалъэкIэ*. Псоми къагъэсэбэп псалъэхэрщ дыщыпсалъэкIэ ди бзэм къакIуэррейр: *унэ*, *адэ*, *анэ*, *сэ*, *уэ*, *цIыкIу*, *уэих*, *гъавэ*, н.къ. Псоми къагъэсэбэп псалъэхэм нэмыщI, цIыхухэм езыхэм я IэщIагъэм епха псалъэ къагъэсэбэп. Ахэр IэщIагъэлIхэм, нэгъуэщI предметхэм, я лэжыгъэхэм я цIэу. Апхуэдэ псалъэхэм IэщIагъэм епха (профессиональнэ) псалъэкIэ йоджэ: *статья*, *пычыгъуэ*, *ударенэ*, *титульнэ лист*, *репетицэ*. Дэтхэнэ зыбзэми езым и псалъэхэм (езы бзэм ей, кыигъэхьуахэм) нэмыщI, нэгъуэщIыбзэхэм кыыхихауэ псалъэ куэд иIэщ. НэгъуэщIыбзэм псалъэ кыыхиххэр бзэм псалъэхэм я къэпсэлыкIэм ирегъэувэ. Псалъэхэр нэгъуэщIыбзэм кыыхихынур епхаш а бзэр зыIурыль лъэпкъым и тхыдэм,

абы и гьунэгъуу псэуа лъэпкъхэм, абыхэм я кум дэля зэхуытыкIэхэм.

Адыгэбзэм и лексикэм хэтщ

тырку – тэтэр, перс (иран), хьэрып, урыс псалъэхэр.

Тырку – тэтэр псалъэхэр: жэрдэм – инициатива, помощь, бацлъыкъ, гуэгуш, къаз, сабын.

Хьэрып псалъэхэр: акъыл, зэман, мурад, сыхьэт.

Персыбзэм (ираныбзэм) ицыщхэр: бэзэр, тумэн, дарий, тэрэзэ.

Урысыбзэм ицыщхэр: лом, хамут, бэлътоку, сэлэт, школ, билет, колхоз, радио, телевизор, ракетэ, н.къ.

Бзэм и псалъэхэр зэхуэхьэсауэ зэрыт тхылъым, псалъалъэкIэ йоджэ, (псалъэхэр, егъэльэгъун, егъэцIыхун, зэрызэщхьэщыкIэхэм я гугъу хуэщIын).

Лэжыгъэ.

Мы псалъэхэр зэхэфтхыкI: джанэ, перо, класс, партэ, фо, дэ, сэ, ручкэ, комбайн, кино, дэльху, къуэш, шынхъу, гьунэгъу, Iэ.

1) Урысыбзэм кыыхиха псалъэхэр зы сатыру.

2) Адыгэбзэм езым и псалъэхэр нэгъуэщI сатыру.

Мыр уэ уи тхыль?

-Хьэуэ, мыр си тхылькъым.

Мыр абы и тхылыщ.

Мыр уэ уи тетрадь?

-Хьэуэ, мыр си тетрадькъым.

Мыр абы и тетрадищ.

Мыр уэ уи ручкэ?

-НтIэ, мыр сэ си ручкэщ.

3) Диалогым къеджэн, жегъэIэжын, щхьэкIэ гуашауэ езыхэм зэхегъэльхьэн (шапхьэм ещхьу).

4) Махуэхэм я цIэхэр егъэцIыхун, зрегъэгъэщIэн:

Понедельник – блыщхьэ

Вторник – гьубж

Среда – бэрэжьей
Четверг – махуэку
Пятница – мэрэм
Суббота – щэбэт
Воскресенье – тхэмахуэ.

Лэжьыгъэ.

Адыгэ – урыс псалъалъэхэм кыщегъэгъуэтын псалъэ зыбжанэ щыццэу, плъыфццэу, глаголхэу (псалъалъэм псалъэхэр кыритхыкIауэ итхэн урокым и конспектым).

а) КърабжэкIын щхъэ ццэпапщцэу.

б) Гъэбжэн тIоцIым, плъыщIым нэс.

в) Текстым кыегъэджэн. Абыхэм егъэтхын, кыахуеджэурэ.

1.9. Бзэм и псалъэхэр: синонимхэр, омонимхэр, жьы хъуа псалъэхэр, фразеологизмхэр, IэщIагъэм ехъэлIа псалъэхэр (профессионализмхэр)

«Зэрылажьэ Iэрытхым» и кIэм ит Iыхъэр, мы разделым теухуауэ егъэтхын.

Урысыбзэми ещхъу адыгэбзэми иIэщ синоним, омоним, жьы хъуа псалъэхэр, псалъэщцэу, фразеологизмхэр.

Синонимхэр. Зи кыпсэлъыкIэкIэ зэтемыхуэу, ауэ зи мыхъэнэ нэхъыщхъэхэр зэтехуэ е зэгъунэгъу псалъэхэм е псалъэ зэпыщIахэм синонимкIэ йоджэ. П.п. ин – *абрагъуэ, цIыIэ – уае, къуажэ – жылэ.*

Синонимхэм бзэр къулей ящI. Хэт кыхьын нэгъущI псалъэ?

Антонимхэр. Мыхъэнэ зэпэщIэуэ зиIэ псалъэхэм антонимкIэ йоджэ. П.п. *уэфI-уае; дахэ-Iей; ин – цIыкIу.* Хэт кыхьын нэгъуэщI псалъэ?

Жьы хъуа псалъэхэр. Бзэхэм щIагъуэрэ кыщамыгъэсэбэпыж псалъэхэм жьы хъуа псалъэкIэ йгоджэ. П.п. *гуэнишэрыкъ* (ср.рус. лапти), *пхъэ вакъэ, быргуэбыргуэ.*

ПсалъэщIэхэр. Общественнэ псэукIэм щIэныгъэм, техникэм, культурэм зиужьыным кыыхэкIыу кыожьэ IуэхугъуэщIэхэр, хьэпшыпыщIэхэр. Абыхэм кыадокIуэ я фIэщыгъэщIэхэри – псалъэщIэхэри: *колхоз, бригадир, звеновод*. Хэт кыихьын нэгъуэщI псалъэ? ПсалъэщIэхэм я нэхьыбэр урысыбзэм кыыхэкIащ.

Фразеологизмэхэр. ЗэкIэщIэпч мыхъу псалъэ зэпхахэм щыщ куэдир я мыхьэнэкIэ зы псалъэм похъу. Абы кыыхэкIкIэ я псалъэ зэпхахэр зэкIэщIэпчмэ, кыарыкI мыхьэнэхэр мэкутэ. Апхуэдэ псалъэ зэпхахэм фразеологие(ческэ) обороткIэ йоджэ.

ФIыуэ лъагъун – любить. Гум имыхуж – незабываемый, незабвенный. Гум телъын – лежать на сердце. Нэхьыбэрэ кыагъэсэбэп зыкыом тхын. Хэт кыихьын нэгъуэщI фразеологизм, е фразеологическэ оборот? Диалогым кыахуеджэн, ролкIэ яхуэгъуэшыжауэ жегъэIэжын.

- *Мы аудиториер ин?*

- *Хьэуэ, аудиториер цIыкIуц.*

- *Мы аудиториер нэху?*

- *НтIэ, нэхуц.*

Лэжыгъэ.

Псалъэухахэр егъэтхын, жегъэIэжын, омоним, синонимхэр зэхегъэгъэкIын: *бэв, нэху, Iув, кыуажэ, кIыфI, хужь, пIащэ, кIыхь, бгъуэ, бгъузэ, кIэщI, лъагэ, лъахьшэ, ин, цIыкIу.*

Псалъэуха зэхегъэлъхьэн, омоним, синоним хэту. Ахэр доскам щегъэтхын. Текст кыегъэджэн, кыызэджар зрегъэдзэкIын.

Псалъэжыхэр махуэ кыэс бзэм кыегъэсэбэп. Макъ пычыгъуэ зэщIэжыуэ зэраIэм кыыхэкIкIэ, ахэр гум иубыдэгъуафIэщ. П.п. «*Гупсыси псалъэ, зыпIыхьы тIыс*» - жыхуаIэ псалъэжыым «с» макъыр зэщIожыуэ. Псалъэжыхэр Iуэхугъуэ Iэджэми теухуащ.

ГуащІэдэкІым теухуа псалъэжыщ: «Улажсьэмэ, лыжсь пихыниц, умылажсьэмэ, лажсьэ бгъуэтыниц».

Хэт къызжиІэн, урысыбзэм, тыркубзэм, хьэрыпыбзэм къыхихыу мыбы и мыхьэнэкІэ теухуа псалъэжы?

Гъэсэнэгъэмрэ хабзэмрэ теухуахэм ящыщ махэр: «Е пщІауэ, фІы ущымыгугъ», «Нэмысым насып къыдокІуэ».

Хэт къызжиІэн, урысыбзэм къыхихыу мыбы и мыхьэнэкІэ теухуэ псалъэжы?

Лэжыгъэ.

Псалъэжыхэр зрегъэгъэщІэн. Урысыбзэм щыщ псалъэжы ящІэхэр адыгэбзэкІэ зрегъэджэкІын, къыжегъэІын.

1.10. Адыгэ литературэбзэр, абы и диалектхэр.

Адыгэ литературэбзэр щызэфІэуващ лъэпкъым езым и тхыгъэ иІэ хьуа иужькІэ. Литературэбзэр къызэрыгуэкІ бзэм къызэрыщхьэщыкІ щІагъуэ щыІэкъым. Иджырей адыгэбзэм и литературэбзэм лъабжъэ хуэхьуар Бахъсэн диалектырщ, (е диалект Большой Кабарды). Бахъсэн диалектым нэмыщІ адыгэбзэм иІэщ: Мэздэгъу, Беслъэней, Кубань диалектхэр. А диалектхэм псори ирипсалъэр адыгэхэщ, ауэ литературэбзэм къыщхьэщыкІыныгъэ щхьэхуэ иІэщ. П.п. псалъэ щхьэхуэм и къэпсэлъыкІэхэр щызэтемыхуэ щыІэщ.

Къэбэрдей – шэрджэс литературэбзэр зыгъэтІылъахэм ящыщ зыщ ЩоджэнцІыкІу Алий.

Лэжыгъэ.

АдыгэбзэмкІэ текст (усэ) е Фонохрестоматием щыщ зы пластинкэ егъэдэІуэн (псалъэ мыгурыІуэгъуэхэр яжеІэн).

Диалогым къыхуеджэн, жегъэІэжын, ролкІэ гуэшауэ.

- Уи тхылъхэр дауэ зепхьэрэ?

- Си тхылъыр къабзэу зызохъэ.
- Уи уэрамыр сыт хуэдэ?
- Ди уэрамыр сыт щыгъуи къабзэщ.

Мы щапхъэм тету езыхэм диалог кІэщІ зэхегъэлъхъэн.

Псальэуха зытхух егъэтхын, къахеуджэурэ. Доскам зыгуэрым кърегъатхэурэ, зэратхыфым егъэплъыжбын. Ятхам къегъэджэжын.

1.11. Псальэ къэхъукІэр. Псальэ зэхъуэкІыкІэурэ псальэ къэхъукІэурэ. КъызытехъукІ псальэпкъыр. Псальэ къызэрыхъу префикс, суффиксхэр.

Бзэм мычэму псальэщІэ къыщохъу. Ахэр адыгэбзэм хэт псальэпкъхэм къатохъукІ щІыкІэ зэмылІэужыгъуэкІэ. НэгъуэщІ псальэ къызытекІ псальэпкъым къызытехъукІ псальэпкъкІэ йоджэ.

ПСАЛЬЭ КЪЭХЪУАХЭР

Префикс	КъызытехъукІ псальэпкъ	Суффикс
-	<i>лы</i>	<i>гъэ</i>
-	<i>уэлбан(а)</i>	<i>лэ</i>
<i>хэ</i>	<i>плъэ</i>	-
<i>къэгъэ</i>	<i>кІуэ</i>	<i>жс</i>
-	<i>напэ-Іэ-лъэщІ</i>	-

ПсальэпкъитІ е нэхъыбэ зэхыхъэкІэрэ псальэ къохъу. ПсальэпкъитІ е нэхъыбэу зэхэтхэм псальэ зэхэлъкІэ йоджэ. Апхуэдэ куэд адыгэбзэм хэтщ. Ахэр зыщыщ псальэ лъэпкъыгъуэкІэ уеплъмэ щыІэцІэхэщ, плъыфэцІэхэщ. Псальэпкъ зэхыхъэкІэрэ глагол къэхъу хабзэкъым. Глаголхэр нэхъыбэу къызэрыхъухэр префиксхэмкІэщ; щыІэцІэ, плъыфэцІэхэр суффикскІи къохъухэр.

ПСАЛЬЭ ЗЭХЭЛЪХЭР

Япэ псальэпкь	Зэзыпх	ЕтIунэ псальэпкь
<i>мэз</i>	<i>а</i>	<i>кIуэ</i>
<i>Iэ</i>	<i>ры</i>	<i>кIуэ</i>
<i>Iэ</i>	<i>ры</i>	<i>тх</i>
<i>жъы</i>	-	<i>цIэху</i>
<i>мэкъу</i>	-	<i>мэи</i>

1. Псальэ зэльэбжъэгъухэм кьегъэджэн, перевод ящIу, ахэр гуп-гупу зэхегъэтхыкIын: *нэху, псы, нэхуи, псыницIэ, псыицIэ, псысэ, псыкъуи, псальэ, псыицIагъэ, псыф, псыгъуэ, псынэ.*

2. УпщIэхэм ирикъуу жэуап ефт. Жэуапхэр фтхы. Щапхъэ: *Щымахуэм дунейр цIыIэ мэху. Гъэм и сымт пкыгъуэ дунейр цIыIэ цыхъур? Сытым цIуфэр цIыр? (Щыр уэсым цIеуфэ). Сытхэр цIымахуэм мэжсалIэрэ? (Къуалэбзухэр). Хэт сымэ хуабэу зызыхуанэр? (Цыхухэм хуабэу захуанэ).*

Лэжыгъэ.

Текст кьегъэджэн. Псальэпхэр кьэвгъэсэбэпурэ зэвдзэкI.

Суткэм и Iыхъэхэр кьабжэкIын: *махуэ, пцэдджыжъ, шэджагъуэ, пцыхъэцхъэ, жэи, жэицыбг.* Мыхэр хэту псальэуха зэхэлъхъэн. Сэ махуэм солажъэ, пцыхъэцхъэм соджэ, жэщыр хэкIуэтэху тхыль сыкъоджэ, уэ жэщым улажъэрэ? Сэ пцэдджыжъым гимнастикэ сощI, фэ фщIыркъэ? Ар пцыхъэцхъэм жъы кьабзэм куэдрэ хэтщ.

ПСАЛЬЭ ЛЬЭПКЪЫГЪУЭХЭР

1.12. Псальэм и лексическэ мыхьэнэмрэ и грамматическэ мыхьэнэмрэ

Псальэм и лексическэ мыхьэнэклэ зэджэр дэ дыкьэзыхьуреихьхэм щыщу псальэм кьигьэлягьуэрщ: предмет (жыг, шы, псы, гупсысэ), предметым и плыфэ (абрагьуэ, ІэфІ, щхьуантІэ), предметым илэжь (вэн, тхэн, лъэтэн) н.кь.

Лексическэ мыхьэнэм нэмыщІ, псальэм иІэщ грамматическэ мыхьэнэри. Грамматическэ мыхьэнэклэ йоджэ бжыгьэ, падеж, белджылагь, щхьэ, зэман, лъэІэс-лъэмыІэс, зыгьээж-зымыгьээж категориэхэм.

ПСАЛЬЭ ЛЬЭПКЪЫГЪУЭХЭМКИЭ ГУРЫУЭГЪУЭ

Адыгэбзэм и псальэ лъэпкьыгъуэхэр пщІы мэхьу. Лексическэ мыхьэнэи грамматическэ мыхьэнэи зиІэ псальэ лъэпкьыгъуэхэм зи щхьэ хущытклэ йоджэ. Зи щхьэ хущыт псальэ лъэпкьыгъуэхэр хы мэхьу: щыІэцІэ, плыфэцІэ, бжыгьэцІэ, цІэпапщІэ, глагол, наречие.

Грамматическэ мыхьэнэ фІэкІа лексическэ мыхьэнэ зиІэхэм псальэ лъэпкьыгъуэ клэрыдзэнклэ йоджэ. Ахэр щы мэхьу: послелогхэр, союзхэр, частицэхэр.

ЕпщІанэ псальэ лъэпкьыгъуэм междометиеклэ йоджэ. Щапхьэ: Іагьу! УэІ! Ура!

Междометием лексическэ мыхьэнэи грамматическэ мыхьэнэи яІэжщ.

1.13. ШЫЦЦЭ

Шыццэ йоджэ, предмет къэзыгъэлыагъуэ псалъэм. Ар жэуап хуохъу Хэт? Сыт? упщIэхэм. Шыццэхэм грамматическэ мыхъэнэуэ яIэщ мыхэр: падежкIэ зэхъуэкIа мэхъу, закъуи куэд бжыгъи яIэщ, тIууэ зэщхъэщокI – цIэ унейрэ, цIэ зэдайрэ. Псалъэухам пкъыгъуэ нахъыщхъэуи пкъыгъуэ етIуанэуи хоувэ.

Урысыбзэм къыщхъэщыкIыу, адыгэбзэм и псалъэхэр зэщхъэщокI (шыццэIэр) цIыху класс къэзыгъэлыагъуэрэ цIыхум емыхъэлIа псалъэ къэзыгъэлыагъуэхэу – мыщIыху класс. УпщIэ ХЭТ? – жыхуиIэр (зэхъэлIар) цIыхурщ. Андрей псалъэхэм цIыхур къыхэгъэкIауэ псэ зыIут псори хэту, предмет къэзыгъэлыагъуэм яхуэувыр СЫТ? упщIэрщ. Щапхъэхэр: ХЭТ? Анзор, ФатIимэ, летчик, журналист, сэ, дэ, анэ, нанэ, дадэ.

ЦIыхум ехъэлIа псалъэхэр егуэшыж езы цIыху мыхъэнэ къызэрыкI псалъэхэмрэ цIыхум и цIэ, и IэщIагъэр къэзыгъэлыагъуэ псалъэхэмрэ. Апхуэдэ псалъэхэр егуэшыж езыр гупитIу (нэхъапэм куэду хэтащ адыгэбзэм апхуэдэ щапхъэ):

а) цIыхухъухэм фIэкIа къамыгъэсэбэпхэр: къуэш, шынэхъыжъ, шынэхъыщIэ, шыхъу.

б) цIыхубзхэм фIэкIа къамыгъэсэбэпхэр: СЫТ?: доска, жэм, пыл, стIол, ручкэ.

Адыгэбзэм категория рода жыхуэтIэр иIэкъым. Абы къыхэкIкIэ псалъэхэр родкIэ зыщхъэщыкIыркъым.

Къэвгъуэтыт нэгъуэщI шапхъэхэр.

ХЭТ? – цыху; Лиуан.

СЫТ? – шы; тетрадь.

Урысыбзэм ещхьу, адыгэбзэми щыIэцIэр тIууэ зэщхъэщокI: цIэ унейрэ цIэ зэдайрэ. Предмет щхъэхуэхэм и фIэщыгъэцIэм щыIэцIэ унейкIэ йоджэ. ЩыIэцIэ унейхэр хьэрфышхуэкIэ ятх. ЩыIэцIэ унейхэм щыщхэщ: унэцIэ, адэцIэ, географие фIэщыгъэцIэхэр, тхылхэм, журналхэм я цIэхэр н.къ.

П.п. ЩоджэнцIыкIу Алий, Бахъсэныжъ, Iуащхъэмахуэ, н.къ.

Зэхуэдэ предмет зыбжанэ я фIэщыгъэцIэхэм щыIэцIэ зэдайкIэ йоджэ.

П.п. жыг, класс, Iэщ, мастэ, кIэртIоф.

Къэдвгъэхьыт нэгъуэщI шапхъэ!

Фыкъеджэ, щхъэкIэ зэхуэвгуэшауэ, зэвгъащIэ.

- Сэ си цIэр Лиуанщ. Уэ уи цIэр сыт?

- Сэ си цIэр ФатIимэщ. Сэ сы-ФатIимэщ.

- Дэнэ уздыщыщыр? Ущыпсэур дэнэ щIыпIэ?

- Сэ Бахъсэн сыщыщщ. – Сэ Дамаск къалэм сыщопсэу.

Лэжыгъэ.

Зэрылажъэ IэрытхымкIэ ялэжыын лэжыгъэ етын.

ЗэрыцIыхуныгъэ темэм щыгъэгъуэзэн, езыхэр гъэпсэлъэн.

1.14. СклоненэмкІэ гурылуэгъуэ етын, падежхэр, падеж формэхэр егъэцІыхун, псалъэхэр падежкІэ, бжыгъэкІэ зэрегъэхъуэкІын. Гъэтхэн, падеж формэхэр къагъэсэбэурэ гъэпсэлъэн.

Адыгэбзэм падеж формипІлІ иІэщ. Мис ахэр:

Именительнэ – хэт? сыт? сытыр? щІалэ(р), унэ(р)

Эргативнэ - хэт? сыт? сытым? щІалэм, унэм

Послеложнэ – хэткІэ? сыткІэ? сытымкІэ? щІалэхэмкІэ, унэмкІэ

Обстоятельственнэ – хэту? сыту? сытрау? щІалэу, унэу

Псалъэхэр падежкІэ зэхъуэкІа щыхъум деж (щыІэцІэ, цІэпапщІэ, н.къ.)

белджылы е мыбылджылы склоненэм тетынкІэ хъунуц (закъуэ, куэд бжыгъэм итынуц, белджылы склоненэм деж).

Псалъэм папщІэ.

Белджылы склоненэ

Падежхэр	Закъуэ бжыгъэ	Куэд бжыгъэ
И.п.	<i>уадэ-р</i>	<i>уадэ-хэ-р</i>
Эрг.п.	<i>уадэ-м</i>	<i>уадэ-хэ-м</i>
Посл.п.	<i>уадэ-м-кІэ</i>	<i>уадэ-хэ-м-кІэ</i>
Обст.п.	<i>уадэ-ра-уэ</i>	<i>уадэ-хэ-ра-уэ</i>

Мыбелджылы склоненэ

И.п.	<i>уадэ</i>
Эрг.п.	<i>уадэ</i>
Посл.п.	<i>уадэ-кІэ</i>
Обст.п.	<i>уадэ-у</i>

Лэжыгыэ.

Жьэрыуатэу шыэцлэ зырыз падежкэ зэрегэхуэкын, бжыгьитми тету. Текст егьэтхын, кьахуеджэурэ. Падеж, кэух зыпыт псалъэхэр щегьэтхьэн, зэрыт падежхэр кьыжегыээн.

Машинэр кьоклуэр. Машинэ кьоклуэ.

Тхылъм седжащ. Тхылъ седжащ.

Унэмкэ сохь. Куэбжэмкэ док.

Щалэрауэ кьыцлэкын си деж кьэклуар. Студенту кьыцлэкыни ар. Дыгьэр кьопс. Щалэм унэмкэ иунэтлащ.

Щапхьэхэм тету псалъэуха кэщлэ зэхегьэлхьэн, падеж, бжыгыэ формэхэр кьагыэсэбэпклерэ.

Псалъэщлэхэр егьэцыхун, егьэтхын, кьегьэпсэлбын.

1.15. Плыфэцлэмкэ гурылуэгьуэ етын, ахэр шыэцлэм зэрыбгыэдэувэ, зэрепха щыклер егьэщлэн. Щытыккэ, зыщыщ кьэзыгыэлыагыуэ плыфэцлэхэр зэхагыэкыфу егьэсэн.

Плыфэцлэхэм и мыхьэнэр. Плыфэцлэккэ зэджер зи щхьэ хущыт псалъэ лэпкыгыуэхэм шыщу предметым и плыфэ кьэзыгыэлыагыуэ СЫТ ХУЭДЭ? ДЭТХЭНЭ? жыхуилэ упщлэхэм я жэуапу кьаклуэрщ. П.п. (уэс) хужь, (хэку) ин, (машинэ) лэщ, дыгьуасэрей (газет). Хэт кыхьын нэгьуэщлэ щапхьэ?

Плыфэцлэр лэужыгыуитлу шыэщ: предметым и шытыккэ кьэзыгыэлыагыуэрэ, предметыр зыщыщыр кьэзыгыэлыагыуэрэ.

Предметым и шытыккэр кьызэрыккэ плыфэцлэхэм кьагыэлыагыуэ предметым и плыфэ зэмылэужыгыэхэр: *блын хужь, жыг лъагэ, нащэ дьидж*; предметым и плыфэр зэхуэмыдэу илэнккэ зэрыхур: *нэхь плыжь, плыжьыщэ, нэхь плыжь дьидэ*. Ар егьэлеяуэ степенккэ кьагыэлыагыуэ.

Предметыр зыщыщыр кьызэрыккэ плыфэцлэхэм кьагыэлыагыуэ предметыр щыплэккэ е зэманккэ зыщыщыр:

ицхээрэ лъэныкъуэ, иицэ мэз, зымахуэрей хъэцІэр, нобэрей Іуэху.

Я увыкІэкІэ, зыщыц къэзыгъэлыагъуэ плъыфэцІэхэр сыт щыгъуи щыІэцІэхэм и пэкІэ мэув: п.п. *мыгъэрей лэжъыгъэ.*

ЩытыкІэ къэзыгъэлыагъуэ плъыфэцІэхэр щыІэцІэхэм я ужькІэ мэув: п.п. *балыджэ сыр.*

Хэт кыхьын нэгъуэщІ шапхэ?

Лэжъыгъэ.

Тхыгъэ лэжъыгъэ егъэгъээщІэн. Я фэкІэ зыхуэдэр къэзыгъэлыагъуэ плъыфэцІэхэр щыІэцІэхэм пыфтхэ: *фІамыщІыр..., шыбжсийр..., уэсыр ..., къуаргъыр..., дыгъэр ...*

Я ІэфІагъэ-дыджагъ къэзыгъэлыагъуэ плъыфэцІэхэр щыІэцІэхэм пыфтхэ: *фошыгъур..., бжъыныр..., бжъыныхур..., шыгъур..., балыджэр..., хъэуаныр...*

Инагъ-цІыкІуагъ къэызгъэлыагъуэ плъыфэцІэхэр щыІэцІэхэм пыфтхэ: *нылыр..., кІэпхъыр..., бзыр..., бгъэр...*

ПлъыфэцІэхэр падежкІэ, бжыгъэкІэ зэхъуэкІа мэхъу.

ПлъыфэцІэхэр нэхъыбэрэ псалъэхам определенэу, сказуемэу хоувэ.

ЩытыкІэ кызырыкІ плъыфэцІэхэм зэлъытэныгъэ степену тІу яІэщ: зэгъэпщэныгъэ (*Шы нэхъ дахэхэр къащэхуурэ Іуашырт* – (КІ.Т.), егъэлеиныгъэ (*нэхъ гурыхъ дыдэ; псом нэхърэ нэхъ къабзэ; нэхъ ІэфІ дыдэ*).

Лэжъыгъэ.

ЖъэрыІуатэу гъэлэжъэн. ЩыІэцІэхэм къахуеджэн, мыхъэнэкІэ екІун плъыфэцІэ пагъэувэурэ кыжегъэІэн.

П.п. *ицхэц (фІыцІэ, кІыхъ, кІэщІ, Іув, баринэ): нэ, абдж, мыІэрысэ, бгы, сэ, джыдэ, бел, жызум, кхъужь, зауэлІ, лэжъакІуэ, еджакІуэ, усакІэ, топ, линейкэ, ІэлъэщІ, унэ, пкъо, стІол, мэкъу, удз, хъэжыгъэ.*

Псалъэуха ныкъуэхэм къахуеджурэ егъэтхын, къезэгъыну
плъыфэцІэхэр хагъэувзурэ: *Махуэр хуабэц, жэщыр....*
Щымахуэм жэщыр кІыхыц, махур... . Бжьыхъэ уэшхыр
цІыІэц, гъэмахуэ уэшхыр.... Шыгъур хъэлъэц, бжьэхуцыр...
. Шатэр Іувц, шэр.... Уэсыр хужыц, цІыгулъыр....
Гъэмахуэр хуабэц, цІымахуэр ... .

1.16. ЩыІэцІэмрэ плыфэцІэмрэ бжыгъэкІэ, падежкІэ зэхуэкІа зэрыхъур егъэлыагъун, кьегъэджен, гъэтхэн, гъэпсэлыэн.

ПлгыфэцІэмпрэ абы игъэбелджылы щыІэцІэмпрэ падежкІэ, бжыгъэкІэ зэхъуэкІа мэхъу зы псалъэм хуэдэу (белджылы, мыбелджылы склоненэм и закъуэ, куэд бжыгъэм тетхэу).

ЩыІэцІэmrэ плыфэцІэmrэ язэхэзу яужь итым поуэ падеж кІэуххэр. П.п. *нобэрей газет – nobэрей газетыр; мыІэрысэ ихъуантІэ – мыІэрысэ ихъуантІэр.*

ЩыІэцІэм и гъусэу, белджылы склоненэу

Падежхэр	ЩытыкІэ пльыфэцІэ	кызыэрыкІ	Зыщыщ къэзыгъэ- лъагъуэ пльыфэцІэ
И.п.	<i>МыІэрысэ щхъуантІэ-р</i>		<i>Нобэрей</i>
Эрг.п.	<i>-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/- -м</i>		<i>газет-ы-р</i>
Посл.п.	<i>-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-</i>	-	<i>-/-/-/-/-/-/-/-/-/-</i>
Обст.п.	<i>мкІэ</i>		<i>/-/-/-/-/- -ы-м</i>
	<i>-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-</i>	-	<i>-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-</i>
	<i>рауэ</i>		<i>/-/-/-/-/- -ы-</i>
			<i>мкІэ</i>
			<i>-/-/-/-/-/-/-/-/-/-/-</i>
			<i>/-/-/-/-/- -ы-</i>
			<i>рауэ</i>

Лэжыгы.

Щапхэ зырыз кьегъэхын, зэпкырегъэхын.

а) Псалъауахэм кьахуеджэн. ПльыфэцIэхэр кьэвгъуэт, падеж кIэуххэр зыпыувэхэр кьыжыфIэ.

1. Гъэмахуэ нцэдджыжъ дахэр кьыхъащ.

2. Гъатхэ дыгъэ нцIыпцIыр нцэдджыжъ уафэ джабэм нэцхыфIэу щоджэгу.

3. Дыгъуасерей махуэр уэлбанэурэ кIуащ.

4. Иджырей псэукIэр тыныгыгуэщ.

б) Усэ пычыгъуэхэм кьахуеджэн. ЩыIэцIэхэмрэ пльыфэцIэхэмрэ зэцIыгъуу кьыхегъэтхыкIын.

Пиагъуэ псыIэ цIыIэхэр (сыт хуэдэ? – пиагъуэ псыIэ) уэгум трихъащ.

Ди бгышхуэ лъагэишхуэхэр

Пиэхэм цIагъэнащ. (ЩоджэнцIыкIу Алий).

Псы уэрхэр Iуцащэу

Мыл кхъуафэм щокIуасэ

Iэсахэщ, нэцхъейхэщ,

Мылищэр зэрахъэр. (ЩоджэнцIыкIу Алий).

Жьы хуэмыр йоубзэ

ЩIы напэу нэцхыфIэм,

ЩIыкIафэщ псэуцхъэу

Щыслъагъуэр си пацхъэм. (ЩоджэнцIыкIу Алий).

1.17 Лэжыгы.

Фонохрестоматием щыщ пластинкэ «Сосрыкъуэ нартхэм мафIэ кьазэрыхуихыжар» - жыхуиIэм егъэдIуэн (пычыгъуэ кьэскIэ зэрызурэ).

Псалъэ кьагурымыIуэхэр яжелэн, кьарыкIыр егъэщIэн.

Адыгэ нарт хыбархэмкIэ гурыIуэгъуэ кIэщI этын.

«Сосрыкъуэ мафIэ кьызэрихыжа» - текстым кьегъэджэн, пычыгъуэ – пычыгъуэкIэ яхуэгъуэшауэ. ЦIэхэр, фIэщыгъэцIэхэр текстым зэрыщатхым гу лъегъэтэн.

1.18. БжыгъэцІэхэр

Урысыбзэми ещхьу, адыгэбзэм и кІуэцІкІэ *бжыгъэцІэкІэ йоджэ, предметхэм я бжыгъэр е предметыр щабжкІэ, ахэр зэрызэкІэльыкІуэр къэзыгъэлъагъуэ нсалъэхэм.* Я мыхьэнэ, я къэхьукІэ икІи я къэгъэсэбэпыкІэ елътатауэ бжыгъэцІэхэр лІэужьыгъуиплъту зэщхьэщокІ:

КъызэрыкІуэ зэрабж: *тІу, щы, плы.*

ЗэрызэкІэльыкІуэ: *етІуанэ, ещанэ...*

Зэрагуэш: *тІурыт, щырыщ...*

Къутахуэ: *тІуанэ, плІанэ...*

Бжыгъэ къэзыгъэлъагъуэ бжыгъэцІэхэм зэрабж бжыгъэцІэкІэ йоджэ. Зэрабж бжыгъэцІэр жэуап хуохъу **ДАПЩЭ? СЫТ ХУЭДИЗ?** УпщІэхэм.

ЗэрызэкІэльыкІуэ бжыгъэцІэхэр жэуап хуохъу **ЕДАПЩАНЭ? ДЭТХЭНЭ?** упщІэхэм.

ФЫКЪЕДАІУЭ, КЪЫЖЫФІЭЖ, ЗЭВГЪАЩІЭ.

Зэрабж

зы-мыІэрысэ

тІу-мыІэрыситІ

щы-мыІэрысищ

плы-мыІэрысинплІ

тху-мыІэрыситху

хы-мыІэрысих

блы-мыІэрысибл

й(ы)-мыІэрысий

бгъу-мыІэрысибгъу

пщІы-мыІэрысищІ

пщыкІуэ – мыІэрысэ

пщыкІуэ

ЗэрызэкІэльыкІуэ

езанэ-школ//япэ класс

етІуанэ-школ//-/-/-/

ещанэ-школ//-/-/-/

еплІанэ школ//-/-/-/

етхуанэ-школ//-/-/-/

еханэ школ//-/-/-/

ебланэ школ/- класс

еянэ школ/-класс

ебгъуанэ школ/-класс

епщІанэ школ/-класс

епщыкІуэзанэ школ/-класс

ПщыкІуэзым къыщыщІэдзауэ тІощІым нэсыху (11-19) бжыгъэцІэхэр къохъу пщІы бжыгъэр япэ иту, единицэр абы къыкІэльыкІуэу, а лъабжытІыр зэзыпх **кІу-кІэ** зэпхыжауэ яужь ит бжыгъэцІэм нэ-р поху. ТІум у-р поху.

<i>МыIэрысэ пицыкIуз (ы) (е) П.п. зы Iэпэ IэпитI школ-/-класс</i>	<i>(е) пицыкIутху(ы) – I5</i>
<i>МыIэрысэ пицыкIутI (ы)-I2-/-</i>	<i>(е) пицыкIух (ы) – I6</i>
<i>МыIэрысэ пицыкIуц (ы)-I3-/-</i>	<i>(е) пицыкIубл (ы) – I7</i>
<i>МыIэрысэ пицыкIупI (ы)-I4-/-</i>	<i>(е) пицыкIуй – I8</i>
<i>класс</i>	<i>(е) пицыкIубгъу – I9</i>
	<i>езанэ (япэ) класс</i>
	<i>етIунэ класс</i>

Лэжыгъэ.

Мы бжэкIэм тету псалъэ зырыз егъэбжын. Зэрабж, зэрызэкIэлъыкIуэ бжыгъэцIэхэр зэхагъэкIыфу егъэсэн. Диалогым къегъэджэн, жегъэлэжын, ролкIэ гуэшауэ.

Аудиториэ е I0-р дэнэ деж здэцыIэр?

- Деканатым и бгъум кыицытыц.

2. СтIол дапцэ цIэт аудиториэм?

- СтIолициI цIэтыц.

3. Дэнэ кыуажэ уэ уздыцыцыр?

- Сэ Бахъсэн сыицытыц.

1.19. Зэрабж, зэрызэкIэлъыкIуэ бжыгъэцIэхэр егъэцIыхун (егъэцIэн).

Гъэ бжыгъэхэмкIэ гурыIуэгъуэ кIэщI етын.

ЩыIэцIэ зырыз – тIурытI егъэбжын. ИщхъэкIэ и гугъу зэрыфхуэсщIащи, бжыгъэцIэхэр егуэшыж: зэрабж (*зы, тIу*), зэрызэкIэлъыкIуэ (*етIуанэ, ещанэ*), зэрагуэш (*тIурытI, цырыщ*), кыутахуэ (*щанэ, плIанэ*).

Зэрабж бжыгъэцIэхэр жэуап хуохъу **ДАПЦЭ? СЫТ ХУЭДИЗ?** УпщIэхэм: *зы, тIу, цы, плIы...*

ЗэрызэкIэлъыкIуэ бжыгъэцIэхэр жэуап хуохъу **ЕДЭПЩАНЭ? ДЭТХЭНЭ?** УпщIэхэм: *езанэ (япэ), етIанэ.*

ФыкъедаIуэ, кыжыфIэж, зэвгъащIэ.

Зэрабж

Зы (сыхьэт)

Тлу (сыхьэти-тл)

Щы (сыхьэти-щ)

ЗэрызэкIэлъыкIуэ

езанэ (япэ сыхьэт)

етIуанэ сыхьэт

еицанэ сыхьэт

БжыгъэцIэхэр езыр зэрызэхэт елътытакIэ лIэужьыгъуищу зэщхьэщокI.

бжыгъэцIэ къызэрыкIуэ (зы, тлу, щы);

бжыгъэцIэ зэхэлъ (ицыкIуэ, тIо-ицI, зытху-х);

бжыгъэцIэ зэхэт (тIоуцIрэ тхурэ, минрэ щибгъурэ иицIрэ бгъу).

Псалъэ (щыIэцIэ) зырыз яхуэгъуэшауэ егъэбжын.

Лэжыгъэ.

Сыт бжыгъэхэр егъэцIыхун, къыжаIэфу егъэсэн.

ФыкъедаIуэ, къыжыфIэж, зэвгъащIэ.

Зы сыхьэтыр дакъыкъэ хыицI мэхъу. Зы суткэр сыхьэт тIоуцIрэ плырэ мэхъу. Иджыпсту сыхьэтыр тлу хъуащ. Сыхьэт даицэ хъуа?

- Сыхьэтыр тIурэ дакъыкытхурэ хъуащ.

Щапхъэм тегу гъэлэжьэн.

ФыкъедаIуэ, къыжыфIэж, зэвгъащIэ.

Мазэр махуэ ицэицI (ицэицIрэ зырэ) мэхъу.

Тхэмахуэр махуибл мэхъу.

Мазэр тхэмахуиплI мэхъу.

Зы махуэмрэ зы жэицымрэ сыхьэт тIоуцIрэ плырэ мэхъу.

Гъэ бжыгъэр адыгэбзэм и кIуэцIкIэ къагъэлыагъуэ бжыгъэцIэ зэхэткIэ. П.п. 1989 гъэ жытIэнымэ адыгэбзэкIэ, ар мыпхуэдэуц къызэрытпсэлъыр: мин – тысяча – мин; щибгъу – девятьсот – щибгъу; восемьдесят – иицI (пщIей); девять-

бгъу. Псори зэхэлъу къэтпсэлъмэ зэрыщытынур
мыпхуэдэущ: *Минрэ щибгъурэ ищІрэ (ищІейрэ) бгъурэ.*

Лэжыгъэ.

Щапхъэ къегъэхъын, къегъэпсэлъын. Автобиографиие кІэщІ
егъэтхын.

**1.20. ЩыІэцІэмрэ бжыгъэцІэмрэ зэрызэбгъэдэувэми гу
льегъэтэн, егъэщІэн. Щапхъэ къегъэхъын. Тхыгъэ
лэжыгъэ егъэтхыжын.**

Урысыбзэми ещхъу адыгэбзэми и кІуэцІкІэ
щыІэцІэмрэ бжыгъэцІэмрэ зэбгъэдоувэ (псалъэ зэпхахэм,
псалъэухам и кІуэцІкІэ). Ауэ урысыбзэм къыщхъэщыкІыу,
щыІэцІэмрэ бжыгъэцІэмрэ адыгэбзэм щызэбгъэдэувэм деж
щхъэхуэныгъэ иІэщ.

1) псалъэ зэпхам деж щыІэцІэр япэ итмэ, абы къэбгъэдэувэр
зэрабж бжыгъэцІэщ. Едгъэпшэнщ п.п. – *два дома, три стола*
– урысыбзэм и псалъэ зэпхахэм адыгэбзэм и псалъэ зэпхахэу
– *уни-тІ, стІолиц, шэнтитху, иІалитІ, пыІих* н.къ.

Хэт кыхъын нэгъуэщІ щапхъэ?

Адрей псалъэ зэпхауэ щыІэцІэр бжыгъэцІэм яужь иту
къыщыкІуэм деж щыІэцІэм къыбгъэдэувэр зэрызэкІэлъыкІуэ
бжыгъэцІэщ.

П.п. *етІуанэ курс, ебгъуанэ класс, езанэ класс, еицІанэ
этаж (къат).*

Хэт кыхъын нэгъуэщІ щапхъэ?

Лэжыгъэ.

ЦифрэкІэ тха зэрабж бжыгъэцІэхэм зэрызэкІэлъыкІуэ
бжыгъэцІэ къытевгъэкІи псалъэухахэм хэту псалъэкІэ фтхы:
3, 4, 14, 6, 20, 25, 18, 231.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ: *Мы гъэм сэ япэ курсыр къызоух.*

1.21. Лэжыгыэ.

Текст к̆ахуеджэурэ ег̆этхын, Адыгэ-урыс, Урыс – адыгэ псалъалъэхэр к̆аг̆эсэбэпурэ урысыбзэк̆э, тыркубзэк̆э, хьэрыпыбзэк̆э зэрег̆эдзэк̆ын, бжыг̆эц̆эхэр ег̆этхын, к̆ег̆эджэжын, упщ̆э хуег̆эг̆эувын.

Щалищымрэ хьыджэбзищымрэ к̆афэ дахэ яг̆эзащ̆эрт
Трое юношей и трое девушек исполняли красивый танец.
Школ библиотекэм тхыл̆ минит̆рэ щипл̆рэ щ̆ейрэ ил̆эщ.
*Школьная библиотека располагает двумя тысячами
четырьмястами восьмьюдесятью книгами.*
Щ̆ым ил̆этык̆а япэ л̆эрыщ̆ спутникыр махуэ бг̆уыщ̆рэ
тлук̆э лэӂащ.
*Первый искусственный спутник Земли просуществовал
девятью днями.*
Мазэр иухыным к̆энэжар махуитхуыщ.
До конца месяца осталось пять дней.
Экзамин тыг̆уэр к̆эсыным мазит̆ ил̆эщ.
До начала экзаменов осталось два месяца.
Студент к̆эс тетрадитху иратащ.
Каждому студенту дали по пять тетрадей.
К̆ыцок̆уэ Алим минрэ щибг̆урэ щ̆ык̆лупл̆ г̆эм
к̆алъхуащ.
Алим Пиемахович Кешоков родился в 1914 году.

Щ̆л̆эц̆л̆рэ бжыг̆эц̆л̆рэ зэдыхэту псалъэуха зэхег̆элъхьэн.
Щапх̆э: Библиотекэм тхыл̆итху к̆ӗысхащ.

1.22. Ц̆эпапщ̆л̆хэр

Урысыбзэми ещ̆ху, адыгэбзэми ц̆л̆папщ̆л̆хэр зэщ̆хэщок̆л̆:
щ̆хэ, еиг̆э, зэрыупщ̆л̆, относительнэ, зыг̆элъаг̆уэ
нэг̆уэщ̆л̆ху.

Щхьэ цІэпапщІэхэщ: *сэ, уэ, фэ, дэ, ар, ахэр*. Абыхэм кьагьэлыагьуэ псалтэр жызыІэ, зыжраІэ, зэпсалытІым зи гугьу ящІ щхьэхэр.

Япэ щхьэм и цІэпапщІэхэщ *сэ, дэ* – хэр. Абыхэм псалтэр жызыІэр кьагьэлыагьуэ. ЕтІанэ щхьэм и цІэпапщІэхэщ *уэ, ф-* хэр. Абыхэм псалтэр зыжраІэр кьагьэлыагьуэ.

Ещанэ щхьэм деж урысыбзэм и род кьэзыгьэлыагьуэ *он (она)* жыхуэтІэр адыгэбзэм кьыщыгьэлыэгьуащ ещанэ щхьэм и щхьэ цІэпапщІэ *ар, ахэр* жыхуиІэмкІэ. Сыт щхьэкІэ жыпІэмэ, адыгэбзэм катэгорие рода иІэкьым. Щхьэ цІэпапщІэхэр закьуэ бжыгьэуи куэд бжыгьэуи щыІэщ.

ФыкьедаІуэ, фыкьеджэ, зэвгьащІэ.

Закьуэ бжыгьэ

Япэ щхьэ – *сэ сотхэ, сотх*

ЕтІуанэ щхьэ – *уэ уотхэ, фэ фотхэ*

уотхэ, ботх

Ещанэ щхьэ – *ар матхэ, абы*

етх

Куэд бжыгьэ

Дэ дотхэ

фэ фотхэ

ахэр матхэ, абыхэм ятх

Хэт кьыхьын нэгьуэщІ глагол – сказуемэ, щхьэ цІэпапщІэ щІыгьуу?

Япэ, етІанэ щхьэхэм я цІэпапщІэхэм кьащхьэщыкІы ещанэ щхьэм ит цІэпапщІэм кьагьэлыагьуэ, цІыхумнэмыщІ, нэгьуэщІ предметхэри.

П.п. *ар кьоджэ. Ар (мывэ фІамыщІыр) фІыуэ мэс.*

Зи гугьу ящІ предметыр гьунэгьумэ, кьагьэсэбэп зыгьэлыагьуэ цІэпапщІэ *мы-р, мы-хэр*. Нэхь жыжьэмэ, ауэ зи гугьу ящІыр зэпсэлэгьухэм ялыагьуу щытмэ, кьагьэсэбэп *мо-р, мо-хэ-р*.

Зи гугьу ящІыр жыжьэмэ, икІи ямылыагьумэ, кьагьэсэбэпыр *а-р, ахэр-щ*. Мыбыхэм я зыхэзыр щыІэцІэм щІыгьуу

кыыщахым деж, *мы, мо, а-р* шыІэцІэм пытын хуейщ. Падеж белджылагъ формант пытын хуейщ шыІэцІэм: *мы унэ-р, мо унэ-м, а унэ-мкІэ*.

Лэжыгыэ.

Щхьэ цІэпапщІэхэр кыагыэсэбэпу, псалъэ зэпхахэр кыапсэлъыфу гъэсэн. Глагол зыбжанэ доскам кыахуитхауэ закъуэ, куэд бжыгыэхэм иту щхьэкІэ спрягат егыэщІын. Доскам текст кыахуитхауэ абы хэт цІэпапщІэхэр кыегыэгъуэтын, зэрыт бжыгыэр, щхьэр кыыжегыэІэн.

Щхьэ цІэпапщІэхэм нэмыщІ езыхэм кыагыэлыагыуэхэм елытауэ цІэпапщІэхэр разряд зыбжанэу зэщхьэщокІ:

щхьэ: *сэ, дэ, уэ, дэ, фэ, ар, ахэр*;

зыгыэлыагыуэ: (*мы, мо, а*);

еигъэ: *зи* щхьэ хущытхэр (*сысей, ууей, дыдей*); *зи* щхьэ хущымытхэр (*си, ди, уи, фи*);

зэрыупщІэ: (*хэт? сым? данцэ? н.къ*);

относительнэ – *ар* зэрыупщІэ цІэпапщІэр *арщ*; *упщІэныгыэ* *мыхьэнэ* *яхэмылгыжу*, *ауэ* *псалъэуахэр* *зэрапхыу* *кыакІуэу* (*хэт куэдрэ нсэуми, абы куэд илэгъуащ*);

белджылы цІэпапщІэ (*нсо, езы, ищхьэкІэ, хэти, сымти* н.къ.);

белджылыншагыэ цІэпапщІэ (*гуэр, зыгуэр*);

мыхьуныгыэ цІэпапщІэ (*зыри, зыгуэри*).

1.23. ЗэрыупщІэ, еигъэ цІэпапщІэхэмкІэ гурыІуэгъуэ етын.

ЦІэпапщІэхэр кыагыэсэбэпурэ псалъэуахэ зэхегъэлъхьэн. Гъэпсэлъэн, гъэтхэн. Предметыр щхьэ гуэрым (*япэ, етІуанэ, ещанэ* щхьэм) бгыэдэлъыныгыэщ. Еигъэ цІэпапщІэм кыагыэлыагыуэр.

Еигъэ цІэпапщІэхэщ:

Япэ щхьэм еигъэ кыагыэлыагыуэу: *си, ди, сысей, дыдей* – хэр.

ЕтІуанэ щхьэм еигъэ кыагыэлыагыуэу: *уи, ууей, фи, фыфей* – хэр.

Ещанэ щхьэм еигъэ къагъэлыагъуэу: *и, ей, я, яй, зи, зей* – хэр.
 П.п. *си* *Іэ*, *си* *лъакъуэ*, *ди* *хадэ*. *ПсыниІэ* *дыдэу* *си* *Іэр*
хъужащ, *ауэ* *си* *лъакъуэр* *нэхъ* *хъужсыгъуей* *хъуащ*. *Мы*
тхылъыр *сысейрауэ* *си* *гугъэщ*. *Мо* *ручкэр* *ууейрауэ* *жаІащ*.
Абыхэм *яй* *лъэпкъ* *хъэхуу* *къеІысхакъым*. *Уи* *тхылъыр* –
ууейр. *Фи* *тхылъыр* – *фыфейр*.
 Хэт къыхын нэгъуэщІ щапхъэ?

Лэжыгъэ.

Псалъэухахэм къахуеджэурэ егъэтхын, еигъэ
 цІэпапщІэхэмрэ, зэрыупщІэ цІэпапщІэхэмрэ зэхегъэгъэкІын,
 кыыжегъэІэжын.
Фи *классымрэ* *ди* *классымрэ* *пицэдей* *топ* *зэдэджэгуныщ*.
Ар *мыгувэу* *университетым* *и* *студенткэ* *хъунущ*.
Мыр *си* *къэрэндаищ*.
Сэ *мы* *къалэм* *сыкъыщальэхуащ*.
Мес *си* *ныбжээгъур* *цыпсэу* *уэрамыр*.
Хэт *мы* *телеграммэр* *къезыгъэхъар?*
Сыт *а* *щІалэр?* – *Инженерщ*.
Дыгъуасэ *кином* *ущыкІуам* *хэт* *ухуэза?* – *Ди* *къуажэгъу*
щІалэ *сыхуэзащ*.
 Къуажэ, псыцІэ, щІыпІэцІэ, ящІэхэр кърабжэкІын. Ахэр хэту
 псалъэуха кІэщІ жьэрыІуатэу зэхегъэльхьэн.
 П.п. *Сэ* *Бахъсэн* *къалэ* *сыщопсэу*.
Шэджэмыпсыр *Тэрч* *хольэдэж*.
Ди *къуажэм* *и* *цІэр* *Къэхъунищ*.

1.24. Мыхъуныгъэ цІэпапщІэхэр егъэцІыхун.

ЩымыІэныгъэ къэзыгъэлыагъуэ префиксу *мы-* суффиксу -
къым хэту псалъэ, псалъэуха зэхегъэльхьэн, гъэтхэн,
 гъэпсэльэн.

Мыхъуныгъэ цІэпапщІэхэщ *зыри*, *зыми*, *зыкІи*, *зыгуэри* –
 хэр. Абыхэм къагъэлыагъуэ зытепсэльыхьэр

щымыІэныгээр. Мыхуныгээ цІэпапщІэхэр, щыІэцІэм хуэдэу, склонять ящІ, послеложнэ, обстоятельственнэ падежхэм дежи мыбелджылы склоненэм и кІэухырщ ягъуэтыр. П.п. *Сэ зыри къысыгыгъуицакъым. Уэ зыми убгъэдыхъакъым. ЗыкІи и жагъуэ пиІын хуеякъым. Хэт къыхын нэгъуэщІ шапхэ?*

ЩымыІэныгээ къызыгъэлгагъуэ префикс *мы-*, суффикс – *къым* жыхуэтІэхэр псалъэм пыувэкІэрэ къагъэлгагъуэ зытепсэлъыххэр щымыІэныгээ.

П.п.: *умыкІуэ, сывІуакъым; псалъэ – умыпсалъэ; хъэуэ – хъэуэкъым. Хэт къыхын нэгъуэщІ шапхэ?*

Лэжыгъэ.

Псалъэухахэр фтхы, мыхуныгээ цІэпапщІэхэмрэ щымыІэныгээ къэзыгъэлгагъуэ суффиксхэу -мы, -къым, -рэ щІэфтхэ.

Дэ дунеищІэ дуухуащ, зыуи щымытари псоми хэт хъуащ.

Дэ диІэ ехъулІэныгъэхэр зыми еттынкъым.

Ди къэрал гъунапкъэм бийм щыищ гуэри къедгъэбэкъуэнкъым.

Обществэм и Іуэхур зыуи къэзымылътэр езыр зыри и уасэкъым.

Ар зыми хуэныкъуэкъым.

1.25. ЩыІэныгээ къэзыгъэлгагъуэ суффиксхэу диІэщ -и, -т, префиксу о-, псалъэ нтІэ, араи – жыхуэтІэхэр.

Мыхэр псалъэм пыувэкІэрэ (е псалъэухам хэувэкІэрэ) къагъэлгагъуэ зытепсэлъыххыр зэрыщыІэр.

П.п. *кІуа-и, тлгагъуа-и, тлгагъуа-т. Анзор фи деж щыІэ? – НтІэ.*

Лэжыгыэ.

ЩыІэныгыэ кыэзыгыэлыагыэ суффиксхэр кыэвгыэсэбэ-
пурэ щапхыэ кыэфхы.

Лэжыгыэ.

Журт Биберд и « Сыт нэхь ІэфІ?» пьесэм хэт щхыэхэм
(персонажхэм) я рольхэр теугуэшауэкыегъэджен, упщІэ
хуегъэгъэувыжын, а упщІэхэм жэуап кырегъэтыжын,
гыэпсэлыэн. Псалгыэ кыагурымыІуэхэр яжеІэн.

Хэтхэр:

Таурыхь дадэ.

Губзыгыэжы.

Губзыгыэжы и кыуэ Щхыэхынэжы.

*Іуэхур щекІуэкІыр сабий театырыщ. ЦыкІухэр
залым щІэзу щІэсщ. Таурыхь дадэ сценэм кыохыэ.*

Таурыхь дадэ. Фи пщыхыэщхыэ фІыуэ, си ныбжыэгъу
цыкІухэ!

Дауи, театрым фыкыщыкІуакІэ фи унэ лэжыгыэхэр
вгыэхыэзыращ? Аракыэ?

Макъ зыкыомым (зыжыэу). Дгыэхыэзыращ!
Дгыэхыэзыращ!

Таурыхь дадэ. Дэгъуэщ, дэгъуэщ. АтІэ, сэ ныщхыэбэ
вжесІэнщ кыэхыа хыбар. Пэжу, зыкыом щІащ мыр
кыызырыхыурэ. Сэри мы хыбары ди адэшхуэм
кыыщызжиІэжам фэ сыфхуэдэт е сынэхы цыкІуІуэт,
сщІэжыркыым.

Щи-щи, зы кыуажэ гуэрым дэст зы лы Губзыгыэжы
псэукІэ ищІэу, гыащІэр ищІыхуу. Абы иІэт зы кыуэ,
щхыэхынэрэ-щхыэхынэу, лэжыэн и жагыуэрэ и жагыуэу. Ауэ
хуабжыу фІэфІт псори кыехыуапсэу зихуэпэну, зыкырихыу

кыикIухыну. И адэм и ахьшэми щысхьыртэкъым. Ар Губзыгъэжъ хуэмышыжу къехьэлъэкI щыхьум, и къуэр игъэтIысри жриIащ:

(Губзыгъэжъ и къуэр щIыгъуу сценэм къохъэ). Моуэ тIыси сэ бжесIэnum къедаIуэ, си щIалэ.

Щхьэхынэжъ. СынодаIуэ...

Губзыгъэжъ. Иджы, си щIалэ, умылажъэу хьунукъым. Сэ...

Щхьэхынэжъ *(и адэм и псалъэр Iэниуду икIи хуабжъу гъэщIэгъуэн кыщыхъуауэ).* Сэри?! Сэ сылэжъэнуи?!

Губзыгъэжъ. АтIэ, улэжъэну! Сыту умукIытэрэ, уи ныбжъэгъухэр зэрылажъэр плъагъуркъэ?

Щхьэхынэжъ. Сыт-тIэ лажъэмэ?

Абыхэми уэ пхуэдэ адэ къулей яIамэ, лэжъэнтэкъым!

Губзыгъэжъ *(и къуэм жиIар и жагъуэ хъуауэ).* Улэжъэнуц жысIащи улэжъэнуц. Дэнэ ухуейми кыщылэжъ, пщыхьэщхъэ зы сом къомыхъу мы пщIантIэм кыдыхъэ уиIэкъым! Аращ зэрыщытыр! *(ЙокI).*

Щхьэхынэжъ *(и адэм кIэлъыплъурэ).* Сыту пIэрэ, ярэби, мы ди адэм кыщыщIар? *(И щхьэр игъэкIэрахъуэу).* Дауэ сэ сызэрылэжъэну, и гъащIэм зы баш къэсIэтакъым? А сэ слъагъуар гушыIэуи кыщIэкIынукум! Ауэ, ди адэ, сэ уэ сыпхурикъунц! Сэри сынэхъ тIасхъэкъым уэ нэхърэ! Ди анэм къеIысхрэ зы сом кыпхуэсхьым зэфIэкIакъэ! *(ЙокI).*

Таурыхъ дадэ. Пщыхьэщхъэ хъури **Щхьэхынэжъ** къэсыжащ. Адэм и къуэр ириджэри еупщIащ:

Губзыгъэжъ. УкъэкIуэжа, си щIалэ?

Щхьэхынэжъ. Ахьейми сыкъэсыжа, ди адэ!

Губзыгъэжъ. Улэжъа нобэ, си щIалэ?

Щхьэхынэжъ. Ахьейми сылэжъа, ди адэ!

Губзыгъэжъ. Уи лэжъапщIэри кыуата, си щIалэ?

Щхьэхынэжъ. Къызатащ, ди адэ, кызамыту хъурэ сыщылэжъакIэ!

Губзыгъэжъ. Къащтэт-тIэ, сыгъэлягъут.

Щхьэхынэжъ. Мэ, ди адэ, зы сом псо мэхъур!

(И кѳуэм кѳрита ахѳшѳр зѳфлетхѳри хыфледзѳж. Щхѳэхынѳжѳ ар зыуи кѳыцыхѳуркѳым, уеблѳмѳ и адѳм ахѳшѳр зѳрызѳфлитхѳыр цилѳагѳум мацлѳу кѳыпогуфлѳкI.)

Губзыгѳѳжѳ. Пѳцѳдей зы сом кѳѳблѳжѳын хуейц!
Кѳыбгурылѳа?

Щхѳэхынѳжѳ. Кѳызгурылѳащ.

Губзыгѳѳжѳ. Кѳыбгурылѳамѳ, ар флѳкѳѳ-тлѳ! *(ЙокI.)*

(Щхѳэхынѳжѳ и дамѳхѳр дрешейри йокI.)

Таурыхѳ дадѳ. Пѳцыхѳѳщхѳѳм адѳм и кѳуѳр иридѳащ.

Губзыгѳѳжѳ. Укѳѳсыѳа, си щлѳлѳ?

Щхѳэхынѳжѳ. Щхѳѳ сыкѳѳмысыѳу, ди адѳ,
сыкѳѳсыѳащ.

Губзыгѳѳжѳ. Ноби улѳжѳа, си щлѳлѳ?

Щхѳэхынѳжѳ. Сылѳжѳащ, ди адѳ, щхѳѳ сымылаѳжѳу!

Губзыгѳѳжѳ. Уи лѳжѳапщлѳри кѳыуата, си щлѳлѳ?

Щхѳэхынѳжѳ. Кѳызатащ, ди адѳ, щхѳѳ кѳызамыту?
Мис! *(Ахѳшѳр и адѳм ирет. Адѳм ахѳшѳр аргуѳру хыфледзѳж.)*

Губзыгѳѳжѳ. Пѳцѳдей сѳ усшѳѳнци узгѳѳувынщ
лѳжѳаплѳ! *(ЙокI.)*

Щхѳэхынѳжѳ. Мис ар хѳуащ! Дѳнѳу плѳрѳ, ярѳби, мы
ди адѳм сыздишѳну и мурадѳр? *(ЙокI.)*

Таурыхѳ дадѳ. Аргуѳру пѳцыхѳѳщхѳѳ хѳуащ.

Губзыгѳѳжѳ. Укѳѳсыѳа, си щлѳлѳ? *(Щхѳэхынѳжѳ зыри жиIѳркѳым.)* Ярѳби, сыту кѳѳгува мы щлѳлѳр
ныщхѳѳбѳ?

Щхѳэхынѳжѳ *(кѳыхѳѳурѳ).* Сыкѳѳклѳѳѳащ...

Губзыгѳѳжѳ *(и кѳуѳр и щхѳѳм цыщлѳдзауѳ и лѳакѳуѳм нѳс кѳызѳнѳплѳыхѳри).* Дауѳ щыт лѳжѳыгѳѳр, си щлѳлѳ?

Щхѳэхынѳжѳ *(ѳрагѳыу кѳыдришейуѳ).* Дауѳ щытын,
лѳжѳыгѳѳ хуѳдѳу щытщ...

Губзыгѳѳжѳ. Лѳжѳапщлѳри кѳыуата?

Щхѳэхынѳжѳ. Кѳызата хѳунщ...

Губзыгѳѳжѳ. Кѳащтѳт-тлѳ!

(Щхьэхынэжсь кылэжьар и адэм ирет, адрейм зэфитхьыну зыицицIым Щхьэхынэжсь манхуэри и адэм и Iэр еубыд.)

Щхьэхынэжь. Сыт пщIэр, ди адэ! Мы сомым щхьэкIэ сэ нобэ псом щхьэкьэIэт симыIэу сылэжьащ!

Губзыгьэжь *(мащIэу кьыпогуфIыкIри)*. Мис иджы кьэблэжьащ а сомыр! Уи пщIэнтIэпс хьэлэлщ! Аращ укьыщIэгумэщIари! Иджы кьызжыIэт, си щIалэ, сыт тет мы дуней псом нэхь IэфIыу?

Щхьэхынэжь. Уи пщIэнтIэпс нэхь IэфI щыIэкьым, си адэ!

Губзыгьэжь. Тэмэм, ар зэи зыщумыгьэгьупщэ!

1.26. Зыгьэлягьуэ цIэпапщIэ мы, мо, а-хэмпрэ абыхэм я склоненэмрэ егьэщIэн.

Зыгьэлягьуэ цIэпапщIэхэр хэту псалъэуха зэхегьэльхьэн, гьэпсэлхьэн. Зыгьэлягьуэ цIэпапщIэ зыхэт текст егьэтхын. Зыгьэлягьуэ цIэпапщIэхэм зэхуэмьдэ жыжыагьищ зиIэ предметхэр кьрагьэгьэлягьуэ. Зыгьэлягьуэ цIэпапщIэ *мы, мо, а-хэр* я закьуэу кьыщыкIуэм я деж кьызэрапсэлтыр падеж кIэуххэр япытущ: *мыр – мыбы, мор – мобы, ар – абы.*

Зыгьэлягьуэ цIэпапщIэ **Мы** – мкIэ псалъэ жызыIэм пэгьунэгьу дыдэу щыт предметыр кьагьэлягьуэ. *Мы клубым ди усакIуэихуэ ЩоджэницIыкIу Алий и бюст цIэтиц.* Зыгьэлягьуэ цIэпапщIэ **Мо** – мкIэ псалъэр жызыIэм и нэрылягьуу, ауэ пэжыжьэу щыт предмет кьагьэлягьуэ. *Мо лIыжьыр Хэку зауэихуэм цыIащ.*

Зыгьэлягьуэ цIэпапщIэ **А**-мкIэ псалъэр жызыIэм нэхьрэ зыжраIэм нэхь пэгьунэгьу е тIуми я нэрымылягьуу щыт предмет кьрагьэлягьуэ. *А тхылъыр кьызэт. Хэт дыгьуасэ кьэкIуа а щIалэр?* Щапхьэ кьегьэхьын.

Зыгъэлыагъуэ цIэпапщIэ мыр, мор, ар – хэр а закъуэу кыщыкIуэм и деж цIэхэм хуэдэу склонять ящI. Закъуэ бжыгъэм щитым и деж, абыхэм падеж кIэухыу кыапыувэр *БЫ*-щ, щыIэцIэхэм кыапыувэ *М*-м и пIэкIэ. Ауэ куэд бжыгъэм щитым и деж *М* – кьоувых, *БЫ*-ри зэрыхэтым хуэдэу е хэмытыжу. *МЫ* – зыгъэлыагъуэ цIэпапщIэхэр щыIэцIэхэм хуэдэу сыбелджылы склоненэм иту кыакIуэкъым. Зыгъэлыагъуэ цIэпапщIэхэр абыхэмкIэ кыагъэлыагъуэ предметхэм я цIэхэм дыщIыгъууи кьокIуэ, абы щыгъуэм ахэр склонять ящIыркъым, склонять ящIыр абыхэм я ужькIэ ит щыIэцIэхэр арщ – щыIэцIэхэрщ кIэух зыпыувэр.

Мыр Кавказ кьурищ.

Мор Iуащхэмахуэщ.

Мыбы и тхылъыр кьабзэу зэрехъэ.

Зыгъэлыагъуэ цIэпапщIэхэм я склоненэм и таблицэ

Закъуэ бжыгъэ

И.п.: *мы-р, мо-р, ар*

Э.п.: *мыбы, мобы, абы*

П.п.: *мыбыкIэ,*

мобыкIэ, абыкIэ

О.п.: *мырауэ, морауэ, арауэ*

Куэд бжыгъэ

И.п.: *мыхэр, мохэр, ахэр*

Э.п.: *мыбыхэм, мобыхэм, абыхэм*

П.п.: *мыбыхэмкIэ, мобыхэмкIэ, абыхэмкIэ*

О.п.: *мыхэрауэ, мохэрауэ, ахэрауэ*

Лэжыгъэ.

Текст кыахуеджэурэ егъэтхын. Зыгъэлыагъуэ цIэпапщIэхэр кыегъэгъуэтын, абыхэм кыагъэлыагъуэ жыжыагъхэмрэ ахэр зэрыт падежхэмрэ кыыжегъэIэн.

Къалэ

Си адэ-анэр мы къалэм щопсэу. Сэ мы къалэм сыкбыщальхуащ. Мыр сэ фIыуэ соцIыху. Мы уэрамым занщIэу паркым фыришэнщ, мо уэрамым къалэм и кум фыхуишэнщ. Мы къалэм сыту унэ дахэ куэд дэт! Мыбы иджыпсту унэ зэтет дащIыхь. А унэхэр мыгувэу щIын яухынууц.

Лэжыгыгъэ.

Текст къегъэджэн, урысыбзэкIэ, тыркубзэкIэ, хъэрыпыбзэкIэ зрегъэдзэкIын, Адыгэ-урыс псалъальэр къагъэсэбэкIэрэ. Къызэдjam упщIэ хуегъэувын.

1.27. Белджылыгъэ цIэпапщIэхэу (езы, псо-хэр) псалъэухам зэрыхэувэмрэ абыхэм я склоненэмрэ егъэщIэн.

Псалъэуха зэхегъэлъхьэн, гъэпсэлъэн. Текст кIэщI егъэтхын. Адыгэ псалъэжь (пословицэ) яжеIэн, зрегъэщIэн.

ЕЗЫ – цIэпапщIэм къегъэлъагъуэ кыыхегъэбелджлыкIыныгъэ мыхьэнэ.

ПСО – цIэпапщIэм къегъэлъагъуэ зытепсэлъыхьыр нэсу кыызэщIэубыдэныгъэ.

ЦIэпапщIэ *ЕЗЫ*, *ПСО* – хэр щыIэцIэм щыщIыгъум деж, падежкIэ зэхъуэкIа мэхъу, щыIэцIэм и белджылы склоненэм ещхъу, *ЕЗЫ* – р куэд бжыгъэ иIэу къагъэсэбэп: езыхэр.

ЕЗЫ – цIэпапщIэр щыIэцIэм и ужь итмэ абы щыгъуэм тIуми падеж кIэух япытууц кызыэрыкIуэр: Директорым езым унафэ ищIащ.

ЩыІэцІэм и пэ итмэ, абы щыгъуэм *ЕЗЫ* – м падеж кІэух пыувэркъым. Ар зыпыувэр иужь ит щыІэцІэрщ: *Езы директорым унафэ ицІащ.*

1.28. Лэжыгъэ.

Текст къахуеджэурэ егъэтхын, Адыгэ – урыс псалъальэр къыгъэсэбэпурэ урысыбзэкІэ, тыркубзэкІэ, хъэрыпыбзэкІэ зэрегъэдзэкІын. Ятхам къегъэджэжын.

Щымахуэ

Щымахуэ ябгэр къыхъащ. Уэс хужь бырыбыр уэм щокІэрахъуэ, хуэмурэ йотІысэхри щІым тогъуальхъэ. ЩІым алэрыбгъу хужь теубгъуащ. Жыгхэм я къудамэхэм, пщІащэ зырыз къыпынахэр сытхъум щІигъэнащ. ЕджакІуэ цІыкІухэм тезыгъэуэн джэгукІэ Іэджи яІэщ. Псоми уэрамым къыщажыхъ. Зыкъомым уэс дадэ ящІ, адрейхэм гъущІ лъэрыжэкІэ, ІэжъэкІэ къажыхъ. Мыхэр щІымахуэм мэзым пхъашэ макІуэ. Щымахуэм мэзыр Іэуэльэуэншэщ. Къуалэбзухэм я уэрэд макъи щызэхэпхыжыркъым. Хъэпщхупщхэм псоми загъэпщкІуащ. ПщІыпщІу ежэхуы щыта психэр макъыншэ хъуащ, ахэр мылджейхэм щІауфащ.

1.29. Лэжыгъэ.

Гъэм и пкъыгъуэхэмрэ, мазэр зэрызэхэт Іыхъэхэмрэ щыгъуазэ щІын, ахэр къагъэсэбэпурэ гъэпсэльэн, псалъэуха, кІэщІ зэхегъэльхъэн.

ПСО – цІэпапщІэр дэщІыгъуу къыщыкІуэм и деж, щыІэцІэм и ужь иту щытмэ, падеж кІэухыр щыІэцІэми *ПСО* – цІэпапщІэми пыувэу мэхъу: *ЩІалэгъуалэхэр псори къызэхуэсащ.*

ПСО – цІэпапщІэр щыІэцІэм и пэ итмэ, абы щыгъуэм, тІуми падеж кІэух къапоувэ: *Псори щІалэгъуалэхэр къызэхуэсащ.*

Белджылы цІэпапщІэхэм я склоненэ

Закъуэ бжыгъэ

И.п.: *езы-р, псо-р*

Э.п.: *езым, псоми*

П.п.: *езымкІэ, псомкІи*

О.п.: *езырауэ, псоуэ (рауэ)*

Куэд бжыгъэ

Езы-хэр

Езы-хэм

Езы-хэмкІэ

Езы-хэрауэ

Лэжыгъэ.

Псалъэухахэр фтхы, балджылыгъэ цІэпапщІэхэр щІэфтхъэ, кбыжыфІэж.

Ди колхозыр лэжыгъэ псомкІи адрей колхоз псоми ятекІуащ. Ди колхоз председателыр езыр япэ иту лэжъащ. Ахэр псори еджэрт икІи лажъэрт. Абыхэм псоми гукъыдэж яІэт зыплыхъакІуэ кІуэну. ХъумпІэцІэджым езым нэхърэ тІощІкІэ нэхъ хъэлъэ елъэфыф. Дэ псори экскурс дыкІуэнуу.

1.30. Глаголым грамматическэ мыхъэнэуэ иІэщ мыхэр:

1) лъэІэс-лъэмыІэс (глагол лъэІэсым подлежащэ хуэхъу псалъэр (щыІэцІэр) цІэпапщІэхэр е нэгъуэщІхэр – эргативнэ падежым йоувэ. П.п. *Жьым жыгыр ирищІыкІащ*. Глагол лъэмыІэсым именительнэ падежым ит щыІэцІэ (е цІэпапщІэ) дополненэу кыхуэкІуэркыым.

Глагол лъэмыс сказуемэу зыхэт псалъэухам и подлежащэхэр именительнэ падежым йоувэ. П.п. *ЕджакІуэхэр тхылъым къеджащ*.

2) зыгъээзэж - зымыгъээзэж;

а) зыгъээзэж – п.п.: *Лизэ зетхъэщІ*

б) зымыгъээзэж – п.п.: *Чырбынхэр зетелъхъэн*.

3) наклоненэ: зэраІуатэ, унафэ, фІэфІыныгъэ, условнэ-сослагательнэ;

4) зэман (ит, кыэкІуэну, блэкІа);

5) щхъэ;

6) бжыгъэ.

1.31. Глаголыр егъэцыхун, сказуемэр щхьэкIэ, бжыгъэкIэ зэхъуэкIа зэрыхъум гу лъегъэтэн.

Сказуемэ *соджэ, уоджэ, йоджэ, уолажъэ, зокIуэ, матхэ, щысиц, йоплъ, систудентиц, сыкъэфакIуэц* – жыхуиIэхэр зэхъуэкIын.

Урысыбзэм ещхьыу предметым илэжьыр е кыщыщIыр кызыгъэлъагъуэ псалъэм *глаголкIэ йоджэ*. Глаголым хуоув Сыт предметым ищIэр? Сыт предметым кыщыщIыр? ЖыхуиIэ упщIэхэм языхэз.

П.п.: *Жыхоуэ, ирехъэх, сокIуэ, зэрехъэ, згъэтIылъащ, къеджащ. Жэщым уэсыихуэ къесащ.*

Урысыбзэм кыщхьэщыкIыу адыгэбзэм и кIуэцIкIэ псалъэхам япэу къагъуэтыр сказуемэрщ (е нэгъуэщIу жыпIэмэ упщIэр зыхуагъэувыр сказуемэрщ) итIанэ абы кыбгъэдэкIыу подлежащэм е нэгъуэщI пкыгъуэм упщIэ хуагъэувкIэрэ зэпкърах.

П.п.: *Анэр унэм кыщIэкIащ.* Сыт ищIар? – кыщIэкIащ. Хэт кыщIэкIар? – анэр. Сыт(ым) кызыщIэкIар? – унэм.

Хэт кыххын нэгъуэщI шапхъэ?

Глаголыр псалъэхам сказуемэу хоувэ. Сказуемэр щхьэкIэ, бжыгъэкIэ зэхъуэкIа мэхъу.

- *Сэ нобэ библиотекэм сыщыIащ.*

Сыт хуэдэ тхыль узэдджар?

- *Сэ Kыщокъуэ Алим и роман «Хъуэпсэгъуэ нур» жыхуиIэм сыкъеджащ.*

Романыр уигу ирихъа?

- ИкъукIэ сигу ирихъащ икIи сыдихъэхауэ седжащ.

Лэжыгъэ.

ЩыIэцIэ, плъыфэцIэ, цIэпапщIэ хэту псалъэуха кIэщIхэр (е лэжыгъэ цIыкIу) кгъэтхын, къегъджэжын урысыбзэкIэ зэрадзэкIыу.

1. Псалъэр фтхы. Ахэр зэрызэхэт макъхэр кыжыфIэ мыпхуэдэ щIыкIэкIэ:

- а) макъзешэхэр;
- б) макъ дэклуашэхэр;
- в) жыгыжыгы;
- г) дэгу;
- д) пЫтІа;
- е) Іупэр хьурей хьууэ кьапсэлхэр.

ТкІуэпс, хьуакІуэ, джанэ, фалъэ, шыгьулъэ, Іепхьуалъэ, кьабзагъэ, пхьащІэ, кьалэ, заводхэр, колхозхэт, бзухэр, цІыху, махуэхэр.

2. Ахэр закьуэ, куэд бжыгьэкІэ зэхэвгьэкІ, кьызэрыхьуа щІыкІэр кьыжыфІэ.

3. Мы псалъэ зыпыщІахэм хуэдэхэр: *псы кьабзэ; топ ин* падежкІэ зэфхьуэкІ.

Падеж кІэуххэр щІэфтхьэ. Кьэфхутэ, кІэуххэр зыпыувэр щыІэцІэра хьэмэ пльыфэцІэра?

Глаголхэу: *лажъэ, тхэ, хьы, кІуэ* – хэр зэманкІэ зэфхьуэкІ.

1.32. Причастием щыгьуазэ щІын. Текст кьегъэджен, гьэтхэн.

Причастием глагол формэщ, абы хэлъ лэжыгьэр кьэзылэжъ е зытехуэ предметыр игъэбелджылыуэ. Причастием упщІэу хуоув: сыт хуэдэ? Дэтхэнэ? глаголым и грамматическэ мыхьэнэуэ причастием хэлъщ мыхэр:

1. ЗэманкІэ зэхьуэкІа мэхьу, (*еджэр* –ит зэманщ), (*еджар* – блэкІа зэманщ), (*едженур* – кьэкІуэну зэманщ). Урысыбзэм и кІуэцІкІэ причастием е ит, е блэкІа зэманкІэ фІэкІка хьукьым, кьэкІуэну зэманым ит причастие кьыщыхьуркьым.

2. Зыгъээж формэ иІэщ (*зызытхьэщІ, зэчэнджэщыж*). Урысыбзэми зыгъээж формэр иІэщ.

3. Урысыбзэм имыІэу, адыгэбзэм и кІуэцІкІэ причастием хэлъ лэжыгьэр зылэжыым и щхьэмкІэ (языныкьуэхэр тІум и щхьэмкІи) зэхьуэкІа мэхьу (*солъагьур, ныфхуэстхар, ущІэкІуар*).

4. Езым кьепха псалъэ иІэщ (*сурэтыр зыщІар*).

ПлъыфэцІэм и грамматическэ мыхьэнэуэ причастием хэлыщ мыхэр:

1. Урысыбзэми ещхьу предметым и щытыкІэ кьегьэлыагьуэ, сыт хуэдэ? жыхуиІэ упщІэм жэуап хуохьу (*сызэджа тхылъыр*).

2. Урысыбзэми ещхьу падежкІэ, бжыгьэкІэ зэхьуэкІа мэхьу, абыхэмкІэ щыІэцІэм йокІу (*сыкьызэджа тхылъыр, сыкьызэджа тхылъым, сызэджа тхылъымкІэ, сызэджа тхылъырауэ*)

Адыгэбзэм и кІуэцІкІэ причастиер щхьэкІэ зэхьуэкІа мэхьу, (урысыбзэм и кІуэцІкІэ апхуэдэ зэхьуэкІыныгьэ кьыщыхьуркьым).

П.п. *УщІэкІуар, сызылыагьур.*

Адыгэбзэ причастиер щыуэ зэщхьэщокІ:

зылэжь причастие (*жьы кьепцэр, унэ зыщІ ухуакІуэхэр*);

зэлэжь причастие (*еджакІуэр кьызэджэ тхылъыр*);

обстоятельственнэ причастие (*щакІуэр щыпсэу пщылэр; кьуалэбзухэр щІэлъэтэжыр н.кь*)

Причастиер зэманкІэ, щхьэкІэ зэхьуэкІа мэхьу.

Закьуэ бжыгьэ: *сэ сезыгьаджэ егьэдджакІуэр*

уэ у-езыгьаджэ егьэдджакІуэр

ар – езыгьаджэ егьэдджакІуэр

Куэд бжыгьэ: *дэ дезыгьаджэ егьэдджакІуэр*

Фэ фезыгьаджэ егьэдджакІуэр

Ахэр езыгьаджэ егьэдджакІуэр

Ит зэманым и причастие: *зытхыр, итхыр, еплъыр, зэплъыр.*

БлэкІа зэманым и причастие: *зыщІыфын, дезыгьэджэну.*

Причастиер щыІэцІэм и определенэмэ, щыІэцІэм и пэ итынкІи и ужь итынкІи мэхьу: *шы кьажэхэр, кьажэ шыр, тхылъ сызэджар, сызэджа тхылъыр.* Причастиер щыІэцІэм и пІэкІэ куэдрэ кьыщагьэсэбэп. Абы пычыгьуэм причастиер, щыІэцІэм хуэдэу, падежкІэ зэхьуакІа мэхьу, псалъэухам пкьыгьуэ нэхьыщхьэуи пкьыгьуэ етІуанэуи хоувэ, щапхьэ:

1. *Зэхьэзэхуэр* (подлежащэщ) *мэунэри, зэижитІыр мэунэхьу* (псалъэжьщ).

2. *Нэмыс здэицымы* *Іэм* (обстоятелсвьэщ) *насын* *щы* *Іэкъым* (псалъэжыщ).

Лэжыгыгъэ.

Мы причастием ягъэбелджылы псалъэхэр ягъусэу щхъэкІэ, бжыгъэкІэ, зэманкІэ зэфхъуэкІ.

а) *слъэгъуа сурэтыр* (япэ щхъэ)

Плъэгъуа сурэтыр (етІуанэ щхъэ)

Тлъэгъуа суртэтыр (куэд бжыгъэ)

Слъагъу сурэтыр – *ит зэман*

Слъэгъуа сурэтыр – *блэкІа зэман*

Слъагъуну сурэтыр – *къэкІуэну зэман*

Зылъэгъуа студентыр; щІалэ дезыгъаджэр

б) *еджакІуэ щысыр* – *падежкІэ зэрегъэхъуэкІын*

в) *Илъэсыр мазэ пщыкІутІ мэхъу*. Хэт къызжиІэн абыхэм я цІэхэр?

Январь - *щІымахуэку*

Февраль - *щІымахуэкІэ*

Март - *гъатхэпэ*

Апрель - *гъатхэку*

Май - *гъатхэкІэ*

Июнь - *гъэмахуэпэ*

Июль - *гъэмахуэку*

Август - *гъэмахуэкІэ*

Сентябрь - *бжъыхъэпэ*

Октябрь - *бжъыхъэ ку*

Ноябрь - *бжъыхъэкІэ*

Декабрь - *щІымахуэпэ*

г) *Илъэсыр зэман пкъыгъуиплІу зэхэтыжщ, мазэ щырыщ хъууэ.*

Хэт къызжиІэн а зэманхэм зэреджэр? Бжъыхъэ – осень; щІымахуэ – зима; гъатхэ – весна; гъэмахуэ – лето.

д) Сыт хуэдэ мазэхэра бжыхьэм, гъэмахуэм, щымахуэм хыхьэхэр? (я цIэхэр кьебжэкIын)

с) *Мазэр тхьэмахуэ даицэу зэхэт?*

- *Мазэр тхьэмахуицIу зэхэтиц.*

ж) *Тхьэмахуэ зэхуакур махуэ даицэ зэрыхьур?*

- *Тхьэмахуэ зэхуакур махуицI мэхьу.*

Хэт кыызжиIэн абыхэм я цIэхэр?

- *Блыцхьэ, гъубж, бэрэжсьей, махуэку, мэрэм, цэбэт, тхьэмахуэ.*

- *Зы жэиц – махуэр сыт зэрыхьур?*

- *Зы жэиц – махуэр зы суткэ мэхьу.*

Зы суткэр сыхьэт даицэ хьурэ?

- *Зы суткэр сыхьэт тIоуцIрэ пIырэ мэхьу.*

Лэжыгыэ.

Гъэм и гъуэм теухуа мы псалъэщIэхэр кьагъэсэбэпурэ текст кIэщI зэхегъэлхьэн: *Щышылэ – январь, мазае – февраль, гъатхэнэ – март, мэлыжсьыхь – апрель, накъыгъэ – май, мэкъуауэгъуэ – июнь, бадзэуэгъуэ – июль, шыцхьэIу – август, фокIадэ – сентябрь, жэпуэгъуэ – октябрь, щакIуэкIуэгъуэ – ноябрь, дыгъэгъазэ – декабрь.*

1.33. Деепричастием щыгъуазэ щIын.

Адыгэбзэм ар щхьэкIэ, бжыгъэкIэ, зэманкIэ зэхьуэкIа зэрыхьум гу лъегъэтэн. Доскам, тетрадым щыгъэлэжьэн. Псалъэуха кIэщI егъэтхын.

Урысыбзэм ещхьу адыгэбзэм и кIуэцIкIи деепричастиер глагол формэщ, ауэ урысыбзэм кыщхьэщыкIыу зызыхьуэж формэ иIэхэщ. Дэтхэнэ глаголым хуэдэу, деепричастием кьегъэлъагъуэ нэгъуэщI лэжыгыгъэр кыызэрыхьу щIыкIэр.

1. глаголым и грамматическэ мыхьэнэхэм щыцу деепричастием хэлыщ:

а) щхьэкIэ зэхьуэкIа хьуныр (сэ седжэу сыщыст, уэ уеджэу уыщыст, ар еджэу ыщыст);

б) бжыгьэкIэ (сэ седжэу сыщыст, дэ деджэу дыщыст, фэ феджэу фыщыст);

в) зэман формэр иIэныр (дэ дышхэу дыщыст - дэ дышхэну дыщыст - дэ дышхауэ дыщыст).

Деепричастием ДАУЭ? жыхуиIэ упщIэм жэуап хуохьу. Деепричастием глагол–причастием кьытохьукI суффикс -у/-уэ поувэри.

Щапхьэ. KIуэр - KIуэуэ, KIуээрэ, щытыр – щытурэ.

Лэжыгьэ.

Деепричастием инфинитивхэм (глагол формэщ) кьытокI суффикс зэмылIэужьыгьуэ пыувэурэ. Щапхьэ: Жэн – жэуэ, сыжэурэ.

Инфинитивхэм деепричастие кьытегьэкI, деепричастием щхьэкIэ, бжыгьэкIэ, зэманкIэ зэфхьуэкI. Текст кьегьэджен, падеж, зэман, щхьэ формэхэр кьыжегьэIэн.

Нэгүзегьэужь щIыпIэ здэщыIам (экскурсием) теухуауэ диалог кIэщI зэхегьэлхьэн, зыр – зым упщIэ иритыжурэ гьэпсэIэн.

1.34. Наречиер егьэцIыхун, ахэр кьагьэсэбэпурэ псалъэ зэпха, псалъэуха, текст дунейм и щытыкIэм теухуауэ зэхегьэлхьэн, кьегьэджэжын.

Наречиер зи щхьэ хущыт псалъэ лъпкьыгьуэщ, лэжыгьэр кьызэрыхьу щIыкIэр, кьыщыхьу щIыпIэр, зэмань, нэгьуэщI обстоятельствохэр кьигьэIагьуэу. Наречиехэр адыгьэбзэми упщIэ зэмылIэужьыгьуэ жэуап

хуохъу, абы елгытауи я мыхьэнэкIэ зэщхьэщокI разрядитхуу:

1. Лэжыгыгъэм я къэхъукIэ. **Дауэ? Сыт хуэдэ?:** *псыницIэу, насытыфIэу.*
  2. Лэжыгыгъэр кыщыхъу щIыпIэ. **Дауэ? ДэнэкIэ? Дэнэ деж?:** *ицхьэрэкIэ, иницэкIэ, япэм, ицхьэмкIэ.*
  3. Лэжыгыгъэр кыщыхъу зэман. **Дапщэщ? Сыт щыгъуэ? Сыт хуэдизрэ?:** *нобэ, зыгъэ, зы махуэ, пцыхьэицхьэ, пцэдей, игъащIэм, иджыпсту.*
  4. Лэжыгыгъэр кызырыхъу мардэ. **Дапщэрэ? Сыт хуэдизрэ?:** *Iэджэрэ, куэдрэ, икъукIэ.* **Сыт щхьэкIэ?:** *ауэ, и нэхейкIэ.*
- Наречиер глаголым епха хабзэщ.

Лэжыгыгъэ.

Текст къахуеджэурэ доскам (тетрадым) щыгъэтхэн, наречиемхэрэ ахэр зэпха глаголхэмрэ къегъэгъуэтын, упщIэхэм жэуап хуэхъу наречиехэр жегъэIэн.

Зэрыгъуэзэн щапхъэ: *ИжыырабгъумкIэ жыгей мээ цытщ. ДэнэкIэ? ИжыырабгъумкIэ цытт (щIыпIэ наречиеш). СэмэгурабгъумкIэ къури лъагэ цытт. ГупэмкIэ ауз зэвым заницIэу удэплэрт. ЩыбагъымкIэ губгъуэ тафэ цхьуантIэ дахэр плыжъу, хужъу зэцIэгъагъэрт. Бгым хуабжъу къелъэ псыхэмрэ абы псыницIэу къежэх псыхэмрэ я Iэуэляуэм ауз зэвыр игъэницIырт. МахуэкIэ шэджагъуэм и деж гуащIэу къепс дыгъэм бгыцхьэм кыицигъэткиу уэсым псыхэр ицхьэкIэ нэхъри уэр ицIырт. Пцэдджыжым жыг тхьэмтэ цхьуантIэхэм нэцхьыфIэу ядэджэгу жьы IэфIым сыхьэткиэ ухэтмэ, уи гур къабзэу, Iэплэпкыыр жану кызызэпэицхьырт.*

Лэжыгыгъэ.

Текст къегъэджэн. Зэман наречиер къагъэсэбэпу, къапсэлъыфу егъэсэн.

Определительнэ косвеннэ наречиехэр къэбэрдей – шэрджэсыбзэм нэхьыбэрэ ущызрихьэлІэрщ. Абы хохьэ плыфэцІэхэм суффикс -у, -уэ пыувэу къэхьу наречиехэр.

П.п. *Гъатхэпэ уэфІыр зыгъэбжыфІэ удз зэмыфэгъу къомыр зым нэхьрэ адрейр нэхь дахэу гуакІуэу къызэрыщІэрыуауэ гъуэгъу нэзыр щхьуэкІэплъыкІэу къызэщІагъэнат.* / *Украшавишие раннюю погожую весну разноцветные растения, переливались один краше, приятнее другого, пестро украшали края, дороги* (А.Шортанов «Горцы». - Нальчик, 1954 г.).

2. Определительнэ количественнэ наречиехэр – куэдкІэ (на много раз), икъукІэ (очень), мащІэу (чуть-чуть), зыбжанэрэ (несколько раз), зыбжанэкІэ (в несколько раз) н.къ.

П.п. Ауэ иджыпсту Шорэ икъукІэ гъэщІэгъуэн къыщыхьуаш Зэчрей жиІар. – Но сейчас Шоре показалось очень интересным, что сказал Зачрей.

3. Лэжыгъэм и къэхьукІэр зыгъэбелджылы наречиехэр (определительные наречия образа действия) нэхьыбэу къытохьукІ щыІэцІэхэм, цІэпапщІэхэм обстоятельственнэ плыфэцІэхэм, щІыкІэ зыбжанэхэмкІэ.

П.п. ХьэмбыІуу (на корточках), дамэдазэу (щельно), гупу (группой) н.къ.

4. Обстоятельственнэ наречиехэр:

а) нобэ (сегодня), ныжэбэ (сегодня ночью), пщэдей (завтра), пщэдджыжь (завтра утром), дыгъуасэ (вчера), вэсмахуэ (позавчера), пщэдеймышкІэ (после завтра), ныщхьэбэ (сегодня вечером), нетІэ (только что), щІэх (скоро) н.къ.

б) наречия места: адэ (там), дэнэ (где), дэни (езде), зыщІыпІи (нигде), адэ жыжьэу (далеко), зыщІыпІэ (где-то), дэн дежи (езде), япэкІэ (вперед) н.къ.

5. Щхьэусыгъуэ наречиехэр (Наречия причины): - Сыт щхьэкIэ? (почему?), абы щхьэкIэ (потому), абы кьыхэкIыуэ (оттого), абы папщIэ (оттого), абы и ужькIэ (после этого).

6. Мурад (гугъэ) наречиехэр (Наречия цели): Щхьэ? (Зачем? Почему?).

1.35. ЗИ ЩХЬЭ ХУЩЫМЫТ ПСАЛЪЭ ЛЪЭПКЪЫГЪУЭХЭР. ПОСЛЕЛОГХЭР.

Послелогыр, союзыр, частицэр – зи щхьэ хущымыт псалъэ лъэпкыгъуэхэщ. Ахэр псалъэхуабы пкыгъуэу хэувэркыым, упщIэ гуэрми жэуап хуэхьуркыым. Послелогыр сыт щыгъуи зыдэщIыгъу псалъэм иужь иту кьокIуэ икIи щхьэхуэу ятх. Щапхьэ: зы сыхьэт ипэкIэ н.кь.

Послелогхэр зэщхьэщокI кьагъэлягъуэ мыхьэнэкIэ:

а) щIыпIэ, зэман кьэзыгъэлягъуэхэр: и деж; и кIуэцIкIэ; папщIэкIэ; н.кь.

б) зэман кьэзыгъэлягъуэхэр: пщIондэ; лъандэрэ; н.кь.

в) щхьэусыгъуэ, мурад кьэзыгъэлягъуэхэр: щхьэкIэ; папщIэкIэ; н.кь.

г) зыгъэбелджылы бжыгъэ мыхьэнэ кьэзыгъэлягъуэхэр: хуэдих; нэблагъэ; н.кь.

Адыгэбзэ послелогымрэ урысыбзэ послелогымрэ зэгъэпщэн.

Урысыбзэм предлог иIэщ, адыгэбзэм абы и мыхьэнэхэм хуэдэри игъэзащIэу иIэщ послелогхэр. Зэгъэпщэн: псы Iуфэм нэс – у берега реки; уэр папщIэ//щхьэкIэ – для тебя; кьалэм нэс – до города, н.кь.

Урысыбзэ предлогхэм я мыхьэнэ ягъэзащIэнущ падеж кIэхым.

Зэгъапщэ: стIолым тельщ - лежит на столе; мышцэр мэзым щопсэу – медведь живет в лесу; дыгъужьыр гъуэм исщ – волк сидит в норе.

Лэжыгъэ.

КъыкІэлъыкІуэну послелогхэр хэту псалъэуха хырых зэхегъэлъхьэн. Послелогхэм я тхыкІэр къыжегъэІэн.

(и) деж, (и) пэкІэ, (и) ужькІэ, (и) кІуэцІкІэ, (и) ужьым, (я) пэ.

1.36. СОЮЗХЭР.

Союзхэр – ар зи щхьэ хущымыт псалъэ лъэпкъыгъуэщ, псалъэухам и пкъыгъуэ зэлъэпкъэгъухэр е псалъэуха зэхэлъым хэт псалъэухахэр зэрызэрапхщ.

Къызэрагъэсэбэп (я синтаксическэ къалэн) елъытакІэ союзхэр гупитІу ягуэш:

Сочинительнэ союзхэр;

Подчинительнэ союзхэр.

Сочинительнэ союзхэр зэратхым елъытауэ гупищу ягуэш:

а) зэкІэлъызыхь: **икІи; рэ-рэ, и-и-хэр**

б) зэпэщІэзыхь: **ауэ, арщхьэкІэ, атІэ** - хэр

в) зыгуэш: **зэ-зэ, е, хьэмэ** – хэр.

Подчинительнэ союзхэщ : щхьэкІэ; папщІэ; н.къ., подчинительнэ союз-суффиксхэщ: -ми, -тэми; -мэ; -тэри, н.къ.

Адыгэбзэм нэхьыбэрэ къыгъэсэбэп союзхэр: ауэ, арщхьэкІэ – но; икІи – и; абы къыхэкІкІэ – поэтому; е (е-е) – «или»; зэ-зэ – «то»; хьэмэ – «или». Адыгэбзэм союз яхэтщ псалъэм пыту къапсэлъу икІи ятхыу: тхылъи, тетради, щІалэрэ хьыджэбзрэ, шэнтрэ Іэнэрэ, шылажьи щеджи.

Лэжыгъэ.

КъыкІэлъыкІуэну союзхэр хэту псалъэуха зэхегъэлъхьэн. Союзхэм щыщу Сочинительнэхэмрэ подчинительнэхэмрэ къегъэхутэн.

арщхьэкІэ, сыту жыпІэмэ, икІи, хьэмэ, армыхъумэ, армырамэ.

1.37. ЧАСТИЦЭ.

Послелогымрэ частицэмрэ нэмыщІ частицэри зи щхьэ хушчымыт псалъэ лъэпкыгъуэхэм ящыщц.

Частицэхэр упщІэ гуэрым жэуап яхуэхъуркыым, псалъэухам и пкыгъуэуи хэувэркыым. Мыхьэнэ гуэдзэ гуэр зригъэгъуэт псалъэм, псалъэ зэпхам дэщІыгъуу падежкІи бжыгъэкІи зэхъуэкІа хъункІэ мэхъу!

Частицэхэр: **пІэрэ, атІэ, нэхъ, тІэ, сымэ, мес, ыы, ми, н.кь.**

Лэжыгъэ.

Частицэхэр кьегъэгъуэтын, ахэр щІегъэтхьэн.

Мы дунейм теттэкыым абы нэхърэ **нэхъ** дахэ нэхъыфІи, арат гъащІэри насыпри (Т.А)

СыщІыкІу **дыдэу** адыгэ фашцэ шызагъэтІагъэу кьаублат (КІ.Т.)

1.38. МЕЖДОМЕТИЕХЭР.

Междометиехэр псалъэ лъэпкыгъуэ щхьэхуэщ. Ахэр псалъэ жызыІэм кызырэщыхъу зэрызэхыщІэ зэмылІэужыгъуэхэр кьэзыгъэлыагъуэ псалъэхэщ. Езыхэм кьагъэлыагъуэ мыхьэнэкІэ междометиехэр псалъэухам и пкыгъуэ хъуркыым. Ауэ междометиехэр шыІэцІэм и пэкІэ кьагъэсэбэпмэ, абы шыгъуэ междометиехэр псалъэухам и пкыгъуэу хоувэ, запятойкІи псалъэухам кыыхигъэщхьэхукІыркыым. Щапхьэ: *Ура макъыр жыжъэу зэхэтхащ.*

Междометиехэр псалъэухам и пэ иту кьакІуэ хабзэщ. Ар запятойкІэ кыпагъэщхьэхукІ, е нэхъ щІэгъэхуэбжъауэ кьапсэлымэ, абы и ужькІэ хэлэтыкІа нагъэщэ ягъэув, щапхьэ: *Ура! Си кьуэшыр кьэсыжашц.*

Лэжыыгъэ.

Междометиехэр къегъэгъуэтын.

«Іэу! Ар сыту жыжъэ!» - къэгүзэващ Нэсрэн ЖьакІэ (*Нартхэр*).

Ей, си къуэш, ар хьуну Іэмал иІэкъым (*Гьуэщокъуэ Хьусин*).

Еу-уей, ар абы апхуэдэу ищІын хуеякъым.

1.39. АЛФАВИТ

А а	А-ды-гэ	<i>Adige</i>
Э э	сэ	<i>Ben</i>
Б б	бзэ	<i>Dil, lisan</i>
В в	ва-гъуэ	<i>Yıldız</i>
Г г	гын	<i>Barut, Zehir</i>
Гу гу	гу-гъэ	<i>Ümit</i>
Гъ гъ	гъат-хэ	<i>Bahar</i>
Гъу гъу	гъу-джэ	<i>Ayna</i>
Д д	ды-щэ	<i>Altın</i>
Дж дж	джа-нэ	<i>Gömlek</i>
Дз дз	дзэ	<i>Diş</i>
Е е	е-рыщ	<i>İnatçı azimli</i>
Йо йо	йо-джэ // Ё ё ёл-кэ	<i>Okuyor // Noel ağacı</i>
Ж ж	жыг	<i>Ağaç</i>
Жъ жъ	жъэ	<i>Ağız</i>

З з	зэ-ры-джэ	<i>Gilaboru</i>
И и	ин	<i>Büyük</i>
Й й	дей; Алий	<i>Ceviz ağacı, Ali</i>
К к	класс	<i>Sınıf</i>
Ку ку	куэд	<i>Çok</i>
КІ кІ	кІа-пэ	<i>Kuyruk</i>
КІу кІу	кІуэ	<i>Git</i>
Къ къ	къан-жэ	<i>Saksağan</i>
Къу къу	къу-дамэ	<i>Dal</i>
Кхъ кхъ	кхъы-Іэ	<i>Lütfen</i>
Кхъу кхъу	кхъужь	<i>Armut</i>
Л л	лэ-ныс-тэ	<i>Makas</i>
Лъ лъ	лъа-къуэ	<i>Ayak</i>
ЛІ лІ	лІы-гъэ	<i>Adamlık</i>
М м	ма-фІэ	<i>Ateş</i>
Н н	на-пэ	<i>Yüz</i>
О о	ор-ден; псѳ	<i>Madalya (Nişan); Yaşa Canlı</i>
П п	пыІэ	<i>Şapka</i>
ПІ пІ	пІас-тэ	<i>Baste</i>
Р р	Ре-да-дэ; гъэр; ра-ке-тэ	<i>Redade Yıl Roket</i>
С с	сэ	<i>Bıçak</i>
Т т	ты-гъэ	<i>Hediye</i>
ТІ тІ	тІу	<i>İki</i>
У у	у-нэ; бзу	<i>Ev; Kuş</i>
Ф ф	фо	<i>Bal</i>

ФІ фІ	фІы-цІэ	<i>Siyah</i>
Х х	Хэку	<i>Yurt</i>
Ху ху	хужь	<i>Beyaz</i>
Хь хь	хьэ	<i>Köpek</i>
Хь хь	хьы-джэбз	<i>Kız</i>
Хьу хьу	хьум-пІэ-дзэдж	<i>Örümcek</i>
Ц ц	цы-джа-нэ	<i>Yün gömlek</i>
ЦІ цІ	цІыв	<i>Gübre böceği</i>
Ч ч	чын	<i>Topaç</i>
Ш ш	шу	<i>Atlı</i>
Щ щ	ща-бэ	<i>Yumuşak</i>
ЩІ щІ	щІа-кІуэ	<i>Yamçı</i>
Ы ы	ы-ы-ыр!; лыы	<i>Iur! Kan</i>
Ээ	э-лек-тро	<i>Elektro</i>
Ю ю	Ю-рэ	<i>Yure</i>
Я я	я-жьэ; яслъэ	<i>Kül Kreş</i>
І	Іы-хьэ	<i>Pay</i>
Іу	Іу-пэ	<i>Dudak</i>

Albek ABAZOV
Kabardey-Çerkes Dili Uygulamalı Ders Kitabı
Çeviren: **Özlem GÜNGÖR**

ÖNSÖZ

Adıgece (Kabardey-Çerkes), Akraba Diller, Ait Olduğu Dil Grubu ve Bu Grubun Bitişimli Dil Oluşu

İber dillerinden olanlar: Gürcüce, Zan dili, Megrel-Lazca, Svanca. Kafkas dillerinden olanlar: Abhaz (Abaza)-Adıge; Nah-Dağıstan dil grupları. Dağıstan dil grubu Kumukça dışındaki tüm Dağıstan dillerini kapsıyor.

Adıgece Abhaz-Adıge dil grubundandır.

Abhaz-Adıge dil grubunda olanlar: Abhazca, Abazaca, Adıgece (Kabardey-Çerkes dili), Adıgeyce, Ubıhça.

İber-Kafkas dilleri 37 tanedir, bunlardan 12'sinin yazı dili vardır.

Bu dillerin, ses bilgisi, kelime hazinesi, şekil bilgisi, söz dizimi açısından bazı aynılıkları, benzerlikleri vardır. Örneğin, ses bilgisinde- abrupt (ani, kesik, dik, sert) sessiz harfler- *nI, mI, uI, lI, kI, uI*; irrasyonel ses- ы harfi. Adıgecenin belirtilerinde ses bilgisinde (fonetik) - dudaksız sessizler. Şekil bilgisinde (morfoloji)- fiil, onun yapısı; kelime hazinesinde- kelimenin yapısı, diğerleri.

Adıgece konuşanların yaşadığı ülkeler: Adıgece konuşanlar Rusya'da yer alan Kabardey-Balkar, Karaçay-Çerkes, Adıgey Cumhuriyetlerinde yaşıyor.

Adıgece ikiye ayrılıyor: Kabardey-Çerkesçe, Adıgeyce. Kabardey-Çerkesçe konuşanlar, Kabardey-Balkar'da, Mezdok şehrinde (Kuzey Osetya), Mezdok bölgesindeki köylerde yaşayanlar, Adıgey, Karaçay-Çerkes cumhuriyetlerinde yaşayan Adıgeler.

Kabardey-Çerkesçenin dört lehçesi, üç ağzı vardır.

Lehçeler: Baksan, Besleney, Kuban, Mezdok. Baksan lehçesi Kabardey-Çerkes edebiyat dilinin temelidir.

Ağızlar: Malka, Küçük Kabardey, Kuban-Zelençuk.

Adıgeyce konuşanların çoğunluğu Adıgey Cumhuriyeti'nde, Krasnodar Kray'da bulunan Tuapse, Lazarevsk, Novokubansk bölgelerinde yaşıyor. Rusya dışında Adıgeyler başka ülkelerde de yaşıyor: Türkiye, Suriye, Ürdün, İsrail ve daha başka ülkeler. Adıgeyceyi Adıgeyler dışında Armavir'deki Ermeniler (Çerkes-gay-Ermeniler), Bjeduğhable'deki Yunanlar da konuşuyor.

Adıgeycenin dört lehçesi vardır: Abzeh, Bjeduğ, Çemırgoy, Şapsığ. Bazı lehçelerin ağızları da var. Örneğin, Şapsığ lehçesinin Hakuçın ağızı vardır.

Adıgey edebiyat diline temel teşkil eden Çemırgoy lehçesidir.

1.1. Alfabe: Dilin Fonetik Sistemi

Şimdi kullandığımız alfabe 1936'da oluşturuldu. Adıgece alfabesinin temeli Rus grafiğidir, Rus alfabesine dayalı olarak oluşturuldu. Adıgecenin 57 fonemi vardır. Alfabe oluşturulurken dilde var olan fonemlerin harf ile gösterilmesi gerekiyor.

Alfabemizdeki sesler birer harf ile gösterildi. Bunlar: а, б, в, г, д, е, ё, ж, з, и, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ы, э, ю, я, І – (32 tanedir).

İki harf ile gösterilenler: (19 tanedir) гу, гъ, дж, дз, жъ, ку, кІ, къ, лъ, пІ, тІ, фІ, ху, хъ, хъ, цІ, щІ, Іу.

Üç harf ile gösterilenler: (5 tanedir) гъу, кІу, къу, кхъ, хъу.

Dört harfle gösterilen: (1 tanedir) кхъу.

Adıgece sesleri ikiye ayrılıyor: sesli harfler ve sessiz harfler.

Tek harfle gösterilen sesler

Adıgece alfabesinde harflerin dizilişi Rusça alfabedeki harf dizilişine benziyor, Rusçada olmayan Adıgece sesleri gösteren harfler aralarda yer alıyor. Bu harfler kendisinin türetilmiş

olduğu harfin ardından geliyor: örneğin [г]- harfinin ardından [гъ], [гъу] harfleri geliyor; [д]'nin ardından [дж], [дз]; [ж]'nin ardından [жъ]; [к]'nin ardından [ку], [кI], [кIу], [къ], [къу], [кхъ], [кхъу]; [л]'nin ardından [лъ], [лI]; [т]'nin ardından [тI]; [ф]'nin ardından [фI]; [х]'nin ardından [ху], [хъ], [хъ], [хъу]; [ц]'nin ardından [цI]; [ш]'nin ardından [шI]; [I]'nin ardından [Iу].

Rusça, Adıgece alfabelerindeki harflerin göstergeiği sesler benziyor, fazlaca birbirlerinden farklı değiller. İşte o harfler: [a], [э], [б], [в], [г], [д], [ж], [з], [и], [й], [к], [л], [м], [н], [о], [п], [р], [с], [т], [у], [ф], [х], [ц], [ч], [ш].

Dinleyin, tekrarlayın, öğrenin

Örnek: *абзац, абонент, август, хадэ, ботинкэ, батальон, врач, вагон, градус, газет, гараж, дачэ, доклад, договор, жанр, жакет, мэз, завод, завхоз, инженер, институт, километр, кино, киоск, лаборант, лагерь, маевка, мамэ, народ, нарзан, порт, ручкэ, стIол, темэ, птулъкIэ, фабрикэ, факультативнэ, хамут, халат, шпилькэ, шприц, чемпион, цирк, цивилизацэ.*

Roma alfabetesinden alınmış I'nın bulunduğu harfler: Bu harfler Kafkas dillerindeki abrupt sesleri gösteriyor. İşte bunlar: [I], [кI], [лI], [тI], [пI], [шI], [фI], [цI]. Örnek: *кIэлош, пIастэ, стIол, тIу, шIыIэ, унэцIэ, мафIэ, Iэ, Iэнэ, vd.*

«У»'nun bulunduğu harfler: гу, гъу, ку, кIу, къу, кхъу, ху, хъу, Iу. Bunlar dudaksız sesleri gösteriyor. Örnek: *Iэгу, гъуэгу, куэбжэ, кIуэ, къуэ, кхъуей, хуэм, нэху, хъумакIуэ, Iуэху, vd.*

«Ъ»'nin bulunduğu harfler: жъ, хъ, birleştikleri harfle beraber bir kelimeyi gösterdikleri oluyor. Örnek: *жъы, жъэ, жъа, хъы, хъэ.*

«Ъ»'nin bulunduğu harfler: лъ, гъ, къ, хъ, birleştikleri harfle beraber bir kelimeyi gösterdikleri oluyor. Örnek: *гъэ, лъэ, лъанэ, хъы, хъыдан, къаз, макъ.*

Rusçadaki «Э» ile Adıgecedeki «Э» harfinin gösterdiği sesler aynı değil. «Э»'nin yer aldığı Rusçadan Adıgeceye geçen kelimelerde bu harfi Rusçadaki gibi telaffuz ediyoruz (*электро, аэроплан, аэродром*), bu harf Rusça kelimelerin son ekleri yerine kullanılıyorsa Adıgecedeki gibi telaffuz ediyoruz: *рабочий-рабочэ, культурная-культурнэ.*

İki harfle gösterilen sesler: дж, дз harfleri iki sestен oluşuyor дж (д-ж), дз (д-з). Örnek: джэ, дзэ, vd.

Çalışma

**Adıgece kelime, birleşik kelime, kısa cümleleri öğretme
Çalışma kitabını tanıتما, onunla çalışmayı anlatma**

Okuyun, tekrarlayın, öğrenin

Сэ, уэ, ар, фэ, дэ, ахэр, махуэ, пцэдджыжэ, пцыхъэцхъэ, шэджагъуэ, сэ соджэ, фэ фоджэ, дэ доплъ, ар мажэ, ахэр мэджэгу.

Уузыниэм! Дыузыниэц! Уи махуэ фІуэ! Уэри фІуэ! Дауэ ущым? Тхъэм уигъэпсэу! Хъарзынэц. Махуэр щІыІэц. Аудиториер иниц, v.d.

1.2. Ses Bilgisi- Fonetik

Sesliler: а, э, ы, у, е, о, и (7 tanedir).

Ses yolunda bir engele çarpmadan ağızdan özgürce çıkan seslere sesliler (ünlüler) denir. Rusça da da Adıgece de de sesli harflerin

gösterdiği sesler ayndır. Alfabedeki on harfe sesli harfler deniyor: а, э, о, и, у, ы, е, ё, ю, я (10).

Okuyun, tekrarlayın, öğrenin

Ї yarım sestir. ‘а’ ve ‘э’ harflerinin sesi aynı, ancak ‘а’ uzun, ‘э’ kısa telaffuz ediliyor.

‘а’ sesi Rusçadaki vurgulu ‘а’ gibidir: *бажэ, хадэ, банэ, нанэ, дадэ, сабэ, дамэ, пагэ, танэ.*

Adıgecedeki ‘э’ sesi Rusçadaki vurgusuz ‘а’ gibidir: *мамэ, малинэ, машинэ.*

‘э’ harfi kelime başında yazılmıyor, ‘э’ sesini gösterir şekilde kelime sonunda yazılıyor: *адэ, анэ, адыгэ* vd. ‘э’nin Rusçadaki sesi Adıgecedeki sesi gibi değil.

‘э’ harfinin yer aldığı Rusçadan Adıgeceye geçmiş kelimelerde ‘э’ Rusçadaki gibi telaffuz ediliyor: *электро, аэродром, аэрофлот.* Eğer bu harf Rusça son ekleri yerine geliyorsa Adıgecede telaffuz edildiği gibi kullanılıyor: *рабочий-рабочэ* vd.

Sesli *е, э, и, о* sessiz (ünsüz) harflerden sonra gelir: *мес, мэш, шинэ, дуней, мин, тумэн.*

‘У’нын sesli olarak geldiği yerler: *у-нэ, у-жэ* vd.

‘ы’ harfi iki ses gösteriyor: Adıge sesi *ы*, kısa sesli: *вы, зы, мы, быдэ.* Bu harf kelime ortasında ve sonunda gelir. Rusçadan Adıgeceye geçen kelimelerde ‘ы’ harfi Rusça ‘ы’ harfini gösteriyor: *промышленность, опыт.*

Seslilerin dışında Adıgecenin diftongları da vardır. Difftonglar dört tanedir: *я, е, ё, ю.* Bu harfler iki sesi ifade ediyor:

Я-йа, ю-йу, ё-йо, е-йэ. Adıgecede, Rusça sesli ё harfi, Adıgece kelimelerde (genellikle fiil) III sigada iken йо- olarak yazılıyor: *йоджэ, йопль, йодауэ.* Difftong denen şey, tam ve yarım iki

sesin tek ifadede yer almasıdır. ‘Я’ ve ‘Ю’ harfleri Adıgece kelimelerde de, Rusçadan Adıgeceye geçen kelimelerde de anı şekilde yazılıyor: яжъэ, яслъэ, Юрэ. ‘Ё’ sadece Rusçadan Adıgeceye geçmiş olan kelimelerde yazılıyor: ёлкэ.

Okuyun, tekrarlayın, öğrenin

А-е-э-ы-у-о-и

И-о-е-у-ы-э-а

Мамэ, напэ, класс, ручкэ, партэ, куклэ, нанэ, шы, напэ, хадэ, экзамен, экскурс, vd.

Örnek verdirmek, söyletmek.

Sessiz (ünsüz): *б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ sesleri.* Bu sesler Rusçada da, Adıgecede de aynı. Ancak şunu unutmamalı: Adıgecede sessizler bazen sert, bazen yumuşak geliyor. Bunlar Rusçadaki sert sessizlere benziyor: *бажэ, вы, адыгэ, дэнэ, жэм, зэ, кино, Налшык* (Adıgeceye geçmiş Rusça kelimelerde rastlanıyor).

‘л’ sesi Adıgecede yumuşaktır: *лы, лэн, ла.* Adıgecede sessizler yankılı-boğuk olarak ayrılıyor.

Yankılı sessizler: *б, в, г, д, ж, з, л, м, н, п.*

Boğuk sessizler: *к, н, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.*

Okuyun, tekrarlayın, öğrenin

Ма-мэ, на-пэ, ручкэ, класс, портфель этаж, газ, га-зет, што-рэ, школ, Нал-шык, ки-но, ра-ке-тэ, стэ-кан, кол-хоз, кос-мос, кар-тэ, трак-тор, сад, ёлкэ, шо-фер, лёт-чик (йоджэ), тет-радъ, медаль, письмо, сентябрь, октябрь, ноябрь, декабрь, январь, февраль, март, апрель, май, июнь, июль, август, экран, экс-курс, э-та-жер-кэ, а-э-ро-дром, шоссе, завод, фабрикэ, курорт, парк, борщ, почтэ.

Rusçada olduğu gibi Adıgecede şu sessizlerimiz de vardır.

Örnek: *ба-жэ, бэв, вэ, бгы, дэ, жэ, зэ, лы, мэш, нэ, пэ, сэ, сыт, танэ, фo, фэ, фэ, сэх, уэих, цы, чы, шы, жэиц.*

Çalışma (Resimle çalıştırma)

Bu resimlerde gördüklerimizin isimlerini (önce Rusça, daha sonra Adıgece) söyleyelim. *Ручка – ручкэ, майка-маикэ, пальто-бэлто, стакан-стэчан, ракета-ракетэ, самовар – сэмэвар, карандаш-къэрэндаиц, трактор-трактыр, бутылка-птулькIэ.*

Okuyun, tekrarlayın, öğrenin

Шы, дэ, тол, уанэ, пыл, бру, бзу, жызум, бабыиц, шэнт, сэмб, пыинэ, лэныстэ, vd.

Rusça-Adıgece sözlükleri kullanarak şu cümlelerdeki kelimeleri Rusça, Türkçe, Arapça olarak çevirttirelim.

«УИ НЭМ КЪЕІЭМ И ПСЭМ ЕІЭ!»

Граждан зауэр иухри илъэс 20-м иҕигъукIэ мамыру псэуаиц ди цIыхухэр. А зэманым къриубыдэу лэжыгыгъэиэхуэ зэфIагъэкIаиц абыхэм. Яухуаиц заводхэмрэ фабрикэхэмрэ, колхозхэмрэ совхозхэмрэ, псы кIэнауэхэмрэ гъуицI гъуэгухэмрэ. Яухуаиц абыхэм еджапIэхэри, сьмаджэицхэри, псэупIэ унэхэри куэдэу.

Ди хэкур дунейпсом и кIуэцIкIэ нэхъ къэрал лъэиц дыдэхэм яцыиц. Ауэ ди гъаицIэ мамыр насыпифIэр бийм къызэтиудаиц. Ди къэралым зэрымыицIэкIэ нэмыцэ фашистхэр къытеуаиц. Хэку зауэиэхуэм иҕидзаиц. Ар къыицыхъуар 1941-гъэм июным и 22-махуэриц.

1.3. Abrupt Sessizler

nI, φI, mI, κI, κIy, uI, uI, lI, I.(кЪ, кЪу, Iy)

Bunlar abrupt seslerdir. Başka dillerde olmayan İber, Kafkas dillerinde bulunan seslerdir. Ani, kesik, sert seslerdir.

Örnekler: *на-mlə, на-уIə, уIы-nIə.*

Okuyun, tekrarlayın, öğrenin

ΠI(ы): Dudaklarda oluşan abrupt sestir. ‘п ‘ sessizinden ani, sert oluşu ile farklıdır.

Örnekler: *егъэпцанIə, нанIə, nIac-тə дынIə, nIa-рə-nIa-рə.*

Bu harfin yer aldığı kelimelerden kimler örnek getirebilir?

ΦI(ы): Dudak-dişlerde oluşan, nefes sürtünmesi ile çıkan abrupt sessizdir. ‘φ’ sessizinden ani, sert oluşu ile farklıdır.

Örnekler: *φIы, φIын, φIей, уəφI, унəφI, φIанə.*

Bu harfin yer aldığı kelimelerden kim örnek getirebilir?

ΠI(ы): dil ucunda oluşan, patlamalı, abrupt bir sessizdir. ‘т’ sessizinden ani, sert oluşu ile farklıdır.

Örnekler: *тIы, тIу, нумI, нсумI, nIəтIрон, тIəтIэн, тIысын.*

Bu harfin yer aldığı kelimelerden kim örnek getirebilir?

κI(ы): dil ucunda oluşan hışırtılı, abrupt bir sessizdir (yarı kapantılı sessiz). Ani, sert bir sessizdir.

Örnekler: *κIə, κIыц, κIансə, κIэнфет, κIə, уанə, κIəнауə, κIəнIейκIə, κIəртоф.*

Bu harfin yer aldığı kelimelerden kim örnek getirebilir?

uI(ы): dil ucunda oluşan ıslıklı, abrupt bir sessizdir (yarı kapantılı sessiz). ‘ц’ harfinden ani, sert oluşu ile farklıdır.

Örnekler: *уIыIə, унə-уIə, столыуIə, уIанIə, уIакIуə, уIы-nIə.*

Bu harfin yer aldığı kelimelerden kim örnek getirebilir?

цI(ы): dil ucunda oluşan hışırtılı, ıslıklı abrupt bir sessizdir. ‘ц’ harfinden ani, sert oluşu ile farklıdır.

Örnekler: *цIэ, унэ-цIэ, адэ-цIэ, фIы-цIэ, нцIанэ, нцIы.*
Bu harfin yer aldığı kelimelerden kim örnek getirebilir?

лI(ы): dil ucu, yanak sessizidir. ‘л’ sessizinden ani, sert oluşu ile farklıdır.

Örnekler: *лIы, ллIэ, лIы-кIуэ.*
Bu harfin yer aldığı kelimelerden kim örnek getirebilir?

I(ы): boğaza yakın oluşan bir sessizdir.

Örnekler: *Iэ, Iэпэ, Iэнэ, Iэ-дэ.*
Bu harfin yer aldığı kelimelerden kim örnek getirebilir?

1.4. Yarı Kapantılı Sessizlerden: дз, ц, цI, дж, ч harflerini öğretmek

Дз(ы): dil ucunda oluşan, yarı kapantılı, ıslıklı sessizdir. İki sestten oluşuyor: д-з. **Örnekler:** *дзэ, дзы, дзы-хэ, бадзэ, дзэл, удз.* Rusçada böyle bir ses olmadığı halde, başka milletlerin soyadlarında, isimlerinde yer alan bu harf Rusçada da yazılıyor. Örnek: Орджоникидзе...

Ц(ы): Rusçadaki ‘ц’ gibidir, dil ucu sesidir. Adıgecede iki sestten oluşuyor: т-с.

Örnekler: *бацэ, чыцэ, Цоцэ, уарцэ, бэлацэ.*

ЦI(ы): geçen derste anlatıldı. Üç ses aynı satırda yer alıyor: дз, ц, цI. Yankılı, boğuk, abrupt. Bunlardan Rusçada olan ‘ц’ sesidir.

Дж(ы): dil ucu yankılı sestir. Дж- iki sestten oluşuyor: д-ж. Rusçanın fonetik sisteminde yoksa da başka dillerden geçen kelimelerde bu harf kullanılıyor: *джэм, Орджоникидзе, джаз*

‘Дж’ sesi yumuşak ‘Ч’ sesinin çiftidir.

Karşılaştır Дж- ч. ‘Ч’ sesi Rusçada da, Adıgecede de (т-ш) birleşimlidir.

Karşılaştır: д-т, ж-ш.

Örnekler: джэд, джанэ, джэдыгу, джэш, чы, фоч, чэзу, чылисэ, чыцІ.

Щапхъэхэр: джэд, джанэ, джэдыгу, джэш, чы, фоч, чэзу, чылисэ, чыцІ.

Ч(ы): Rusçadaki ‘ч’ gibi dil ucu sesidir. Adıgecede iki ses olarak yer alıyor: (т-ш).

Örnekler: чын, чылисэ, фоч, дэнлэч, чырэ.

Dinleyin, tekrarlayın, öğrenin

Дзасэ, цыджанэ, унэцІэ, нцІацхъуэ, джыдэ.

Çalışma: Adıgece yazılı metni okutma. Adıgece-Rusça sözlüğü kullanarak Rusça, Türkçe, Arapça çeviri yaptırmak.

1.5. Dudaksıl Sessizleri göstermek, ayırtetmeyi öğretmek

гу, гъу, ху, ку, кІу, къу, кхъу, хъу, Іу- seslerinin çiftleri vardır: – г-гу, гъу-гъ, к-ку, х-ху, кІ-кІу, къ-къу, кхъ-кхъу, хъ-хъу, І-Іу. **Гу, гъу, ку, кІу, къу, кхъу, ху, хъу, Іу-** harflerinin tümü sessizdir, telaffuzlarında dudak yuvarlak şekil alır.

Dinleyin, okuyun, tekrarlayın

Гу(ы). Küçük dil ünsüzü, patlamalı, dudaksıl, yankılı bir sestir. Dudak yuvarlak bir şekil alır, sessiz, boğuk ‘ку’ sesi çiftidir: гуахъуэ, гу, Іэгу, дэгу, выгу, шыгу.

Bu sesin yer aldığı başka bir kelimeyi kim örnek getirebilir?

Гү(ы). Dudaksıl, küçük dil sesidir. Dudak yuvarlak bir şekil alır. Боғук, sessiz çifti ‘хү’ vardır: *гүсэ, ныбжээгү, гүэгү, бгү, бгүуцI, бжэгү, цибгү, гүбжэ, гүнэгү, гүуцэ, гэггүн, гүбж.*

Bu sesin yer aldığı başka bir kelimeyi kim örnek getirebilir?

Ку(ы). Küçük dil, patlamalı, dudaksıl sessizidir. Dudak yuvarlak bir şekil alarak telaffuz edilir: *ку, кумб, хэку, күбжэ.*

Bu sesin yer aldığı başka bir kelimeyi kim örnek getirebilir?

Кӱ(ы). Küçük dil, patlamalı, dudaksıl sessizidir. Dudak yuvarlak bir şekil alarak telaffuz edilir: *кӱэ, макӱэ, нэкӱ, кӱэкӱэ, цакӱэ.*

Bu sesin yer aldığı başka bir kelimeyi kim örnek getirebilir?

Кхү(ы). Gırtlak, patlamalık, dudaksıl sessizidir. Dudak yuvarlak bir şekil alarak telaffuz edilir: *кхүжэ, цIакхүэ, кхүей, кхүхьлатэ, кхүэ, кхүафэжэей.*

Bu sesin yer aldığı başka bir kelimeyi kim örnek getirebilir?

Хү(ы). Küçük dil, dudaksıl, nefes sürtünmeli sessizdir. Dudak yuvarlak bir şekil alarak telaffuz edilir: *хүжэ, хугү, Iэхү, нэхү, хуит, хуэмышү, хуабэ, хуабжэү, хуэлэн, цIэхуэн, тхү, цитхү.*

Bu sesin yer aldığı başka bir kelimeyi kim örnek getirebilir?

Хӱ(ы). Küçük dil, dudaksıl, titreşimli sessizdir. Dudak yuvarlak bir şekil alarak telaffuz edilir: *хӱмэн, хӱмакӱэ, хӱа, Iэхӱэ, хуцхӱэ, хэхӱэн, хӱурей, бжэахӱэ.*

Bu sesin yer aldığı başka bir kelimeyi kim örnek getirebilir?

Иу(ы). Gırtlak, dudaksıl, abrupt sessizidir. Dudak yuvarlak bir şekil alarak teleffuz edilir: *Иуданэ, Иунэ, Иуаицхэ, маИуэ, бжэИулэ, бжэИунэ, Иуэн, ИункЫбзэ.*

Bu sesin yer aldığı başka bir kelimeyi kim örnek getirebilir?

Çalışma: Bu seslerin yer aldığı kısa cümleler oluşturmak.

Örnek: *Иуаицхэмахуэ нэхрэ нэх бгы лъагэ Европэм иткъым. Махуэр хуабэиц. Ди къуажэр дахэиц. Куэбжэр иниц. Мы гъубжэр жаниц.*

Metni okutmak, sesleri tanıtmak. Okuduğu metni Rusçaya çevirtmek (Adıgece-Rusça sözlük yardımı ile). Seslerin doğru telaffuzunun yer aldığı ses kayıtlarını dinletmek. Alıştırma kitabından yaptıkları çalışmaları seçmek. Yazdıkları kelimelerin anlamlarını öğretmek.

Dinleyin, okuyun, tekrarlayın

Yanında «Ь» bulunan harfler: жь, хь harflerinin birleştikleri harfle birlikte bir kelimeyi ifade ettikleri oluyor.

Жь(ы) – rüzgâr, yaşlı (*акъужь, лЫжь*).

Хь(ы) – taşımak (*хьэблэ, къуажэхь*)

Çalışma: Bu seslerin yer aldığı birleşik kelime, cümle oluşturmalarını istemek.

Örnek: *нэхыжь здэицымыІэм нэхыицІи ицыІэкъым; Жьым тесу псым йопыдж; Жьыицхэ махуэ; Бжыхьэр гъавэ къехьэлІэжыгъуэиц, vd.*

Dinleyin, okuyun, tekrarlayın

Yanında «Ъ» bulunan harfler. ГЪ, КЪ, ЛЪ, ХЪ birleştikleri harfle birlikte beraber bir sesi gösterdikleri oluyor.

Гъ(ы) – ağlayan; (магъ, щыгъын, гъыринэ).

Къ(ы) – кълэ, кълан, Балъкъ.

Лъ(ы) – кан; (лъакъуэ, тхылъылъэ).

Хъ(ы) – küçük dilsî, titreşimli, boğuk, gırtlak sessizi. ‘хъ’ sesi Rusça kelimelerde de kullanılabilir. ‘х’ sesi farklı telaffuz ediliyor. Örnek ‘хорошо’ yerine ‘хъэрошо’ denir.

Örnekler: бохъшэ, хъэуан, хъарбыз, хъыдан, хъыджэбз, Хъаний, Бахъсэн (Баксан).

Çalışma: Bu kelimelerin yer aldığı cümleler, birleşik kelimeler getirmelerini istemek.

1.6. Hece, Vurgu

Kelimeleri hecelemeyi öğretmek, vurgu konusunu anlatmak. Okutmak, yazı yazdırmak.

Rusçada olduğu gibi, Adıgecede de kelimeler hecelere ayrılır.

Örnek: а-да-къэ, йо-дэ-ха-щІэ, ду-дакъ, уэл-ба-нэ, джа-нэ, алэ-рыбгъу.

Adıgece kelimelerde, kelimedeki sesliler sayısınca hece bulunur.

Örnek getirmelerini istemek, tahtaya çıkarmak: пцэ-дджыжъ, но-бэ, ха-дэ.

Rusçada olduğu gibi, Adıgece kelimeler de iki veya daha fazla heceden oluşursa, hecelerden biri daha vurgulu şekilde telaffuz edilir. Örnek: ба-быщ, ма-фІэ, джэ-дыгу.

Kelimeyi oluşturan hecelerden birini daha belirgin şekilde ifade etmeye vurgu-udarenye denir.

Örnek vermelerini istemek, tahtaya çıkarmak.

Çalışma 1. Kelimeleri ayırın. Bir seslinin yer aldığı kelimeleri birinci sütun, iki seslinin yer aldığı kelimeleri ikinci sütunda olacak şekilde yazın.

Жэц, махуэ, тетрадь, тхылъ, бзу, къанжэ, псы, пылэ, псалъэ, фалъэ, гьуклэ, гуцэ, жьауэ.

Çalışma 2. Heceyi oluşturan seslinin altını çiziniz.

Çalışma 3. Kelimeleri hecelere ayırınız.

Okuyarak metni yazdırmak. Sözlü olarak çevirisini yaptırmak.

a) *Гъатхэм нэхъ цлэраицлэ гъэм и пкъыгъуиплIым хэткъым. Гъатхэм бзу цлыкIухэр мэбзэрабзэ, шыр цлыкIу къраи. Шынэхэр мэджэгү. Дунейр цхъуантэ мэхъу.*

1. Kelimeleri hecelerine göre ayırmak.

2. Büyük harflerin altını çizmek.

b) Vurgu işaretlerini koyarak kıyafetlerin isimlerini yazdırmak: *джанэ, гъуэнишэдж, лъэнэд, вакъэ, бгырыпх, клагуэ, цлакIуэ, пылэ, vd.*

Adıgece vurgu özelliklerini anlatmak: vurgu kelimenin sonuna doğru bulunur, kelimenin kökü ə- ile biterse, son heceden önceki hecede yer alır: *мазэ, дыгъэ, мэракIуэ, мылэрысэ.*

Kelime sessiz harf ile biterse, vurgu son hecede bulunur: *лъэнэд, бгырыпх, гуэгуш, бабыц.*

Çoğul, olumlu-olumsuzluk, kip sonekleri, hal eklerinde vurgu bulunmaz- vurgular kalan kelimenin son hecesine düşer.

Örnek: кѳуажэхэм- кѳуажэ, сыкъедѳащ – сыкъодѳэ, укѳакІуэмэ-укѳакІуэ, сыхуэзэнукъым – сыхуэзэну.

Not: Fiillerin geçmiş, gelecek zaman ekleri her zaman vurgu alır: кѳэкІуащ, сынэкІуэнущ.

Rusçadan Adıgeceye geçen kelimelerdeki vurgular olduğu gibi kalıyor: завод, фабрикэ, колхоз.

1.7. Metin Okutma, Rusça, Türkçe, Arapça Çevirisini Yaptırma (Adıgece-Rusça sözlük yardımı ile)

1. ‘Nalçik’ metnini okuyunuz.

Налшык Кѳэбэрдей-Балъкѳэр республикэм и кѳалашхѳэщ. "НалщІэч" жыхуиІэ псалъэпкъитІ зэхэжыхъам кѳытекІащ. Языныкъуэм нал+цІыкІу хуэдэу ябжыр. Кѳапщтэмэ, НалщІэч кѳалэ нал цІыкІум ику итым ещхѳэщ. Кѳалэм и дамыгѳэ нэхъыщхѳэр налщ.

2. Sözlük yardımı ile bu metni Rusça, Türkçe, Arapça çeviriniz.

3. ‘Rusça-Kabardey-Balkarca konuşma kılavuzu ile çalıştirmek.

4. Adıgecedeki selamlaşmaları anlatmak.

Selamlaşmalar:

Уи (фи) махуэ фІуэ!

Уи пицыхѳэцхѳэ

фІуэ!

Уи (фи) пицэдѳжыжѳэ, махуэ Гун махуэ апицый!

(пицыхѳэцхѳэ) фІуэ!

Уузынишэм! Фыузынишэм!

Шхоиш – боху апицый!

Дауэ фыцытхѳэ?

ФІэхъус апицый!

Гѳуэгу махуэ!

Кѳеблагѳэ!

Kitapla çalıştırma: Adıge folkloründen yararlanılarak karşılaşma, tanışma kelimelerini öğretme, cümle içinde kullanmayı öğretme.

1.8. Adıgecenin Kelimeleri (Kelime Hazinesi)

Adıgecenin kendi kelime hazinesi. Başka dillerden geçen kelimeler, bunlarla ilgili konuyu anlatma.

Her dil kelimelerden oluşur. Bir dildeki kelimelere o dilin kelime hazinesi deniyor. Her kelimenin kendi anlamı vardır. *Мэжид*, *унэ илһын* cümlesindeki kelimelerin şu anlamları vardır.

Мэжид – insan ismi;

Унэ – yapı, insanın yaşadığı yer;

Илһын – yapmak, inşa etmek.

Adıgecede bir çok kelimenin iki veya daha fazla anlamı vardır. Örnek: *Іэнэ, сэ, дэ, илһын, жьы, бгы, vd.*

Іэнэ kelimesinin anlamları:

ПхъаицІэм Іэнэ лъакъуиц тхуицІаиц.

Bu cümlede *Іэнэ* kelimesinin ifade ettiği ev eşyalarından sofradır.

ХъэицІэхэр къызэрысу Іэнэ къыхуаицтаиц.

Bu cümlede *Іэнэ* kelimesi rızık, yiyecek anlamındadır.

Rusçada olduğu gibi Adıgece içinde de kelimelerin anlamları farklı olarak kullanılıyor: *анэ дыицэ.*

Adıgecedeki kelimelerin çoğu, o dili kullananlar tarafından anlaşılıyor, kullanılıyor. Bu tür kelimelere *нсоми къагъэсэбэн нсалъэкІэ-herkesin kullandığı kelimeler deniyor*. Dilimizde sıkça rastlanılan kelimeler herkesin kullandığı kelimelerdir: *унэ, адэ, анэ, сэ, уэ, илһы, уэшх, гъавэ, vd.* Herkesin kullandığı kelimeler dışında insanlar kendi uzmanlıklarına bağlı kelimeleri de kullanıyor. Bu tür kelimeler, meslek, farklı konular ve işleri

ile ilgilidir. Bu tür kelimelere mesleki (profesyonel) kelimeler deniyor: *статья, нычыгъуэ, ударенэ, титульнэ лист, пенемущэ*. Her bir dilin kendi kelimelerinden (kendi dilin oluşturduğu) başka, farklı dillerden aldığı bir çok kelimeleri de vardır. Başka dillerden alınan kelimeleri dil kendi yapısına uyduruyor. Kelimelerin başka bir dilden geçişine, o dili kullananların tarihi, yakın olarak yaşamaları, aralarındaki ilişkiler neden oluyor. Adıgece kelime hazinesinde Türk-Tatar, Fars, Arap, Rus dilinden kelimeler vardır.

Türk-Tatar kelimeleri: *жэрдэм – инициатива, помощь, баицлыкъ, гугуш, къаз, сабын.*

Arapça kelimeler: *акъыл, зэман, мурад, сыхъэт.*

Farsça kelimeler: *бэзэр, тумэн, дарий, тэрэээ.*

Rusça kelimeler: *лом, хамут, бэльтоку, сэлэт, школ, билет, колхоз, радио, телевизор, ракетэ, vd.*

Dilin kelimelerin toplu olarak bulunduğu kitaba *псалъалъэ-sözlük* denir. (kelimeleri göstermek, öğretmek, farklılıkları anlatmak).

Çalışma

Kelimeleri ayırtınız: *джанэ, перо, класс, партэ, фо, дэ, сэ, ручкэ, комбайн, кино, дэлъху, къуэш, шынхъу, гъунэгъу, Іэ.*

- 1) Rusçadan geçen kelimeleri bir satırda.
- 2) Adıgecenin kendi kelimelerini bir başka satırda.

Мыр уэ уи тхыль?

-Хъэуэ, мыр си тхылькъым.

Мыр абы и тхыльщ.

Мыр уэ уи тетрадь?

- *Хъэуэ, мыр си тетраджьым.*

Мыр абы и тетраджь.

Мыр уэ уи ручкэ?

-*Нт!э, мыр сэ си ручкэц.*

3) Diyalogu okumak, anlattırmak, örnek metinde olduğu gibi zamirlere göre cümleleri kurdurmak.

4) Günlerin isimlerini anlatmak, öğretmek:

Понедельник – бльщхэ

Вторник – гъубж

Среда – бэрэжьей

Четверг – махуэку

Пятница – мэрэм

Суббота – щэбэт

Воскресенье – тхэмахуэ.

Çalışma

Adıgece-Rusça sözlükten isim, sıfat, fiil örnekleri buldurmak (sözlükten kelimeleri dersin özetine yazmak).

a) Zamirleri saymak.

b) Ona, yirmiye kadar saymak.

c) Metni okumak. Okuyarak yazdırmak.

1.9. Dildeki kelimeler: eş anlamlılar, zıt anlamlılar, eskimiş kelimeler, deyimler, meslekle ilgili kelimeler.

‘Çalışma kitabının’ son bölümündeki parçayı, bu bölümle ilgili olarak yazdırmak.

Rusçada olduğu gibi Adıgecede de eş anlamlı, zıt anlamlı, eskimiş, yeni kelimeler, deyimler vardır.

Eş anlamlılar (sinonim): Yazılışları farklı olduğu halde anlamları aynı veya çok yakın olan sözcüklerdir. Örnek: ин – *абрагъуэ, щлы!э – уае, къуаажэ – жылэ.*

Eşanlamlı kelimeler dili zenginleştiriyor. Kim bir örnek getirebilir?

Zıtanlamlılar (antonim): Ters anlamlı kelimelerdir. Örnek: *уэфI-уае; дахэ-Iей; ин – цIыкIу.*
Kim örnek getirebilir?

Eskiye kelimeler: Dilin artık çok kullanmadığı kelimelere denir. Örnek: *гуэниэрыкъ, пхэ вакъэ, быргуэбыргуэ.*

Kim örnek getirebilir?

Yeni kelimeler: Toplumsal yaşam, bilim, teknik, kültürel gelişime bağlı olarak yeni olaylar, eşyalar ortaya çıkıyor. Bunlarla birlikte yeni kelimeler de geliyor: *колхоз, бригадир, звеновод.*
Kim örnek getirebilir?

Deyimler: Ayırılmayan birleşik kelimelerin çoğu anlam olarak tek kelimeye benziyor. Dundan dolayı bu kelimeler birbirinden ayrıldığında anlamları bozuluyor. Bu tür bağlı kelimelere deyim veya deyimsel kelimeler denir.

ФIуэ лъагъун – любить. Гум имыхуж – незабываемый, незабвенный. Гум телъын – лежать на сердце.

Daha çok kullanılan deyimleri yazmak.

Deyim veya deyimsel kelimelere kim örnek getirebilir?

Diyalogu okumak, rolleri paylaştırarak tekrarlattırmak.

- *Мы аудиториер ин?*
- *Хъэуэ, аудиториер цIыкIуц.*
- *Мы аудиториер нэху?*
- *НтIэ, нэхуц.*

Çalışma

Cümleleri yazdırmak, tekrarlattırmak, zıt anlamlıları, eşanlamlıları ayırttırmak: *бэв, нэху, Iув, къуажэ, кIыфI, хужь, нIащэ, кIыхь, бгъуэ, бгъузэ, кIэщI, лъагэ, лъахъиэ, ин, цIыкIу.*

Zıt anlamlı, eşanlamlı kelimelerin olduğu cümleler kurdurmak. Bunları tahtada yazdırmak. Metin okutturmak, okuduğunu anlattırmak.

Atasözleri her gün dilde kullanılıyor. Akıcı bir sesleri olduğu için akılda kalıcıdır. Örnek: ‘*Гунсыси нсалъэ, зыплъыхъи тIыс*’- *atasözünde* ‘с’ harfi akıcılık kazandırıyor.

Bir çok farklı konuda atasözleri vardır.

Çalışmakla ilgili atasözü: «*Улажъэмэ, лыжъ пихынищ, умылажъэмэ, лажъэ бгъуэтынищ*».

Bu konuyla ilgili Rusça, Türkçe, Arapçadan bir atasözü kim getirebilir?

Eğitim, adet ile ilgili atasözü: «*Е ниIауэ, фIы ущымыгуэ*», «*Нэмысым насып къыдокIуэ*».

Rusçadan bu konuyla ilgili kim atasözü örnek getirebilir?

Çalışma

Atasözlerini ezberletmek. Rusça atasözlerini Adıgeceye çevirtmek, söyletmek.

1.10. Adıge Edebiyat Dili, Lehçeleri

Adıge edebiyat dili, Adıgelerin kendi yazım diline sahip olmalarının ardından oluştu. Edebiyat dilinin normal dilden farklıları çok değildir. Bugünkü Adıgece edebiyat diline temel olan Baksan lehçesidir (veya Büyük Kabardey). Baksan lehçesi dışında Adıgecenin şu lehçeleri vardır: Mezdok, Besleney, Kuban. Bu lehçeleri kullananların hepsi Adıgedir, ancak edebiyat dilinden farklılıkları vardır. Örneğin bazı kelimelerin telaffuzlarının farklı olduğu oluyor. Kabardey-Çerkes edebiyat dilinin oluşturanlardan biri de Şocentsıku Ali'dir.

Çalışma

Adıgece metin (şiir) veya ses kayıtları fonundan bir disk dinletmek (anlaşılmayan kelimeleri anlatmak).

Diyalogu okumak, rollere paylaştırarak tekrarlatırmak.

- Уи тхыльхэр дауэ зепхьэрэ?
- Си тхыльыр къабзэу зызохьэ.
- Уи уэрамыр сыт хуэдэ?
- Ди уэрамыр сыт щыгъуи къабзэщ.

Bu örneklere benzer bir diyalogu kendilerine hazırlattırmak.

Okuyarak beş cümle yazdırmak. Bir kişiye tahtada yazdırarak nasıl yazabildiklerini göstermek. Yazdıklarını okutmak.

1.11. Kelimelerin Oluşumu, Değişimi, Türediği Kök, Kelimenin Oluşumunda Önek ve Sonekler

Dilde sürekli yeni kelimeler oluşur. Bunlar, Adıgecedeki köklerden farklı yollarla oluşur. Kendisinden başka bir kelimenin türediği kelimeye kök denir.

OLUŞAN KELİMELELER

Önek	Kök	Sonek
-	<i>лы</i>	<i>гъэ</i>
-	<i>уэлбан(а)</i>	<i>лэ</i>
<i>хэ</i>	<i>плъэ</i>	-
<i>къэгъэ</i>	<i>кIуэ</i>	<i>ж</i>
-	<i>напэ-Іэ-лъэщI</i>	-

İki kök veya daha fazlasının bir araya gelmesi ile kelime oluşur. İki kök veya daha fazlasının oluşturduğu kelimeye birleşik kelime denir. Adıgecede birleşik kelimeler vardır. Bu tür kelimeler isim, sıfat grubundadır. Köklerin birleşimi ile fiil oluşmaz. Fiiller çoğunlukla öneklerle oluşur; isim, sıfatlar soneklerle de oluşur.

BİRLEŞİK KELİMELELER

Birinci kök	Bağlaç	İkinci kök
<i>мэз</i>	<i>а</i>	<i>кIуэ</i>
<i>Іэ</i>	<i>ры</i>	<i>кIуэ</i>
<i>Іэ</i>	<i>ры</i>	<i>тх</i>
<i>жъы</i>	-	<i>щIэху</i>
<i>мэкъу</i>	-	<i>мэш</i>

1. Aynı kökten olan kelimeleri okutturma, tercüme ettirmek, gruplara ayırarak yazdırmak: *нэху, псы, нэхуш, псыницІэ, псыницІэ, псысэ, псыкъуш, псалъэ, псыницІагъэ, псыф, псыгъуэ, псынэ*.

2. Sorulara doğru cevap veriniz. Cevapları yazınız. Örnek: *Щымахуэм дунейр щыIэ мэху. Гэм и сыт пкыгъуэ дунейр щыIэ щыхур? Сытым щыуфэр щыр? (Щыр уэсым щыуфэ). Сытхэр щымахуэм мэжалэрэ? (Къуалэбзухэр). Хэт сымэ хуабэу зызыхуанэр? (Цыхухэм хуабэу захуанэ).*

Çalışma

Metin okutturma. Sözlükleri kullanarak çevirin. Günün bölümlerini saymak: *махуэ, пцэдджыжэ, шэджагъуэ, пцыхъэцхэ, жэц, жэцыбг.*

Bu kelimelerin yer aldığı cümleler yazmak.

Сэ махуэм солажэ, пцыхъэцхэм соджэ, жэцыр хэIуэтэху тхыль сыккоджэ, уэ жэцым улажээрэ? Сэ пцэдджыжэым гимнастикэ сощI, фэ фщыркэ? Ар пцыхъэцхэм жьы къабзэм куэдрэ хэтиц.

KELİME TÜRLERİ

1.12. Kelime Hazinesi ve Grameri Açısından Kelimenin Anlamı

Kelimenin etrafımızdaki şeyleri anlatması kelime hazinesi anlamını gösterir: bir şey (жыг, шы, псы, гупсысэ), bir şeyin rengi (абрагъуэ, IэфI, щхъуантIэ), bir şeyin yaptığı вэн, тхэн, лъэтэн) vd.

Kelime hazinesi anlamı dışında kelimenin gramer anlamı da vardır. Sayı, hal, belirlilik, zamir, zaman, geçişli-geçişsiz, dönüşlü-dönüşsüz kategorilerine gramer anlamı deniyor.

Kelimenin türlerini açıklama

Adıgecede kelimeler anlamları ve görevlerine göre ona ayrılır. Kelime hazinesi anlamı ve gramer anlamı olan kelimelere bağımsız kelimeler diyoruz. Bağımsız kelimeler altıya ayrılıyor: isim, sıfat, sayı sıfatı, zamir, fiil, zarf.

Gramer anlamı dışında kelime hazinesi anlamı olmayan kelimelere yardımcı kelimeler denir. Bunlar üçe ayrılır: ek, bağlaç, edat.

Üçüncü kelime türüne de ünlem, nida denir. Örnek:Іагъу! УәІ! Ура!

Ünlemlerin kelime hazinesi, gramer anlamı da vardır.

1.13. İsim

Her hangi bir şeyi gösteren kelimelere isim denir. Kim? Ne? sorularına cevap oluyor. Gramer açısından isimlerin şu anlamları vardır: hallere göre değişir, tekil veya çoğuldur, ikiye ayrılır- özel ve cins isimler. Cümlede özne olarak da yüklem olarak da yer alır. Cümlede birinci veya ikinci öge olarak yer alır.

Rusçadan farklı olarak Adıgecede kelimeler (isimler) insanları gösteren ve insanlar dışındakileri gösteren olarak ikiye ayrılıyor. ХЭТ? (kim) sorusu insana yöneliktir. İnsan dışındaki, canlılar ve diğer tüm şeyleri gösteren kelimelere СЫТ? (ne) sorusu yöneltilir.

Örnekler: ХЭТ? Анзор, ФатІимэ, летчик, журналист, сэ, дэ, анэ, нанэ, дадэ.

СЫТ?: доска, жэм, пыл, стІол, ручкэ.

İnsanla ilgili kelimeler, insan anlamı olan kelimeler ve insanın ismi, mesleğini gösteren kelimeler olarak ayrılıyor. Bu tür kelimeler iki gruba ayrılıyor (önceleri Adıgecede bu tür örnekler çoktu);

a) sadece erkekler için kullanılanlar: къуэш, шынэхъыжъ, шынэхъыцІэ, шыхъу.

b) sadece kadınlar için kullanılanlar: дэльху.

Adıgecede müennes, müzekker kalıbı yoktur. Bundan ötürü kelimeler müennes ve müzekker olarak ayrılmaz.

Başka örnekler bulalım

ХЭТ? – цІыху; Лиуан.

СЫТ? – шы; тетрадь.

Rusçada olduğu gibi Adıgecede de isim ikiye ayrılıyor: özel ve cins isim. Tek ve özel olan, tam benzeri olmayan varlıklara ve kavramlara veirlen isme özel isim denir. Özel isimlerin yazılmasına büyük harfle başlanır. Soyisimleri, baba isimleri, coğrafi isimler, kitap, dergi isimleri vd. İsimler özel isimlerdir.

Örnek: ЩоджэнцІыкІу Алий, Бахъсэныжъ, Іуащхъэмахуэ, н.къ.

Aynı cinsten olan şeylerin isimlerine cins isimler denir, sadece cümle başında büyük harfle yazılırlar.

Örnek: жыг, класс, Іэщ, мастэ, кІэртІоф.

Başka örnekler de verelim!

Okuyun, rolleri paylaşarak öğrenin

- Сэ си цІэр Лиуанщ. Уэ уи цІэр сыт?
- Сэ си цІэр ФатІимэщ. Сэ сы-ФатІимэщ.
- Дэнэ уздыщыщыр? Ущыпсэур дэнэ щІыпІэ?
- Сэ Бахъсэн сыщыщщ. – Сэ Дамаск къалэм сыщопсэу.

Çalışma

Çalışma kitaplarından ödev vermek.

Tanışma konusunu anlatmak, kendi aralarında konuşurmak.

n. Çekimleri Anlatmak, Hal, Hal Çeşitlerini Göstermek, Kelimeleri Sayı, Hal ile Değiştirmek

Yazı yazdırmak, hal çeşitlerini kullanarak konuşurmak

Adıgecede ismin dört hali vardır. İşte bunlar:

Yalın hal- Именительнэ – хэт? сыт? сытыр? щІалэ(р), унэ(р)

Yönelme hali-Эргативнэ - хэт? сыт? сытым? щІалэм, унэм

Araç durumundaki hali-Послеложнэ – хэткІэ? сыткІэ? сытымкІэ? щІалэхэмкІэ, унэмкІэ

Keyfiyet, seber hali-Обстоятельственнэ – хэту? сыту? сытрау? щІалэу, унэу

Kelimeler hallere göre değiştirildiğinde (isim, sıfat vd) belirli veya belirsiz halde olabilir (belirli halde olduğunda tekil, çoğul olabilir).

Örnek:

Belirli çekim

Haller	Tekil	Çoğul
И.п.	<i>yaдэ-p</i>	<i>yaдэ-xэ-p</i>
Эрг.п.	<i>yaдэ-m</i>	<i>yaдэ-xэ-m</i>
Посл.п.	<i>yaдэ-m-кIэ</i>	<i>yaдэ-xэ-m-кIэ</i>
Обст.п.	<i>yaдэ-pa-yэ</i>	<i>yaдэ-xэ-pa-yэ</i>

Belirsiz çekim

И.п.	<i>yaдэ</i>
Эрг.п.	<i>yaдэ</i>
Посл.п.	<i>yaдэ-кIэ</i>
Обст.п.	<i>yaдэ-y</i>

Çalışma

Birer ismi hem belirli hem belirsiz olarak hallerine göre çekertmek. Okuyarak metin yazdırmak. Hal eki almış kelimelerin altını çizdirmek, hangi halde olduğunu söyletmek.

Машинэр кьокIуэр. Машинэ кьокIуэ.

Тхылъым седжащ. Тхылъ седжащ.

УнэмкIэ сохь. КуэбжэмкIэ докI.

ЩIалэрауэ кьыщIэкIынт си деж кьэкIуар. Студенту кьыщIэкIынищ ар. Дыгьэр кьонс. ЩIалэм унэмкIэ иунэтIащ.

Örneklere göre hal, sayı eklerini kullanarak kısa cümleler kurdurmak.

Yeni kelimeleri göstermek, yazdırmak, telaffuz ettirmek.

o. Sıfatı Anlatmak, Sıfatların İsimle Birleşme, Bağlanma Şeklini Öğretmek

Sıfatları durum, ait olduğu gruba göre ayırtetmeyi öğretmek

Sıfatın anlamı. Bir şeyin niteliğini belirten, gösteren, **СЫТ ХҮЭДЭ?**- Nasıl? **ДЭТХЭНЭ?**- hangisi? Sorularının cevabı olan kelimelerdir.

Örnek: *(уэс) хужь, (хэку) ин, (машинэ) лъэц, дыгъуасэрей (газет).*

Kim başka örnekler verebilir?

İki çeşit sıfat vardır: bir şeyin niteliğini gösteren, bir şeyin ait olduğu durumu gösteren.

Bir şeyin niteliğini gösteren sıfatlar o şeyin farklı hallerini: *блын хужь, жыг лъагэ, нацэ дьдж*; birşeyin farklı sıfatlarının olabileceğini gösterir. *нэхъ плъыжь, плъыжьицэ, нэхъ плъыжь дьдэ*. Sıfat abartılı olarak da kullanılıyor.

Bir şeyin ait olduğu durumu gösteren sıfatlar o şeyin yer ve zaman olarak halini anlatır: *ицхээрэ лъэныкъуэ, ициэ мэз, зымахуэрей хъэцІэр, нобэрей Іуэху*.

Bir şeyin ait olduğu durumu gösteren sıfatlar her zaman isimlerden önce gelir. Örnek: *мыгъэрей лэжьигыгэ*.

Bir şeyin niteliğini gösteren sıfatlar isimlerden sonra gelir. Örnek: *балыджэ сыр*.

Kim başka örnekler verebilir?

Çalışma

Yazı yazma çalışması yaptırmak. İsimlere renklerini gösteren sıfatları ekleyiniz: *фIамыцIыр...*, *шыбжыйр...*, *уэсыр...*, *къяаргъыр...*, *дыгъэр ...* .

Tatlılık-acılık gösteren sıfatları isimlere ekleyiniz: *фошыгъур...*, *бжъыныр...*, *бжъыныхур...*, *шыгъур...*, *балыджэр...*, *хъэуаныр...*

Küçüklük-büyüklik gösteren sıfatları isimlere ekleyiniz: *пылыр...*, *кIэнхъыр...*, *бзыр...*, *бгъэр...*

Sıfatlar hal, sayı durumuna göre değişebilir.

Sıfatlar cümlede daha çok belirten, yüklem olarak yer alır.

Nitelik belirten sıfatların iki derecesi vardır:

Kıyaslama- зэгъэпщэныгъэ (*Шы нэхъ дахэхэр къащэхуурэ Iуашырт – (K.I.T.)*),

Abartma- егъэлейиныгъэ (*нэхъ гурыхъ дыдэ; нсом нэхърэ нэхъ къабзэ; нэхъ IэфI дыдэ*).

Çalışma

Sözlü olarak çalışmak. Sıfatları okumak, anlamlarına uygun isimleri ekleyerek söyletmek.

Örnek: *цхъэц (фIыцIэ, кIыхъ, кIэцI, Iув, баринэ): нэ, абдж, мыIэрысэ, бгы, сэ, джыдэ, бел, жызум, кхъужь, зауэлI, лэжъякIуэ, еджакIуэ, усакIэ, топ, линейкэ, IэлъэцI, унэ, нкьо, стIол, мэкъу, удз, хъэжыгъэ*.

Yarım cümleleri okuyarak yazdırmak, uygun sıfatları boşluklara yazdırtmak: *Махуэр хуабэц, жэцыр.... ЩIымахуэм жэцыр кIыхъц, махур... . Бжъыхъэ уэихыр цIыIэц, гъэмахуэ уэихыр.... Шыгъур хъэлъэц, бжъэхуцыр... . Шатэр Iувц,*

1. Гъэмахуэ нцэдджыжъ дахэр кыхъащ.
  2. Гъатхэ дыгъэ нцІыпцІыр нцэдджыжъ уафэ джабэм нэцхъыфІэу щоджэгъу.
  3. Дыгъуасэрей махуэр уэлбанэурэ кІуащ.
  4. Иджырей нсэукІэр тыншыгъуэщ.
- b) Şiir bölümleri okumak. İsim ve sıfatların birlikte altını çizdirmek.

Пиагъуэ нсЫІэ щІыІэхэр (сыт хуэдэ? – пиагъуэ нсЫІэ) уэгум трихъащ.

Ди бгышхуэ лъагэишхуэхэр

Пиэхэм щІагъэнащ. (ЩоджэнцІыкІу Алий).

Псы уэрхэр Іуцацэу

Мыл кхъуафэм щокІуасэ

Іэсахэщ, нэцхъейхэщ,

Мылицэр зэрахъэр. (ЩоджэнцІыкІу Алий).

Жьы хуэмыр йоубзэ

ЩІы напэу нэцхъыфІэм,

ЩІыкІафэщ нсэуцхъэу

Щыслъагъуэр си пацхъэм. (ЩоджэнцІыкІу Алий).

1.17. Çalışma

Ses kayıtlarından ‘Sosruko’nun Nartlara Ateş Getirishi’ kasetini dinletmek (cümle cümle). Anlamadıkları kelimleier söylemek, anlamını öğretmek. Adıge Nart efsanesi hakkında kısa bilgilendirme. ‘Sosruko’nun Ateşi Getirishi’- metnini bölümlere ayırarak okutturmak. İsim, sıfatların metinde yazılışına dikkat ettirmek.

1.18. Sayı Sıfatları

Rusçada olduğu gibi Adıgecede de bir şeyin sayısını veya o şeyin art arda geliş sayımını gösteren kelimelere sayı sıfatları diyoruz. Anlamı, oluşumu ve kullanılışı açısından sayı sıfatları dört gruba ayrılır:

КъызэрыкІуэ зэрабж Asıl sayı sıfatları: *mІу, щы, нлЫ.*

ЗэрызэкІэлыкІуэ -Sıra sayı sıfatları: *етІуанэ, ещанэ...*

Зэрагуэш - Üleştirme sayı sıfatları: *mІурым, щырыщ...*

Къутахуэ - Kesir sayı sıfatları: *mІуанэ, нлІанэ...*

Sayı gösteren sayı sıfatlarına asıl sayı sıfatları denir. Asıl sayı sıfatları **ДАПЩЭ? –каç, СЫТ ХУЭДИЗ? – ne kadar** sorularına cevap oluyor. Sıra sayı sıfatları **ЕДАПЩАНЭ?–каçмсІ, ДЭТХЭНЭ?–hangisi** sorularına cevap oluyor.

Dinleyin, tekrarlayın, öğrenin

Зэрабж- Asıl sayı

зы-мыІэрысэ

mІу-мыІэрысумІ

щы-мыІэрысищ

нлЫ-мыІэрысинлІ

тху-мыІэрыситху

хы-мыІэрысих

блы-мыІэрысибл

й(ы)-мыІэрысий

бгъу-мыІэрысибгъу

нщІы-мыІэрысинщІ

нщыкІуэ – мыІэрысэ

нщыкІуэ

ЗэрызэкІэлыкІуэ-Sıra sayı

езанэ-школ//япэ класс

етІуанэ-школ//-/-/-/

ещанэ-школ//-/-/-/-/

еплІанэ школ//-/-/-/

етхуанэ-школ//-/-/-/

еханэ школ//-/-/-/

ебанэ школ/- класс

еянэ школ/-класс

ебгъуанэ школ/-класс

епщІанэ школ/-класс

епщыкІуэзанэ школ/-класс

Onbirden itibaren yirmiye kadar (11-20) sayı sıfatları on sayısı önce, tekil rakam sonra, aralarında bağlaç **кІу** olacak şekilde

gelir ve tekil rakamın sonundaki - ы sesi düşer. Тйу- iki sayısından da -у düşer. Örnek:

<i>МыІэрысэ пицыкІуз (ы) (е) школ-/-</i>	<i>зы Іэнэ ІэтитІ</i>
<i>класс</i>	<i>(е) пицыкІутху(ы) – І5</i>
<i>МыІэрысэ пицыкІутІ (ы)-І2-/-</i>	<i>(е) пицыкІух (ы) – І6</i>
<i>МыІэрысэ пицыкІуц (ы)-І3-/-</i>	<i>(е) пицыкІубл (ы) – І7</i>
<i>МыІэрысэ пицыкІупІ (ы)-І4-/-класс</i>	<i>(е) пицыкІуий – І8</i>
	<i>(е) пицыкІубгъу – І9</i>
	<i>езанэ (япэ) класс</i>
	<i>етІунэ класс</i>

Çalışma

Yukarıdaki sayım şekli ile sayı saydırmak. Asıl, sıra sayı sıfatlarını ayırttirmeyi öğretmek. Diyalogu okutturmak, rollere göre tekrarlatırmak.

- 1- *Аудиторије е І0-р дэнэ деж здэщыІэр?*
- *Деканатым и бгъум къыщытитц.*
2. *СтІол данцэ щІэт аудиторијем?*
- *СтІолиницІ щІэтитц.*
3. *Дэнэ къуажэ уэ уздыщыщыр?*
- *Сэ Бахъсэн сыщытитц.*

1. 19. Asıl, Sıra Sayı Sıfatlarını Öğretmek

Sene sayıları ile ilgili kısa bilgi vermek.

Birer-ikişer isim saydırmak. Yukarıda anlatıldığı üzere sayı sıfatları gruplara ayrılır. Asıl (bir, iki), sıra (ikinci, üçüncü), üleştirme (ikişer, üçer), kesi (üçte bir, dörtte bir). Asıl sayı sıfatları **ДАПЩЭ? СЫТ ХУЭДИЗ?** sorularına cevap olur: *зы, тІу, цы, нлІы...*

Sıra sayı sıfatları **ЕДЭПЩАНЭ? ДЭТХЭНЭ?** sorularına cevap olur: *езанэ (япэ), етІанэ.*

Dinleyin, tekrarlayın, öğrenin.

Asıl-Зэрабж

Зы (сыхьэт)

ТIу (сыхьэти-тI)

Щы (сыхьэти-щ)

Sıra-ЗэрызэкIэлыкIуэ

езанэ (япэ сыхьэт)

етIуанэ сыхьэт

еицанэ сыхьэт

Sayı sıfatları oluş şekillerin bağlı olarak üç gruba ayrılır:

Normal sayı sıfatları (*зы, тIу, щы*);

Birleşik sayı sıfatları (*нщыкIуэ, тIо-щI, зытху-х*);

Karma sayı sıfatları (*тIоуцIрэ тхурэ, минрэ цибгьурэ ицIрэ бгьу*).

Birer isim vererek saydırmak.

Çalışma

Sayı sıfatını öğretmek, söylemeye alıştırmak.

Dinleyin, tekrarlayın, öğrenin

Зы сыхьэтыр дакыкьэ хыщI мэхьу. Зы суткэр сыхьэт тIоуцIрэ плырэ мэхьу. Иджыпсту сыхьэтыр тIу хьуащ. Сыхьэт данцэ хьуа?

- Сыхьэтыр тIурэ дакыкытхурэ хьуащ.

Örneğe göre çalıştırmak.

Dinleyin, tekrarlayın, öğrenin

Мазэр махуэ ицэщI (ицэщIрэ зырэ) мэхьу.

Тхьэмахуэр махуибл мэхьу.

Мазэр тхьэмахуиплI мэхьу.

Зы махуэмрэ зы жэщымрэ сыхьэт тIоуцIрэ плырэ мэхьу.

Sene sayıları Adıgecede karma sayı sıfatı ile gösteriliyor. Örnek: 1989 Adıgecede şöyle denir: мин – bin; шибгъу – dokuz yüz; seksen – ищІ (ищІей); dokuz-бгъу.

Tam olarak hepsi birlikte şöyle söylenir: Минрэ шибгъурэ ищІрэ (ищІейрэ) бгъурэ.

Çalışma

Örnek verdirmek, söyletmek. Kısa özgeçmiş yazdırmak.

1.19. İsim ve Sayı Sıfatlarının Birlikte Gelişini Anlatmak, Öğretmek

Örnek verdirmek, kitap çalışmasını yazdırmak

Rusçada olduğu gibi Adıgecede de isim ve sayı sıfatı yan yana gelir (birleşik kelimelerde, cümle içinde). Ancak Rusçadan farklı olarak Adıgecede isim ve sayı sıfatının yanyana gelişinde farklılıklar vardır.

1) Birleşik kelimelerde isim önce gelirse, yanına gelen asıl sayı sıfatıdır. Kıyaslayalım: Rusçada – два дома, три стола. Adıgecede – уни-мІ, стІолищ, шэнтитху, щІалимІ, пылх vd.

Kim başka örnek verebilir?

2) İsim sayı sıfatından sonra gelirse ismin öncesinde gelen sıra sayı sıfatıdır.

Örnek: етІуанэ курс, ебгъуанэ класс, езанэ класс, еищІанэ этаж (къат)

Kim başka örnek verebilir?

Çalışma

Aşağıdaki rakamlardan sıra sayı sıfatı oluşturunuz ve cümle içinde kullanınız.

Örnek: *Мы гъэм сэ япэ курсыр къызоух.*

1.21. Çalışma

Okuyarak metin yazdırmak. Adıgece-Rusça, Rusça-Adıgece sözlükler yardımı ile Rusça, Türkçe, Arapça çeviri yaptırmak, sayı sıfatlarını yazdırmak, söyletmek, soru sordurmak.

Щалищымрэ хъыджэбзищымрэ къафэ дахэ ягъэзащІэрт
Трое юношей и трое девушек исполняли красивый танец.
Школ библиотекэм тхылъ минитІрэ щиплІрэ пщІейрэ иІэщ.
Школьная библиотека располагает двумя тысячами
четырьмястами восьмьюдесятью книгами.
ЩІым илъэтыкІа япэ ІэрыщІ спутникыр махуэ бгъущІрэ
тІукІэ лэжъащ.
Первый искусственный спутник Земли просуществовал
девятьюстами два дня.
Мазэр иухыным къэнэжар махуитхущ.
До конца месяца осталось пять дней.
Экзамин тыгъуэр къэсыным мазитІ иІэщ.
До начала экзаменов осталось два месяца.
Студент къэс тетрадитху иратащ.
Каждому студенту дали по пять тетрадей.
КІыщокъуэ Алим минрэ щибгъурэ пщыкІуплІ гъэм
къалъхуащ.
Алим Пиемахович Кешиков родился в 1914 году.

İsim ve sayı sıfatlarının bir arada olduğu cümleler kurdurmak.

Örnek: *Библиотекэм тхылъитху къеІысхащ.*

1.22. Zamirler

Rusçada olduğu gibi Adıgecede de zamirler şahıs, iyelik, soru, ilgi, işaret zamirleri olarak ayrılır.

Şahıs zamirleri: *сэ, уэ, фэ, дэ, ар, ахэр*. Bunlar sözü söyleyeni, söylenileni, konuşan iki kişinin sözünü ettiğini gösteriyor.

Birinci şahsın zamirleri *сэ, дэ* –dir. Bunlar sözü söyleyeni gösteriyor.

İkinci şahsın zamirleri *уэ, фэ* –‘dir. Bunlar sözün söylenildiği kişiyi gösteriyor.

Üçüncü şahıs zamirleri *ар, ахэр*–dir. Adıgecede Rusçada olduğu gibi müennes ve müzekker sigaları yoktur. Zamirler tekil ve çoğul olarak da gelir.

Dinleyin, okuyun, öğrenin

Tekil-Закъуэ бжыгъэ

Birinci şahıs – *сэ сомхэ, сомх*

İkinci şahıs – *уэ сомхэ, сомхэ, фэ сомхэ, сомх*

Üçüncü şahıs – *ар матхэ, абы емх*

Çoğul-Куэд бжыгъэ

Дэ домхэ

ахэр матхэ, абыхэм ятх

Kim zamiriyle birlikte fiil-yüklem örneği verebilir?

Birinci ve ikinci şahıs zamirlerinden farklı olarak üçüncü şahıs zamirleri insanların dışında başka şeyleri de gösterir.

Örnek: *ар къоджэ. Ар (мывэ фIамыщIыр) фIыуэ мэс.*

Sözü edilen şey yakında ise *мы-р, мы-хэр* zamirleri kullanılır. Daha uzakta ancak konuşan kişilerin gördükleri bir yerde ise kullanılan zamirler *мо-р, мо-хэ-р*.

Sözü edilen şey uzak ve görülmüyor ise kullanılan zamirler *a-p*, *axəp-* dır.

Bu zamirlerden biri isimle birlikte geldiğinde, *мы, мо, а-* isme birleşik olmalı. İsmi belirlilik hali olmalı: *мы унэ-р, мо унэ-м, а унэ-мкIэ*.

Çalışma

Zamirleri kullanarak cümle kurmayı öğretmek. Tahtaya bir kaç zamir yazmak ve tekil, çoğul hallerde şahıslara göre çekimlerini yaptırmak. Tahtaya bir metin yazarak oradaki zamirleri buldurmak, tekil mi, çoğul mu olduğunu, hangi zamir olduğunu söyletmek.

Zamirler şahıs zamirleri dışında, ifade ettikleri şeye dayalı olarak da bir kaç çeşide ayrılıyor:

Şahıs: *сэ, дэ, уэ, дэ, фэ, ар, ахэр*;

İşaret: (*мы, мо, а*);

İyelik: bağımsızlar (*сысей, ууей, дыдей*); bağımlılar (*си, ди, уи, фи*);

Soru: (*хэт? сым? данцэ? v.d*);

İlgi: bu aynen soru zamiridir, ancak soru anlamı yoktur, cümleleri birbirine bağlamak için gelir (*хэт куэдрэ нсэуми, абы куэд илээгъуаи*);

Belirli zamir (*нсо, езы, ицхэкIэ, хэти, сымти v.d.*);

Belirsiz zamir (*гуэр, зыгуэр*);

Olumsuz zamir (*зыри, зыгуэри*).

1.23. Soru, İyelik Zamirleri Anlatmak

Zamirleri kullanarak cümleler kurdurtmak. Konuşturmak, yazdırmak. İyelik zamirleri (birinci, ikinci, üçüncü) bir şeyin kime ve neye ait olduğunu bildirir.

İyelik zamirleri:

Birinci şahıs iyelik zamirleri: *ди, сысей, дыдей.*

İkinci şahıs iyelik zamirleri: *уи, ууей, фи, фыфей.*

Üçüncü şahıs iyelik zamirleri: *и, ей, я, яй, зи, зей.*

Örnek: *си Іэ, си лъакъуэ, ди хадэ. ПсыницІэ дыдэу си Іэр хъужащ, ауэ си лъакъуэр нэхъ хъужсыгъуей хъуащ. Мы тхылъыр сысейрауэ си гугъэщ. Мо ручкэр ууейрауэ жаІащ. Абыхэм яй лъэпкъ хъэхуу къеІысхакъым. Уи тхылъыр – ууейр. Фи тхылъыр – фыфейр.*

Kim başka örnek verebilir?

Çalışma

Cümleleri okuyarak yazdırmak, iyelik ve soru zamirlerini ayırttırmak, tekrarlattırmak,

Фи классымрэ ди классымрэ пицэдей топ зэдэджэгунуш.

Ар мыгүвэу университетым и студенткэ хъунуш.

Мыр си къэрэндащ.

Сэ мы къалэм сыкыщальэхуащ.

Мес си ныбжсэгъур щыпсэу уэрамыр.

Хэт мы телеграммэр къезыгъэхъар?

Сыт а щІалэр? – Инженерщ.

Дыгъуасэ кином ущыкІуам хэт ухуэза? – Ди къуажэгъу щІалэ сыхуэзащ.

Bildikleri köy, su, yer isimlerini saydırmak. Sözlü olarak bu kelimelerin yer aldığı kısa cümleler kurdurmak.

Örnek: *Сэ Бахъсэн къалэ сыщонсэу.*
Шэджэмыпсыр Тэрч хольэдэж.
Ди къуажэм и цІэр Къэхъуиц.

1.24. Belgisiz Zamirleri Öğretmek

Var olmama gösteren önek мы-, sonек –къым ile kelime, cümle kurdurmak, yazdırmak, konuşurmak.

Belgisiz zamirler: *зыри, зыми, зыкІи, зыгуэри.* Bunlar sözü edilen şeyi belli belirsiz anlatır. Belgisiz zamirlerin isim gibi çekimleri yapılır, araç durumundaki hal ve keyfiyet, sebep durumundaki hallerde olumsuzluk son ekini alır.

Örnek: *Сэ зыри къысщыгъуицакъым. Уэ зыми убгъэдыхъакъым. ЗыкІи и жагъуэ пцІын хуеякъым.*

Kim başka örnek verebilir?

Var olmama, olumsuzluk gösteren önek мы-, sonек –къым kelimeye birleştiğinde sözünü ettikleri şey ile ilgili olumsuzluk ifade ederler.

Örnek: *умыкІуэ, сыкІуакъым; псалъэ – умыпсалъэ; хъэуэ – хъэуэкъым.*

Kim başka örnek verebilir?

Çalışma

Cümleleri yazınız, belgisiz zamirlerin ve var olmama gösteren önek, sonек -мы, -къым, altlarını çiziniz.

Дэ дунеицІэ дуухуаиц, зыуи щымытари псоми хэт хъуаиц.

*Дэ дуІэ ехъулІэныгъэхэр зыми еттынкъым.
Ди къэрал гъунапкъэм бийм щыщ гуэри къедгъэбэкъуэнкъым.
Обществэм и Іуэхур зыуи къэзымылътэр езыр зыри и
уасэкъым.
Ар зыми хуэныкъуэкъым.*

1.25. Adıgecede Oluş Gösteren Sonek: -щ, -т, önek о-, kelime olarak нтІэ, аращ-

Bunlar kelimeye birleşerek (veya cümle içinde yer alarak) sözü edilen şeyin var olduğunu gösteriyor.

Örnek: *кІуа-щ, тлъагъуа-щ, тлъагъуа-т. Анзор фи деж
щыІэ? – НтІэ.*

Çalışma

Oluş gösteren sonekleri kullanarak örnek veriniz.

Çalışma

Jurt Biberd'in 'Hangisi daha tatlı?' piyesindeki rolleri paylaştırmak, okutturmak, sorular sordurmak, cevaplarını verdirmek, konuşturmak. Anlamadıkları kelimeleri açıklamak.

PIYESTEKİLER:

**Таурыхъ дадэ
Губзыгъэжъ
Губзыгъэжъ и къуэ Щхъэхынэжъ**

*Olay çocuk tiyatrosunda geçiyor. Küçükler salonu
doldurmuş. Taurih dede sahneye çıkıyor.*

Таурыхъ дадэ. Фи пщыхъэщхъэ фІыуэ, си ныбжьэгъу цІыкІухэ!

Дауи, театрым фыкыщыкІуакІэ фи унэ лэжыгъэхэр вгъэхъэзыращ? Аракъэ?

Макъ зыкъомым (*зыжъэу*). Дгъэхъэзыращ! Дгъэхъэзыращ!

Таурыхъ дадэ. Дэгъуэщ, дэгъуэщ. АтІэ, сэ ныщхъэбэ вжесІэнщ къэхъуа хъыбар. Пэжу, зыкъом щІащ мыр къызэрыхъурэ. Сэри мы хъыбарыр ди адэшхуэм къыщызжиІэжам фэ сыфхуэдэт е сынэхъ цІыкІуІуэт, сщІэжыркъым.

Щи-щи, зы къуажэ гуэрым дэст зы лІы Губзыгъэжъ псэукІэ ищІэу, гъащІэр ицІыхуу. Абы иІэт зы къуэ, щхъэхынэрэ-щхъэхынэу, лэжъэн и жагъуэрэ и жагъуэу. Ауэ хуабжъу фІэфІт псори къехъуапсэу зихуэпэну, зыкърихыу кыкІухъыну. И адэм и ахъшэми щысхъыртэкъым. Ар Губзыгъэжъ хуэмыхъыжу къехъэлъэкІ щыхъум, и къуэр игъэтІысри жриІащ:

(*Губзыгъэжъ и къуэр щІыгъуу сценэм къохъэ*). Моуэ тІыси сэ бжесІэnum къедаІуэ, си щІалэ.

Щхъэхынэжъ. СынодаІуэ...

Губзыгъэжъ. Иджы, си щІалэ, умылажъэу хъунукъым. Сэ...

Щхъэхынэжъ (*и адэм и псалъэр Іэпиуду икІи хуабжъу гъэщІэгъуэн къыщыхъуауэ*). Сэри?! Сэ сылэжъэнуи?!

Губзыгъэжъ. АтІэ, улэжъэну! Сыту умукІытэрэ, уи ныбжьэгъухэр зэрылажъэр плъагъуркъэ?

Щхъэхынэжъ. Сыт-тІэ лажъэмэ?

Абыхэми уэ пхуэдэ адэ къулей яІамэ, лэжъэнтэкъым!

Губзыгъэжъ (*и къуэм жиІар и жагъуэ хъуауэ*). Улэжъэнущ жысІащи улэжъэнущ. Дэнэ ухуейми къыщылэжъ, пщыхъэщхъэ зы сом къомыхъу мы пщІантІэм къыдыхъэ уиІэкъым! Аращ зэрыщытыр! (*ЙокІ*).

Щхъэхынэжъ (*и адэм кІэлъыплъурэ*). Сыту пІэрэ, ярэби, мы ди адэм къыщыщІар? (*И щхъэр игъэкІэрахъуэу*). Дауэ сэ сызэрылэжъэнуу, и гъащІэм зы баш къэсІэтакъым? А

сэ слъагъуар гушыІәуи кыщІәкІынукъым! Ауэ, ди адэ, сэ уэ сыпхурикъунщ! Сэри сынэхъ тІасхъэкъым уэ нэхърэ! Ди анэм кьеІысхрэ зы сом кыпхуэсхъым зэфІәкІакъэ! (ЙокІ).

Таурыхъ дадэ. Пщыхъэщхъэ хъури Щхъэхынэжъ къэсыжащ. Адэм и къуэр ириджэри еупщІащ:

Губзыгъэжъ. УкъэкІуэжа, си щІалэ?

Щхъэхынэжъ. Ахъейми сыкъэсыжа, ди адэ!

Губзыгъэжъ. Улэжъа нобэ, си щІалэ?

Щхъэхынэжъ. Ахъейми сылэжъа, ди адэ!

Губзыгъэжъ. Уи лэжъапщІэри кыуата, си щІалэ?

Щхъэхынэжъ. Къызатащ, ди адэ, кызыамыту хъурэ сыщылэжъакІэ!

Губзыгъэжъ. Къащтэт-тІэ, сыгъэлъагъут.

Щхъэхынэжъ. Мэ, ди адэ, зы сом псо мэхъур!

(И къуэм кърита ахъшэр зэфІетхъри хыфІедзэж. Щхъэхынэжъ ар зыуи кыицыхъуркъым, уеблэмэ и адэм ахъшэр зэрызэфІитхъыр щилъагъум мащІәу кыыпогуфІыкІ.)

Губзыгъэжъ. Пщэдей зы сом къэблэжъын хуейщ! КъыбгурыІуа?

Щхъэхынэжъ. КъызгурыІуащ.

Губзыгъэжъ. КъыбгурыІуамэ, ар фІыкъэ-тІэ! (ЙокІ).

(Щхъэхынэжъ и дамэхэр дрешейри йокІ.)

Таурыхъ дадэ. Пщыхъэщхъэм адэм и къуэр ириджащ.

Губзыгъэжъ. Укъэсыжа, си щІалэ?

Щхъэхынэжъ. Щхъэ сыкъэмысыжу, ди адэ, сыкъэсыжащ.

Губзыгъэжъ. Ноби улэжъа, си щІалэ?

Щхъэхынэжъ. Сылэжъащ, ди адэ, щхъэ сымылажъэу!

Губзыгъэжъ. Уи лэжъапщІэри кыуата, си щІалэ?

Щхъэхынэжъ. Къызатащ, ди адэ, щхъэ кызыамыту? Мис! *(Ахъшэр и адэм ирет. Адэм ахъшэр аргуэру хыфІедзэж.)*

Губзыгъэжъ. Пщэдей сэ усшэнщи узгъэувынщ лэжъапІэ! (ЙокІ.)

Щхъэхынэжъ. Мис ар хъуащ! Дэнэу пІэрэ, ярэби, мы ди адэм сыздишэну и мурадыр? (ЙокІ.)

Таурыхь дадэ. Аргуэру пщыхьэщхьэ хьуащ.

Губзыгъэжь. Укьэсыжа, си щІалэ? (*Щхьэхынэжь зыри жиІэркъым.*) Ярэби, сыту къэгува мы щІалэр ныщхьэбэ?

Щхьэхынэжь (*кьихьэурэ*). СыкъэкІуэжащ...

Губзыгъэжь (*и кьуэр и цхьэм цыщІэдзауэ и лъакъуэм нэс кьызэнеплъыхьри*). Дауэ щыт лэжыгъэр, си щІалэ?

Щхьэхынэжь (*ерагъуу кьыдришейуэ*). Дауэ щытын, лэжыгъэ хуэдэу щытщ...

Губзыгъэжь. ЛэжыащІэри кьыуата?

Щхьэхынэжь. Кьызата хьунщ...

Губзыгъэжь. Къащтэт-тІэ!

(*Щхьэхынэжь кьилэжьар и адэм ирет, адрейм зэфІитхьыну зыцищІым Щхьэхынэжь мапхьуэри и адэм и Іэр еубыд.*)

Щхьэхынэжь. Сыт пщІэр, ди адэ! Мы сомым щхьэкІэ сэ нобэ псом щхьэкъэІэт симыІэу сылэжыащ!

Губзыгъэжь (*мащІэу кьыпогуфІыкІри*). Мис иджы къэблэжыащ а сомыр! Уи пщІэнтІэпс хьэлэлщ! Аращ укыщІэгумэщІари! Иджы кьызжыІэт, си щІалэ, сыт тет мы дуней псом нэхь ІэфІыу?

Щхьэхынэжь. Уи пщІэнтІэпс нэхь ІэфІ щыІэкъым, си адэ!

Губзыгъэжь. Тэмэм, ар зэи зыщумыгъэгъупщэ!

1.26. İşaret Zamirleri мы, мо, а ve Çekimleri

İşaret zamirlerinin yer aldığı cümleler kudurdmak, konuşturmak. İşaret zamirlerinin yer aldığı metin yazdırmak. İşaret zamirleri üç farklı uzaklıktaki şeyi gösteriyor. İşaret zamirleri *мы, мо, а-* yalnız geldiklerinde hal ekleri ile birlikte söylenir: : *мыр – мыбы, мор – мобы, ар – абы*

Мы –işaret zamiri ile cümleyi kullanan kişi sözünü ettiği şeyin çok yakınında olduğunu gösteriyor. *Мы клубым ди усакӀуэхуэ ЩоджэныӀыкӀу Алий и бюст ыӀэтиц.*

Мо – işaret zamiri ile cümleyi kuran kişi sözünü ettiği şeyin uzağında, ancak gözle de görüldüğünü gösteriyor. *Мо лыжбыр Хэку зауэхуэм ыӀлаиц.*

А- işaret zamiri ile cümleyi kuran kişi sözünü ettiği şeyin kendisinden çok söylenilen kişiye yakın olduğunu veya her ikisinin de görmediği uzağında olduğunu gösteriyor. *А тхылбыр кызэт. Хэт дыгъуасэ къэкӀуа а ыӀалэр?*

Örnek verdirmek.

İşaret zamirleri **мыр**, **мор**, **ар** – tek başlarına geldiklerinde isim gibi çekiliyor. Tekil iken aldıkları hal eki, isimlerin aldığı **М**- eki yerine **БЫ**- ekidir. Çoğul iken yeniden **М** –ekini alırlar, **БЫ**- eki de ya kalıyor, ya düşüyor.

МЫ – işaret zamirleri isimler gibi belirli çekim ile gelmiyor. İşaret zamirleri gösterdikleri şeylerin isimleri ile birlikte de geliyor, o zaman onları çekim eki almıyor, çekimi yapılan kendilerinden sonra gelen isimlerdir, hal ekini isimler alır.

Мыр Кавказ къуриц.

Мор Ӏуацхэмахуэц.

Мыбы и тхылбыр къабзэу зэрехэ.

İşaret Zamirlerinin Çekim Tablosu

Закъуэ бжыгъэ-Текіл

И.п.: *мы-р, мо-р, ар*

Э.п.: *мыбы, мобы, абы*

П.п.: *мыбыкІэ, мобыкІэ, абыкІэ*

О.п.: *мырауэ, морауэ, арауэ*

Куэд бжыгъэ-Çоғул

И.п.: *мыхэр, мохэр, ахэр*

Э.п.: *мыбыхэм, мобыхэм, абыхэм*

П.п.: *мыбыхэмкІэ, мобыхэмкІэ, абыхэмкІэ*

О.п.: *мыхэрауэ, мохэрауэ, ахэрауэ*

Çalışma

Metin okuyarak yazdırmak. İşaret zamirlerini buldurmak, gösterdikleri uzaklığı ve hangi halde olduklarını söyletmek.

Къалэ

Си адэ-анэр мы къалэм щопсэу. Сэ мы къалэм сыкыщальхуащ. Мыр сэ фІыуэ соцІыху. Мы уэрамым занщІэу паркым фыришэнщ, мо уэрамым къалэм и кум фыхуишэнщ. Мы къалэм сыту унэ дахэ куэд дэт! Мыбы иджыпсту унэ зэтет дащІыхь. А унэхэр мыгувэу щІын яухынущ.

Çalışma

Metin okutturmak, Adıgece-Rusça sözlüğü kullanarak Rusça, Türkçe, Arapça çeviri yaptırmak. Okudukları parça ile ilgili sorular sordurmak.

1.27. Belirli Zamirler (езы, псо-nun) Cümlede Yer Alışını Ve Çekimlerini Öğretmek

Cümle kurdurmak, konuşturmak. Kısa metin yazdırmak. Adıge atasözü söylemek, öğretmek.

E3BI- zamiri ifade edilenler içinden belirginleştirme anlamı vardır.

PCO – zamiri sözü edilen şeyin tümüyle kapsandığını gösterir.

E3BI, *PCO* zamirleri isimle beraber olduğunda hallere göre değişiklik gösterir, ismin belirli hal çekimine benzer, *E3BI* *zamirinin çoğulu* езыхэр kullanılır.

E3BI – zamiri isimden sonra gelirse her ikisi de hal eki alır: Директорым езым унафэ ищIащ.

İsimden önce geliyorsa o zaman *E3BI* – zamiri hal eki almaz. Hal ekini isim alır: *Езы директорым унафэ ищIащ*.

1.28. Çalışma

Metni okuyarak yazdırmak, Adıgece-Rusça sözlüğü kullanarak Rusça, Türkçe, Arapça çeviri yaptırmak. Yazdıklarını okutmak.

Щымахуэ

Щымахуэ ябгэр кыхьащ. Уэс хужь бырыбыр уэм щокIэрахуэ, хуэмурэ йотIысэхри щIым тогьуальхьэ. ЩIым алэрыбгьу хужь теубгьуащ. Жыгхэм я къудамэхэм, пщIащэ зырыз къыпынахэр сытхьум щIигьэнащ. ЕджакIуэ цIыкIухэм тезыгьэуэн джэгукIэ Iэджи яIэщ. Псоми уэрамым къыщажыхь. Зыкъомым уэс дадэ ящI, адреихэм гьушI лэрыжэкIэ, IэжэкIэ къажыхь. Мыхэр щIымахуэм мэзым пхьашэ макIуэ. Щымахуэм мэзыр Iэуэлгьэуэншэщ.

Къуалэбзухэм я уэрэд макъи щызэхэпхыжыркъым.
Хьэпщхупщхэм псоми загъэпщкIуащ. ПщIыппщIу ежэхыу
щыта псыхэр макъыншэ хъуащ, ахэр мылджейхэм
щIауфащ.

1.29. Çalışma

Yılın mevsimlerini, ayın bölümlerini anlatmak, bunları kullanarak konuşturmak, kısa cümleler kurdurmak.

ПСО – zamiri isimle birlikte, isimden sonra gelirse hal ekini
ПСО- zamiri alır:

ЩIалэгъуалэхэр псори къызэхуэсащ.

ПСО – zamiri isimle birlikte gelir ve isimden önce olursa hal
ekini her ikisi de alır: *Псори щIалэгъуалэхэр къызэхуэсащ.*

Belirli zamirlerin çekimi

Закъуэ бжыгъэ-tekil

И.п.: *езы-р, псо-р*

Э.п.: *езым, псоми*

П.п.: *езымкIэ, псомкIу*

О.п.: *езырауэ, псоуэ (рауэ)*

Куэд бжыгъэ-çoğul

Езы-хэр

Езы-хэм

Езы-хэмкIэ

Езы-хэрауэ

Çalışma

Cümleleri yazın, belirli zamirlerin altını çiziniz, tekrarlayınız.

*Ди колхозыр лэжыгъэ псомкIу адреи колхоз псоми
ятекIуащ. Ди колхоз председателыр езыр янэ иту лэжыащ.
Ахэр псори еджэрт икIу лэжэрт. Абыхэм псоми гукъыдэж
яIэт зыпIыхъакIуэ кIуэну. ХъумпIэцIэджым езым нэхрэ
тIоуцIкIэ нэхъ хьэлъэ елъэфыф. Дэ псори экскурс дыкIуэнуу.*

1.30. Fiilin Gramer Açısından Şu Özellikleri Vardır:

1) geçişli-geçişsiz (geçişli fiilin öznesi olan kelime (isim), zamir ve diğerleri yönelme-ergative halinde gelir.

Örnek: *Жыым жыгыр ирицІлыкІащ.*

Geçişsiz fiile ismin yalın halindeki isim (veya zamir) tümleç olarak gelmez.

Geçişsiz fiilin yüklem olduğu cümlede özen ismin yalın halinde gelir.

Örnek: *ЕджакІуэхэр тхылъым къеджащ.*

2) dönüşlü-dönüşsüz;

a) dönüşlü- örnek: *Лизэ зетхъэщІ*

b) dönüşsüz- örnek: *Чырбыихэр зэтелъхъэн.*

3) kip: haber (bildirme), emir, istek, şart (koşullu-dilek);

4) zaman (şimdiki, gelecek, geçmiş);

5) şahıs;

6) sayı.

1.31. Fiili Anlatmak, Yüklemin Şahıs, Sayı, İle Değişimini Göstermek

Yüklem *соджэ, уоджэ, йоджэ, уолажъэ, зокІуэ, матхэ, щысщ, йоплъ, систудентищ, сыкъэфакІуэщ*- kelimelerinin çekimi.

Rusçada olduğu gibi varlıkların yaptığı işi, hareketi, oluşu gösteren kelimelere fiil denir. Fiile- varlık ne yapıyor? varlığa ne oldu? sorularından biri sorulur.

Örnek: *Жыхоуэ, ирехъэх, сокІуэ, зэрехъэ, згъэтІыльащ, къеджащ. Жэщым уэсыихуэ къесащ.*

Rusçadan farklı olarak Adıgecede cümle içinde ilk olarak yüklem bulunur (başka bir ifade ile soru ilk olarak yükleme sorulur), daha sonra özne veya diğer öğelere sorular sorularak cümle ayrılır.

Örnek: *Анэр унэм къыщІэкІащ. Сыт ищІар? – къыщІэкІащ. Хэт къыщІэкІар?– анэр. Сыт(ым) къызыщІэкІар? – унэм.*

Kim başka örnek verir?

Fiil cümlede yüklem olarak yer alır. Yüklem şahıs, sayı, zaman ile değişir.

-Сэ нобэ библиотекэм сыщыІащ.

Сыт хуэдэ тхыль узэджащ?

- Сэ КІыщокъуэ Алим и роман «Хъуэпсэгъуэ нур» жыхуиІэм сыкъеджащ.

Романыр уигу ирихъа?

- ИкъукІэ сигу ирихъащ икІи сыдихъэхауэ седжащ.

-

Çalışma

İsim, sıfat, zamir ile kısa cümleler (veya kısa bir çalışma) yazdırmak, okutturmak, Rusça çeviri yaptırmak.

1. Kelimeyi yazın. Kelimeyi oluşturan sesleri şu şekilde ayırarak söyleyin:

- a) sesliler;
- b) sessizler;
- c) yankılı;
- ç) boğuk;
- d) abrupt;
- e) dudağın yuvarlak şekil aldığı.

ТкIуэпс, хъуакIуэ, джанэ, фальэ, шыгъулъэ, Iэпхъуалъэ, къабзагъэ, пхъащIэ, къалэ, заводхэр, колхозхэт, бзухэр, цIыху, махуэхэр.

2. Bunları tekil, çoğul olarak ayırın, nasıl oluştuklarını söyleyin.

3. Şu birleşik kelimeler gibi- *псы къабзэ; мон ин* kelimeleri hallere göre değiştirin. Hal eklerini yazın. Ek alan kelimenin isim mi sıfat mı olduğunu belirleyin.

лажъэ, тхэ, хьы, кIуэ – fillerini zamana göre değiştirin.

1.32. Sıfat Fiili Anlatmak Metin okutmak, yazdırmak

Sıfat fiil, fiil şeklindedir, eylemi yapanı veya eylemin gerçekleştiği şeyi belirli yapar. Sıfat fiile sorulan sorular: *сыт хуэдэ? Дэтхэнэ?*

Fiilin gramer özelliklerinden sıfat fiilde şunlar bulunur:

1. Zaman eki ile değişir, (*еджэр* –şimdiki zaman), (*еджар-геçmiş zaman*), (*еджэну*р – gelecek zaman). Rusçada sıfat fiil ya şimdiki, ya da geçmiş zamanda gelir, gelecek zamanda sıfat fiili olmaz.

2. Dönüşlülük şekli vardır (*зызытхъэщI, зэчэнджэщыж*). Rusçanın da dönüşlülük şekli vardır.

3. Rusçada olmayıp, sıfat fiil Adıgecede, sıfat fiildeki eylemi yapan şahıs eklerini alır (bazen eylemi yapan ve eylemin yönelik olduğu şahısların eki ile) (*солъагъур, ныфхуэстхар, ущIэкIуар*).

4. Kendisine bağlı kelimesi vardır (*сурэтыр зыщIар*).

Sıfatın gramer özelliklerinden sıfat fiilde bulunanlar:

1. Rusçada olduğu gibi, сыт хуэдэ? sorusuna cevap olarak bir şeyin durumunu bildirir (*сызэджа тхылыр*).

2. Rusçada olduğu gibi, sayı, hal ekleri ile değişir, bu değişimlerle isme uyar (*сыкыызэджа тхылыр, сыкыызэджа тхылым, сызэджа тхылымкIэ, сызэджа тхылырауэ*)

Adıgecede sıfat fiil şahıs ekleri ile değişir, (Rusçada böyle bir değişim olmuyor).

Örnek: *УцIэкIуар, сызыльагъур*.

Adıgecede sıfat fiil üçe ayrılır:

Yapan sıfat fiili (*жъы къепцэр, унэ зыцI ухуакIуэхэр*);

Yapılan sıfat fiili (*еджакIуэр кыызэджэ тхылыр*);

Keyfiyet, sebep sıfat fiili (*цакIуэр цыпсэу пцыIэр; кьуалэбзухэр цIэлъэтэжыр*).

Sıfat fiil zaman, şahıs eki ile değişir.

Tekil:

сэ сезыгъаджэ егъэджакIуэр

уэ у-езыгъаджэ егъэджакIуэр

ар – езыгъаджэ егъэджакIуэр

Çoğul:

дэ дезыгъаджэ егъэджакIуэр

Фэ фезыгъаджэ егъэджакIуэр

Ахэр езыгъаджэ егъэджакIуэр

Şimdiki zaman sıfat fiili: *зытхыр, итхыр, еплъыр, зэплъыр*.

Geçmiş zaman sıfat fiili: *зыцIыфын, дезыгъэджэну*.

Sıfat fiil ismin belirleyeni ise, isiminden önce veya sonra gelir: *шы къажэхэр, къажэ шыр, тхыль сызэджар, сызэджа тхылыр*.

Sıfat fiil ismin yerine çokça kullanılır. Sıfat fiil isimi gibi hal eklerini alır, cümlede ana öge olarak da, ikinci öge olarak da yer alır:

Örnek:

1. *Зэхьээзэхуэр* (özne) *мэунэри, зэижит* *Иыр мэунэху* (atasözü)
2. *Нэмыс здэицумы* *Иэм* (keyfiyet) *насын ицы* *Иэкъым* (atasözü).

Çalışma

Şu sıfat fiileri, belirli kıldıkları kelimelerle birlikte şahıs, sayı, zaman ekleri ile değiştirin.

a) *слъэгъуа сурэтыр* (birinci şahıs)

Плъэгъуа сурэтыр (ikinci şahıs)

Тлъэгъуа суртэтыр (çoğul)

Слъэгъу сурэтыр – *şimdiki zaman*

Слъэгъуа сурэтыр – *geçmiş zaman*

Слъэгъуну сурэтыр – *gelecek zaman*

Зыльэгъуа студентыр; илалэ дезыгъаджэр

b) *еджаклуэ щысыр* – hal ekleri ile değiştirin.

c) Bir yıl on iki aydır. Kim sayabilir ayları?

Январь - *ицлымахуэку*

Февраль - *ицлымахуэкIэ*

Март - *гъатхэпэ*

Апрель - *гъатхэку*

Май - *гъатхэкIэ*

Июнь - *гъэмахуэпэ*

Июль - *гъэмахуэку*

Август - *гъэмахуэкIэ*

Сентябрь - *бжьыхьэпэ*

Октябрь - *бжьыхьэ ку*

Ноябрь - *бжьыхьэкIэ*

Декабрь - *ицлымахуэпэ*

d) Bir yıl üçer aydan oluşan dört mevsimden oluşur. Mevsimleri kim sayabilir?

Бжьыхъэ – осень; илѣмахуэ – зима; гъатхэ – весна; гъэмахуэ – лето.

e) Sonbahar, kış, ilkbahar, yaz ayları hangileridir?

f) Aylar kaçar haftadan oluşur?

- Мазэр тхъэмахуинлѣу зэхэтиц.

g) Bir haftada kaç gün var?

- Тхъэмахуэ зэхуакур махуибл мэхъу.

Günlerin isimlerini kim sayabilir?

- Блыцхъэ, гъубж, бэрэжъей, махуэку, мэрэм, цэбэт, тхъэмахуэ.

h) Bir gündüz-gece ne olur?

- Зы жэиц – махуэр зы суткэ мэхъу.

i) Bir günde kaç saat var?

- Зы суткэр сыхъэт тлоуцлрэ нлѣрэ мэхъу.

Çalışma

Senenin aylarını gösteren yeni kelimelerle kısa bir metin yazdırmak: *Ицѣишылэ – январь, мазае – февраль, гъатхэнэ – март, мэлыжъыхъ – апрель, накъыгъэ – май, мэкъуауэзгъуэ – июнь, бадзэуэзгъуэ – июль, шыцхъэѣу – август, фокладэ – сентябрь, жэпуэзгъуэ – октябрь, цаклукъуэзгъуэ – ноябрь, дыгъэгъазэ – декабрь.*

1.33. Bağ Fiili Anlatmak

Bağ fiilin Adıgecede şahıs, sayı, zaman ekleri ile değiştiğini anlatmak. Tahtada, defterlerinde çalıştırmak. Kısa cümle yazdırmak.

Rusçada olduğu gibi Adıgecede bağ fiil, fiil şeklindedir, ancak Rusçadan farklı olarak değişen şekli vardır. Her bir fiil gibi, bağ fiil de farklı bir işin oluşunu gösterir.

1. Fiilin gramer özelliklerinden bağ fiilde bulunanlar:

a) şahıs ekleri ile değişir (*сэ сөджэу сыыыст, үэ үөджэу уыыст, ар өджэу ыыст*);

b) sayı eki ile değişir (*сэ сөджэу сыыыст, дэ дөджэу дыыыст, фэ фөджэу фыыыст*);

c) zaman eki ile değişir ((*дэ дыыхэу дыыыст* - *дэ дыыхэну дыыыст* - *дэ дыыхауэ дыыыст*)).

Bağ fiil ДАУЭ?-nasıl sorusuna cevap olur. Bağ fiil, fiil-sıfat fiilden son ek

-y/-үэ birleşerek oluşur.

Örnek: КІүэр - кІүэүэ, кІүээрэ, шытыр – шытурэ.

Çalışma

Bağ fiil, mastardan (fiil şekli) farklı sonekler olarak oluşur.

Örnek: Жэн – жэүэ, сыжэурэ

Mastarlardan bağ fiil oluşturun, bağ fiileri şahıs, sayı, zaman ekleri ile değiştirin.

Metin okutmak, hal, zaman, şahıs eklerini söyletmek.

Bulundukları gezi alanı ile ilgili kısa diyalog hazırlattırmak. birbirlerine sorular sordurarak konuşturmak.

1.34. Zarfı Anlatmak, Zarfları kullanarak dünya ile ilgili birleşik kelime, cümle ve metin hazırlatmak, okutmak

Zarf cümlelerin öğelerindendir, eylemin oluşu, olduğu yeri, zamanı, diğer keyfiyetleri gösterir. Zarflar Adıgecede farklı sorulara cevap olur, buna bağlı olarak da anlam olarak beş grubu ayrılır:

1. Eylemin oluşu. **Дауэ? Сыт хуэдэ?:** *псыницІэу, насытыфІэу*
2. Eylemin olduğu yer. **Дауэ? ДэнэкІэ? Дэнэ деж?:** *ицхьэрэкІэ, иицэкІэ, япэм, ицхьэмкІэ.*
3. Eylemin olduğu zaman. **Дапцэщ? Сыт щыгъуэ? Сыт хуэдизрэ?:** *нобэ, зыгъэ, зы махуэ, пцыхьэицхьэ, пцэдей, игъаицІэм, иджыпсту.*
4. Eylemin sırası, miktarı. **Дапцэрэ? Сыт хуэдизрэ?:** *Іэджэрэ, куэдрэ, икъукІэ. Сыт щхьэкІэ?:* *ауэ, и нэхейкІэ.*

Zarf fiile bağlıdır.

Çalışma

Metin okuyarak tahtaya (deftere) yazdırmak, zarfları ve bağlı olduğu kelimeleri buldurmak, sorulara cevap olan zarfları söyletmek.

Örnek: *ІжъырабгъумкІэ жыгей мэз цытц. ДэнэкІэ? ІжъырабгъумкІэ цытт (yer zarfı).*

СэмэгурабгъумкIэ къури лъагэ щытт. ГупэмкIэ ауз зэвым заныцIэу удэплъэрт. ЩыбагъымкIэ губгъуэ тафэ цхъуантIэ дахэр плъыжъу, хужъу зэцIэгъагъэрт. Бгым хуабжъу кълъэ псыхэмрэ абы псыныцIэу къежсэх псыхэмрэ я Iэуэлауэм ауз зэвыр игъэныцIырт. МахуэкIэ шэджагъуэм и деж гуащIэу кълъэс дыгъэм бгыцхъэм къыцыгъэткиу уэсым псыхэр ицхъэкIэ нэхъри уэр ицIырт. Пцэдджыжым жыг тхъэмпэ цхъуантIэхэм нэцхъыфIэу ядэдджэгу жьы IэфIым сыхъэткиэ ухэтмэ, уи гур къабзэу, Iэплъэпкъыр жану къызэпэцыжырт.

Çalışma

Metin okutturmak. Zaman zarfını kullanmayı, söyleyebilmeyi öğretmek.

Текст кълъэгъэджен. Зэман наречиер кълъагъэсэбэпу, кълъапсэлъыфу егъэсэн.

1.Durum zarfları: Kabardey-Çerkesçede çoğunlukla karşılaşılan zarflardır. Bunlar arasında sıfatın son ek -y, -yэ alarak oluşmuş olan zarflar da vardır.

Örnek: *Гъатхэнэ уэфIыр зыгъэбжъыфIэ удз зэмыфэгъу кълъомыр зым нэхърэ адреир нэхъ дахэу гуакIуэу кълъызэрыцIэрыуауэ гъуэгу нэзыр цхъуэкIэплъыкIэу кълъызэцIагъэнат. / Украшавшие раннюю погожую весну разноцветные растения, переливались один краше, приятнее другого, пестро украшали края, дороги (A. Şortanov ‘Dağlılar’.- Nalçik, 1954).*

2. Miktar zarfları: куэдкIэ (çokça), икълъукIэ (oldukça), мащIэу (az-az), зыбжанэрэ (defalarca), зыбжанэкIэ (bir kaç kez) vd.

Örnek: Ауэ иджыпсту Шорэ икълъукIэ гъэщIэгъуэн кълъыцхъуащ Зэчрей жиIар. – Но сейчас Шоре показалось очень интересным, что сказал Зачрей.

3. Eylemin oluşunu belirli kılan zarflar: çoğunlukla isim, sıfat, niteleme sıfatlarından bir kaç şekilde oluşur.

Örnek: Хьэмбылуу (çömelmiş), дамэдазэу (bükülmüş omuzla), гупу (grup olarak) vd.

4. Zaman zarfları:

a) нобэ (bugün), ныжэбэ (bu gece), пщэдей (yarın), пщэдджыжь (yardın sabah), дыгъуасэ (dün), вэсмахуэ (önceki gün), пщэдеймышкІэ (ertesi gün), ныщхьэбэ (bu akşam), нетІэ (şimdi), щІэх (hemen) vd.

b) yer zarfı: адэ (orada), дэнэ (nerede), дэни (her yerde), зыщІыпІи (hiç bir yerde), адэ жыжьэу (uzakta), зыщІыпІэ (bir yerde), дэн дежи (hemen her yerde), япэкІэ (ileride) vd.

5. Neden zarfları: - Сыт щхьэкІэ? (Niçin?), абы щхьэкІэ (ondan), абы кыхэкІыуэ (ondan dolayı), абы папщІэ (onun için), абы и ужькІэ (ondan sonra).

6. Araç zarfları: Щхьэ? (Niçin? Neden?).

1.35. Bağımsız Olmayan Cümle Öğeleri ve Ekler

Ek, bağlaç, edat- bağımsız olmayan cümle öğeleridir. Bunlar cümlede ana öge olarak yer almazlar, bir soruya da cevap olmazlar. Ekler her zaman bağlı oldukları kelimenin ardından gelir ve ayrı yazılır.

Örnek: зы сыхьэт ипэкІэ.

Ekler anlamlarına göre şöyle ayrılır:

a) yer, zaman gösterenler: и деж; и кІуэцІкІэ; папщІэкІэ; vd.

b) zaman gösterenler: пщІондэ; лъандэрэ; vd.

c) sebep, amaç gösterenler: щхьэкІэ; папщІэкІэ; vd.

d) belirleyen sayı anlamı gösterenler: хуэдих; нэблагъэ; vd.

Adıgece ekleri ile Rusça ekleri kıyaslamak.

Rusçada örnek vardır, Adıgecede onun anlamında ekler de vardır.

Kıyaslama: псы Іуфэм нэс – у берега реки; уэр папщІэ//щхьэкІэ – для тебя; къалэм нэс – до города, vd.

Rusça örneklerin anlamını hal ekleri de yerine getirir.

Kıyaslama: стІолым тельщ - лежит на столе; мышцэр мэзым щопсэу – медведь живет в лесу; дыгъужьыр гъуэм исщ – волк сидит в норе.

Çalışma

Gelecek eklerin yer aldığı altışar cümle kurdurmak.

(и) деж, (и) пэкІэ, (и) ужькІэ, (и) кІуэцІкІэ, (и) ужьым, (я) пэ.

1.36. Bağlaçlar

Bağlaçlar bağımsız olmayan cümle ögeleridir, cümledeki ana ögeleri veya birleşik kelimeleri birbirine bağlarlar.

Kullanıldıkları (söz dizimi) açısından bağlaçlar ikiye ayrılır:

Koordine eden bağlaçlar;
Tabi kılan, bağlı bağlaçlar.

Koordine eden bağlaçlar yazılışlarına göre üç gruba ayrılır;

a) sıralama; икІи; рэ-рэ, и-и.

b) karşılaştırma; ауэ, арщхьэкІэ, атІэ.

c) bölen; зэ-зэ, е, хьэмэ.

Tabi kılan, bağı bağlaçlar: щхьэкІэ; папщІэ; vd. Tabi kılan, bağı bağlaçların son ekleridir: -ми, -тэми; -мэ; -тэри, vd.

Adıgecenin çoğunlukla kullandığı bağlaçlar: ауэ, арщхьэкІэ – ama; икІи – hem de; абы кьыхэкІкІэ – onun için; е (е-е) – «veya»; зэ-зэ – «bu nedenle»; хьэмэ – «yoksa».

Adıgecede kelimeye birleşik söylenilen ve yazılan bağlaçlar vardır: тхылъи, тетради, щІалэрэ хьыджэбзрэ, шэнтрэ Іэнэрэ, щылажьи щеджи.

Çalışma

Gelecek bağlaçların yer aldığı cümleler kurdurmak. Bağlaçları koordine eden ve tabi kılanlar olarak ayırttirmek.

арщхьэкІэ, сыту жыпІэмэ, икІи, хьэмэ, армыхьумэ, армырамэ.

1.37. Edat

Ekler ve bağlaçlar dışında edatlar da bağımsız olmayan cümle ögelerindendir.

Edatlar herhangi bir soruya cevap olmazlar, cümlede ana öge olarak da yer almazlar. Yan anlam kazandırdığı kelimeye, birleşik kelimeyle birlikte hal eki, sayı eki ile de değişebilir.

Edatlar: пІэрэ, атІэ, нэхь, тІэ, сымэ, мес, ыы, ми, vd.

Çalışma

Edatları buldurmak, altlarını çizdirmek.

Мы дунейм теттэкъым абы нэхърэ **нэхъ** дахэ нэхъыфӀи, арат
гъащӀэри насыпри. (Т.А.)

СыщӀыкӀу **дыдэу** адыгэ фащэ щызагъэтӀагъэу кӀаублат.
(Ç.Т.)

1.38. Ünlemler

Ünlemler bağımsız kelimelerdir. Sözü söyleyen kişinin farklı duygularını gösteren kelimelerdir. Gösterdikleri anlam açısından ünlemler cümlelerin ögesi olmazlar. Ancak ünlemler ismin yerine kullanılırsa o zaman cümlelerin ögesi olur, virgülle cümlede ayrılmaz.

Örnek: *Ура макъыр жыжъэу зэхэтхащ.*

Ünlemler genellikle cümlelerin öncesinde gelir. Virgülle ayrılarak belirli kılınır, ya da özellikle ifade ediliyorsa ardından ünlem işareti konur.

Örnek: *Ура! Си кӀуэшыр кӀэсыжащ.*

Çalışma

Ünlemleri buldurmak.

«Ӏэу! Ар сыту жыжъэ!» - кӀэгүзэващ Нэсрэн ЖъакӀэ (Nartlar).
Ей, си кӀуэш, ар хӀуну Ӏэмал иӀэкъым (Goşoko Hüsin).
Еу-уей, ар абы апхуэдэу ищӀын хуеякъым.

АдыгэбзэмкІэ практикэ курс

Kabardey-Çerkes Dili Uygulamalı Ders Kitabı

978-975-6478-83-7